

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ПРАВО

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ПРАВО

ECONOMIC THEORY AND LAW

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у січні 2010 р.

№ 1 (40) 2020

Харків
«Право»
2020

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 6 від 21.02.2020 р.)*

Свідोцтво про державну реєстрацію КВ № 21210-11010 ПР від 16.02.2015 р.

Економічна теорія та право : зб. наук. пр. / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Харків :
Право, 2020. – № 1 (40). – 206 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Видавець – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (*голова редакційної колегії*); **Л. С. Шевченко** – доктор економічних наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*); **О. С. Марченко** – доктор економічних наук, професор (*відповідальний секретар*); **Alic Bîrcă** – доктор економічних наук, професор (Молдова); **Stanislav Buka** – доктор економічних наук, професор (Латвія); **Yuliya Chernykh** – кандидат юридичних наук (Норвегія); **Raimundas Kalesnykas** – доктор юридичних наук, професор (Литва); **Nikola Milović** – доктор філософії з економіки, професор (Чорногорія); **Lina Novikovičienė** – доктор філософії з права, доцент (Литва); **Grigore Ioan Piroșcă** – доктор філософії з економіки, професор (Румунія); **Alla Pozdnakova** – доктор юридичних наук, професор (Норвегія); **Antonin Slaný** – доктор економічних наук, професор (Чехія); **Piotr Szymaniec** – доктор юридичних наук, професор (Польща); **Natela Tsiklashvili** – доктор економічних наук, професор (Грузія); **Yordan Vasilev** – доктор економічних наук, професор (Болгарія); **О. З. Ватаманюк** – доктор економічних наук, професор; **О. С. Гринькевич** – доктор економічних наук, доцент; **О. А. Гриценко** – доктор економічних наук, професор; **О. Р. Дашковська** – доктор юридичних наук, професор; **Д. В. Задихайло** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України; **Ю. К. Зайцев** – доктор економічних наук, професор; **Р. А. Казак** – кандидат юридичних наук; **Т. М. Камінська** – доктор економічних наук, професор; **О. М. Колодізів** – доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України; **М. В. Мартиненко** – доктор економічних наук, професор; **В. С. Мілаш** – доктор юридичних наук, професор; **Л. В. Нечипорук** – доктор економічних наук, професор; **О. П. Подцерковний** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України; **Д. В. Санніков** – кандидат юридичних наук, доцент; **О. Я. Трагнюк** – кандидат юридичних наук, доцент; **Ю. М. Уманців** – доктор економічних наук, професор; **Л. І. Федулова** – доктор економічних наук, професор; **І. Б. Чичкало-Кондрацька** – доктор економічних наук, професор; **Р. В. Шаповал** – доктор юридичних наук, професор; **І. В. Шкодін** – доктор економічних наук, професор; **М. В. Шульга** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України; **О. Л. Яременко** – доктор економічних наук, професор; **В. Л. Яроцький** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

Відповідальна за випуск **О. С. Марченко**

Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.05.2019 № 612 збірник наукових праць включено до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б», за спеціальностями: 051 «Економіка», 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», 073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг», 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», 081 «Право», 293 «Міжнародне право».

Збірник наукових праць зареєстровано і проіндексовано у таких міжнародних наукометричних базах, каталогах та системах пошуку: Index Copernicus International, Google Scholar, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), а також базах даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Адреса редакційної колегії: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, Харків, 61024.

Тел.: +38 (057) 704-11-35; +38 (057) 704-92-58.

e-mail: ekonom@nluau.edu.ua, econom_theory@ukr.net. **Сайт:** <http://econtlaw.nlu.edu.ua>

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
(протокол № 6 от 21.02.2020 г.)*

Свидетельство о государственной регистрации КВ № 21210-11010 ПР от 16.02.2015 г.

Экономическая теория и право : сб. науч. тр. / редкол.: А. П. Гетьман и др. – Харьков :
Право, 2020. – № 1 (40). – 206 с.

Учредитель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Издатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридических наук, профессор, академик НАПрН Украины, проректор по научной работе Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого (*председатель редакционной коллегии*); **Л. С. Шевченко** – доктор экономических наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*); **О. С. Марченко** – доктор экономических наук, профессор (*ответственный секретарь*); **Alic Bîrcă** – доктор экономических наук, профессор (Молдова); **Stanislav Buka** – доктор экономических наук, профессор (Латвия); **Yuliya Chernykh** – кандидат юридических наук (Норвегия); **Raimundas Kalesnykas** – доктор юридических наук, профессор (Литва); **Nikola Milović** – доктор философии по экономике, профессор (Черногория); **Lina Novikovienė** – доктор философии по праву, доцент (Литва); **Grigore Ioan Piroșcă** – доктор философии по экономике, профессор (Румыния); **Alla Pozdnakova** – доктор юридических наук, профессор (Норвегия); **Antonín Slaný** – доктор экономических наук, профессор (Чехия); **Piotr Szymaniec** – доктор юридических наук, профессор (Польша); **Natela Tsiklashvili** – доктор экономических наук, профессор (Грузия); **Yordan Vasilev** – доктор экономических наук, профессор (Болгария); **О. З. Ватаманюк** – доктор экономических наук, профессор; **О. С. Гринькевич** – доктор экономических наук, доцент; **Е. А. Гриценко** – доктор экономических наук, профессор; **Е. Р. Дашковская** – доктор юридических наук, профессор; **Д. В. Задыхайло** – доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Украины; **Ю. К. Зайцев** – доктор экономических наук, профессор; **Р. А. Казак** – кандидат юридических наук; **Т. М. Каминская** – доктор экономических наук, профессор; **О. Н. Колодизев** – доктор экономических наук, профессор, академик Академии экономических наук Украины; **М. В. Мартыненко** – доктор экономических наук, профессор; **В. С. Милаш** – доктор юридических наук, профессор; **Л. В. Нечипорук** – доктор экономических наук, профессор; **О. П. Подцерковный** – доктор юридических наук, профессор; **Д. В. Санников** – кандидат юридических наук, доцент; **О. Я. Трагнюк** – кандидат юридических наук, доцент; **Ю. Н. Уманцев** – доктор экономических наук, профессор; **Л. И. Федулова** – доктор экономических наук, профессор; **И. Б. Чичкало-Кондракя** – доктор экономических наук, профессор; **Р. В. Шаповал** – доктор юридических наук, профессор; **И. В. Шкодина** – доктор экономических наук, профессор; **М. В. Шульга** – доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Украины; **О. Л. Яременко** – доктор экономических наук, профессор; **В. Л. Яроцкий** – доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Украины

Ответственная за выпуск **О. С. Марченко**

Приказом Министерства образования и науки Украины от 07.05.2019 № 612
сборник научных трудов включен в Перечень научных профессиональных изданий
Украины, категория «Б», по специальностям: 051 «Экономика», 072 «Финансы, банковское
дело и страхование», 073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг», 076 «Предпринимательство,
торговля и биржевая деятельность», 081 «Право», 293 «Международное право».

Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в таких международных наукометри-
ческих базах, каталогах и системах поиска: Index Copernicus International, Google Scholar, Central
and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory, Polska Bibliografia
Naukowa (PBN), а также базах данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика
украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Адрес редакционной коллегии: Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого, ул. Пушкинская, 77, Харьков, 61024.

Тел.: +38 (057) 704-11-35; +38 (057) 704-92-58.

e-mail: ekonom@nulau.edu.ua, econom_theory@ukr.net. **Сайт:** <http://econtlaw.nlu.edu.ua>

*The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet
by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University
(the protocol No. 6 of 21.02.2020)*

The certificate of the state registration KB № 21210-11010 IIP of 16.02.2015.

Economic Theory and Law : col. of sci. papers / editorial board: A. P. Hetman, etc. – Kharkiv : Pravo, 2020. – No. 1 (40). – 206 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University

Publisher – Yaroslav Mudryi National Law University

EDITORIAL BOARD:

A. P. Getman – Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Vice-Rector for Academic Affairs, Yaroslav Mudryi National Law University (*editor-in-chief*); **L. S. Shevchenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor (*deputy editor-in-chief*); **O. S. Marchenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor (*executive secretary*); **Alic Bîrcă** – PhD habilitatus in Economics, Professor (Moldova); **Stanislav Buka** – Doctor of Economic Sciences, Professor (Latvia); **Yuliya Chernykh** – Ph Candidate in Law (Norway); **Raimundas Kalesnykas** – Dr., Law (Social Sciences), Professor of Law (Lithuania); **Nikola Milović** – PhD in Economics, Professor (Montenegro); **Lina Novikoviënė** – PhD in Law, Associate Professor (Lithuania); **Grigore Ioan Piroșcă** – PhD in Economics, Conf. univ., Professor (Romania); **Alla Pozdnakova** – Dr. Juris, Professor (Norway); **Antonín Slaný** – Professor, Ing., CSc. in Economics (Czech Republic); **Piotr Szymaniec** – Doctor of Legal Sciences, Professor (Poland); **Natela Tsiklashvili** – Doctor of Economics, Professor (Georgia); **Yordan Vasilev** – PhD in Economics, Professor (Bulgaria); **I. B. Chychkalo Kondratska** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. R. Dashkovska** – Doctor of Legal Sciences, Professor; **L. I. Fedulova** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. A. Grytsenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. S. Hrynkevych** – Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; **T. M. Kaminska** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **R. A. Kazak** – PhD in Law; **O. M. Kolodiziev** – Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of AES of Ukraine; **M. V. Martynenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **V. S. Milash** – Doctor of Legal Sciences, Professor; **L. V. Nechyporuk** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. P. Podtserkovnyi** – Doctor of Legal Sciences, Professor; **D. V. Sannikov** – PhD in Law, Associate Professor; **R. V. Shapoval** – Doctor of Legal Sciences, Professor; **I. V. Shkodina** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **M. V. Shulha** – Doctor of Legal Sciences, Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **O. Ya. Tragniuk** – PhD in Law, Associate Professor; **Yu. M. Umantsiv** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. Z. Vatamanyuk** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. L. Yaremenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **V. L. Yarotskyi** – Doctor of Legal Sciences, Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **D. V. Zadykhailo** – Doctor of Legal Sciences, Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Yu. K. Zaitsev** – Doctor of Economic Sciences, Professor

Managing editor – **O. S. Marchenko**

The Collection of Scientific Papers “Economic Theory and Law” is included in the List of Scientific Professional Publications of Ukraine in economic sciences and legal sciences (category “B”) (the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 07.05.2019, No. 612).

The collection of scientific papers registered and indexed in the international scientometric databases, catalogs and search engines: Index Copernicus International, Google Scholar, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich’s Periodicals Directory, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), as well as databases «Scientific Periodicals of Ukraine» and «Bibliometryka Ukrainian science» of V. I. Vernadsky National library of Ukraine

Address of the editorial board: Yaroslav Mudryi National Law University, 77, Pushkinska St., Kharkiv, 61024.

Tel.: +38 (057) 704-11-35; +38 (057) 704-92-58.

e-mail: ekonom@nulu.edu.ua, ekonom_theory@ukr.net.

Website: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>

ЗМІСТ

ГЕТЬМАН А. П.

Збірнику наукових праць «Економічна теорія та право» – 10 років. Вітальне слово головного редактора.....	11
---	----

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

ФЕДУЛОВА Л. І., МАРЧЕНКО О. С.

Концептуалізація цифрової економіки.....	13
--	----

МОЖАЙКІНА Н. В.

Проблеми розвитку комплементарних інститутів підтримки інноваційних підприємств регіонів.....	35
--	----

КАМІНСЬКА Т. М.

Еволюція теорії та практики міжнародного бізнес-консалтингу	58
---	----

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАВА

ВЕРТЕЛЕСВА О. В. Вектори вдосконалення державного контролю

за монопольним ціноутворенням	74
-------------------------------------	----

ПРАВО

ГЕТЬМАН А. П., ЛОЗО В. І.

Правові засади захисту, збереження та поліпшення природних ресурсів у Сьомій Екологічній програмі ЄС.....	98
--	----

ВЕСЕЛОВА Л. Ю.

Становлення правового інституту кібернетичної безпеки в Україні	113
---	-----

ВЕСЕЛОВ М. Ю.

Превентивні заходи у правовій доктрині ювенальної юстиції.....	127
--	-----

НЕДОСТУП К. К.

Туристичний збір: аналіз правового регулювання порядку справляння	142
---	-----

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ ТА ОГЛЯДИ

КОНЦЕПЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ «БІЗНЕС-ЕКОНОМІКА»

(«BUSINESS ECONOMICS»): ДОСВІД ЗАКОРДОННИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ. Круглий стіл у редакції збірника наукових праць «Економічна теорія та право» з питань підготовки фахівців за освітньою програмою «Бізнес-економіка» в університетах України, 4 лютого 2020 р.	162
---	-----

ШЕВЧЕНКО Л. С.	
«Бізнес-економіка» («Business Economics») як стратегічний напрям вищої економічної освіти	163
ФЕДУЛОВА Л. І.	
Передумови проєктування програми «Бізнес-економіка» з урахуванням сучасних викликів	168
МАРЧЕНКО О. С.	
Щодо забезпечення збалансованості теоретичної та практичної підготовки бакалаврів за освітньою програмою «Бізнес-економіка»	172
ГРИЦЕНКО О. А.	
Бізнес-освіта в Англії: історико-теоретичні основи розвитку	175
ШКОДІНА І. В.	
Моделі бізнес-освіти в умовах цифрової економіки	177
ІВАЩЕНКО М. В.	
Використання технології змішаного навчання в концепції освітньої програми «Бізнес-економіка» на основі досвіду закордонних університетів	179
ВАТАМАНЮК О. З.	
Сучасне розуміння змісту навчальної дисципліни «Бізнес-економіка»	181
ОСТРОВЕРХ П. І., ВАТАМАНЮК О. З., МОРЯК Т. П., СТИРСЬКИЙ М. В.	
Упровадження освітньої програми «Бізнес-економіка» у Львівському національному університеті імені Івана Франка: досвід 2016–2020 років	184
ОСТРОВЕРХ П. І., МОРЯК Т. П.	
Особливості організації навчального процесу студентів спеціалізації «Бізнес-економіка» у Львівському національному університеті імені Івана Франка	187
ПІСКУНОВ Р. О.	
Закордонний досвід посилення практичних компетентностей у концепції освітньої програми «Бізнес-економіка»	191
БАЗЕЦЬКА Г. І.	
Актуальність освітньої програми «Бізнес-економіка» для сучасних фахівців	192
МОЖАЙКІНА Н. В.	
Особливості стратегії реформ освіти в Україні	196
Вимоги до оформлення статей, які подаються до збірника наукових праць «Економічна теорія та право»	200

СОДЕРЖАНИЕ

ГЕТЬМАН А. П.

Сборнику научных трудов «Экономическая теория и право» – 10 лет. Приветственное слово главного редактора	11
---	----

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

ФЕДУЛОВА Л. И., МАРЧЕНКО О. С.

Концептуализация цифровой экономики	13
---	----

МОЖАЙКИНА Н. В.

Проблемы развития комплементарных институтов поддержки инновационных предприятий регионов	35
--	----

КАМИНСКАЯ Т. М.

Эволюция теории и практики международного бизнес-консалтинга.....	58
---	----

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРАВА

ВЕРТЕЛЕВА А. В.

Векторы усовершенствования государственного контроля монопольного ценообразования.....	74
---	----

ПРАВО

ГЕТЬМАН А. П., ЛОЗО В. И.

Правовые основы защиты, сохранения и улучшения природных ресурсов в Седьмой Экологической программе ЕС	98
---	----

ВЕСЕЛОВА Л. Ю.

Становление правового института кибернетической безопасности в Украине	113
---	-----

ВЕСЕЛОВ Н. Ю.

Превентивные меры в правовой доктрине ювенальной юстиции	127
--	-----

НЕДОСТУП Е. К.

Туристический сбор: анализ правового регулирования порядка взимания	142
---	-----

НАУЧНЫЕ ДИСКУССИИ И ОБЗОРЫ

КОНЦЕПЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ «БИЗНЕС-ЭКОНОМИКА» («BUSINESS ECONOMICS»): ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ УНИВЕРСИТЕТОВ И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В УКРАИНЕ. Круглый стол в редакции сборника научных трудов «Экономическая теория и право» по вопросам подготовки специалистов по образовательной программе «Бизнес-экономика» в университетах Украины, 4 февраля 2020 г.	162
---	-----

ШЕВЧЕНКО Л. С.	
«Бизнес-экономика» («Business Economics») как стратегическое направление высшего экономического образования	163
ФЕДУЛОВА Л. И.	
Предпосылки проектирования программы «Бизнес-экономика» с учетом современных вызовов	168
МАРЧЕНКО О. С.	
Об обеспечении сбалансированности теоретической и практической подготовки бакалавров по образовательной программе «Бизнес-экономика»...	172
ГРИЦЕНКО Е. А.	
Бизнес-образование в Англии: историко-теоретические основы развития ...	175
ШКОДИНА И. В.	
Модели бизнес-образования в условиях цифровой экономики	177
ИВАЩЕНКО М. В.	
Использование технологии смешанного обучения в концепции образовательной программы «Бизнес-экономика» на основе опыта зарубежных университетов	179
БАТАМАНЮК О. З.	
Современное понимание содержания учебной дисциплины «Бизнес-экономика»	181
ОСТРОВЕРХ П. И., БАТАМАНЮК О. З., МОРЯК Т. П., СТЫРСКИЙ М. В.	
Внедрение образовательной программы «Бизнес-экономика» в Львовском национальном университете имени Ивана Франко: опыт 2016–2020 годов	184
ОСТРОВЕРХ П. И., МОРЯК Т. П.	
Особенности организации учебного процесса студентов специализации «Бизнес-экономика» в Львовском национальном университете имени Ивана Франко	187
ПІСКУНОВ Р. О.	
Зарубежный опыт усиления практических компетентностей в концепции образовательной программы «Бизнес-экономика»	191
БАЗЕЦКАЯ А. И.	
Актуальность образовательной программы «Бизнес-экономика» для современных специалистов	192
МОЖАЙКИНА Н. В.	
Особенности стратегии реформ образования в Украине	196
Требования к оформлению статей, которые подаются в сборник научных трудов «Экономическая теория и право»	200

TABLE OF CONTENTS

GETMAN A. P.

The Collection of Scientific Papers “Economic Theory and Law” Celebrates
the Tenth Anniversary. A Congratulatory Message of the Editor-in-Chief..... 11

ECONOMIC THEORY

FEDULOVA L. I., MARCHENKO O. S.

Conceptualization of the Digital Economy..... 13

MOZHAYKINA N. V.

An Issue of Development of Complementary Institutions
for Supporting Innovative Enterprises of Regions 35

KAMINSKA T. M.

International Business Consulting: Evolution of its Theory and Practice 58

ECONOMIC ANALYSIS OF LAW

VERTELIEVA O. V.

Vectors of Improvement of State Control over Monopoly Pricing..... 74

LAW

GETMAN A. P., LOZO V. I.

The Legal Foundations of the EU 7th Environmental Program (7th EP)
on the Protection, Conservation and Improvement of Natural Resources..... 98

VESELOVA L. Yu.

Establishment of the Legal Cyber Institute in Ukraine 113

VESELOV M. Yu.

Preventive Measures in the Legal Doctrine of Juvenile Justice 127

NEDOSTUP K. K.

Tourist Tax: Analysis of Legal Regulation of Payment Procedure..... 142

SCIENTIFIC DISCUSSION AND REVIEWS

The Conception of the Educational Program “Business Economics”:

Experience of Foreign Universities and the Implementation of This
Experience in Ukraine. The Roundtable Discussion at the Editorial Office
of the Collection of Scientific Papers “Economic Theory and Law”
on Training Specialists According to the Educational Program “Business
Economics” at Universities of Ukraine, 4 February 2020 162

SHEVCHENKO L. S.

“Business Economics” as a Strategic Direction of Higher Economic Education ... 163

FEDULOVA L. I.	
Preconditions for Projecting the Program “Business Economics” Grounded in Taking into Account Current Challenges.....	168
MARCHENKO O. S.	
On Providing the Balance between Theoretical and Practical Training of Bachelors According to the Educational Program “Business Economics”	180
GRYTSENKO O. A.	
Business Education in England: Historical and Theoretical Basics of Development	175
SHKODINA I. V.	
Models of Business Education under the Digital Economy	177
IVASHCHENKO M. V.	
The Use of Technology of Blended Learning within the Conception of the Educational Program “Business Economics” Based on Experience of Foreign Universities	179
VATAMANIUK O. Z.	
The Contemporary Understanding of the Essence of the Educational Discipline “Business Economics”	181
OSTROVERKH P. I., VATAMANIUK O. Z., MORIAK T. P., STYRSKYI M. V.	
The Implementation of Educational Program “Business Economics” at Ivan Franko National University of Lviv: Experience of 2016–2020	184
OSTROVERKH P. I., MORIAK T. P.	
Peculiarities of Organizing the Educational Process for Students of the Specialization “Business Economics” at Ivan Franko National University of Lviv	187
PISKUNOV R. O.	
Foreign Experience of Enhancing Practical Competencies within the Conception of the Educational Program “Business Economics”	191
BAZETSKA H. I.	
The Actuality of the "Business Economics" Education Program for Contemporary Specialists	192
MOZHAYKINA N. V.	
Peculiarities of a Strategy for Education Reforms in Ukraine	196
Requirements for the articles in collection of scientific papers “Economic Theory and Law”	200

ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ПРАВО» – 10 РОКІВ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Шановні колеги!

У 2010 році Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого став засновником та видавцем збірника наукових праць «Вісник Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право». Ініціатива створення збірника належала викладачам кафедр економічної теорії та господарського права Університету. Їхньою метою було організувати спільний науковий пошук дослідників у галузях економічної теорії та права на новій науковій концепції. Змістом останньої є розуміння взаємопов'язаного і взаємозалежного розвитку економіки і права, їх впливу на суспільні відносини в Україні та світі, а результатом – формування нових галузей знань: економічної теорії права, економічного аналізу права, правової економіки. Із 2015 року збірник наукових праць виходить із новою назвою «Економічна теорія та право».

За час існування у збірнику опубліковано 781 наукову статтю, у тому числі: з економічної теорії – 289; з економічної теорії права – 65; з економічного аналізу права – 25; з права – 335; а також наукових дискусій та оглядів – 67.

Серед наших авторів – провідні дослідники з України і закордонних країн. Їхні наукові здобутки широко відомі в освітніх і наукових закладах України та поза межами країни.

Серед членів редколегії визнані науковці із вітчизняних і закордонних університетів, які теж публікуються в журналі. Ми вдячні їм за професійні поради та підтримку нашої діяльності!

Заснування збірника сприяло активізації навчального процесу в економічних та юридичних вишах України. Редакція збірника проводить значну роботу з популяризації університетських освітніх магістерських програм «Бізнес-консалтинг» (спеці-

альність 051 «Економіка») та «Бізнес-адміністрування» (спеціальність 073 «Менеджмент»), а також бакалаврської програми «Бізнес-економіка» (спеціальність 051 «Економіка»). «Круглі столи» в редакції журналу збирають науковців, викладачів і роботодавців, дають можливість обговорити актуальні проблеми підготовки фахівців і професіоналів з економічних, управлінських та правових спеціальностей.

Збірник представлено в багатьох міжнародних базах даних наукової інформації, каталогах та системах пошуку. Серед них: Index Copernicus International, Google Scholar, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory, Polska Bibliografia Naukowa (PBN).

У 2019 році збірник пройшов перереєстрацію у МОН України й увійшов до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б», за низкою економічних та юридичних спеціальностей.

Серед пріоритетних завдань редколегії:

- розширення кола авторів журналу на основі співробітництва з науковцями України та зарубіжжя;
- збільшення кількості наукових статей, опублікованих англійською мовою;
- вступ до Європейської асоціації права та економіки;
- підготовка збірника до індексації в міжнародних наукометричних базах *Scopus* та *Web of Science*.

Шановні колеги! Прийміть найщиріші вітання з нагоди 10-річчя журналу! Бажаю усім авторам, читачам і членам редколегії міцного здоров'я, щастя, невичерпної енергії, подальших здобутків у науковому пошуку та підготовці висококваліфікованих фахівців і професіоналів у галузі економіки, менеджменту й права!

Гетьман Анатолій Павлович,

доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи Національного
юридичного університету

імені Ярослава Мудрого, академік НАПрН України,
головний редактор збірника наукових праць
«Економічна теорія та право»

Рекомендоване цитування: Гетьман А.П. Збірнику наукових праць «Економічна теорія та право» – 10 років. Вітальне слово головного редактора. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 11–12. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-11.

Suggested Citation: Getman, A. P. (2020). Zbirnyku naukovykh prats «Ekonomiczna teoriia ta pravo» – 10 rokiiv. Vitalne slovo holovnoho redaktora [The Collection of Scientific Papers «Economic Theory and Law» Celebrates the Tenth Anniversary. A Congratulatory Message of the Editor-in-Chief]. *Ekonomiczna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (40), 11–12. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-11.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК: 33.011

DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-13

Л.І. ФЕДУЛОВА

докторка економічних наук, професорка,
завідувачка Центру досліджень економічної
політики Інституту експертно-аналітичних
та наукових досліджень
Національної академії державного управління
при Президентові України, Україна, м. Київ
e-mail: fedulova2010@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0704-5696>

О.С. МАРЧЕНКО

докторка економічних наук, професорка,
професорка кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: ol.mar4encko2011@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4761-9620>

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ¹

У статті визначено та проаналізовано концептуальні підходи до розкриття сутності та природи цифрової економіки. Обґрунтовано їх особливості та роль у формуванні методології реалізації програмних заходів цифровізації (цифрової трансформації) суспільства. Показано еволюцію формування зазначених концепцій у теорії і практиці економічного розвитку України. Розроблено пропозиції щодо активізації

¹ © Федулова Л. І., Марченко О. С., 2020. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

наукових досліджень у напрямі розробки теоретико-методологічних засад цифрової економіки з урахуванням викликів, зумовлених стрімким упровадженням результатів нової технологічної революції.

Ключові слова: концепція нової економіки, цифрова економіка, цифровізація, цифрові технології.

JEL Classification: E10, E27, E60, O30, O40.

Постановка проблеми. Сьогодні в багатьох країнах питання розбудови цифрової економіки та суспільства актуалізуються на державному рівні через відповідні стратегії і програми та регіональні ініціативи розвитку в напрямі від інформатизації та комп'ютеризації до упровадження цифрових технологій і стимулювання цифровізації (цифрової трансформації). В Україні також прийнята Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства [1], проте, окрім того, що вона має суто декларативний, теоретико-описовий характер, у ній простежується невизначеність у методології розбудови цифрової економіки. Зокрема, не розкрито сутність важливих концептуальних питань стосовно характеристики такого явища, як цифровізація, особливостей «цифрової економіки» з позицій її історичного місця в еволюційному розвитку, природи виробничих відносин тощо. Крім того, відсутність методів опису і характеристики змін, що відбуваються в сучасній глобальній економічній системі, необґрунтованість положень про перспективи цифрової економіки, невизначеність секторальних державних стратегій у сфері цифровізації і місця державної підтримки цього процесу серед пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку, зокрема стратегії інноваційного розвитку, не дозволяє говорити про глибоке усвідомлення задекларованих положень і, відповідно, очікувати результативного упровадження. При такому підході, коли зміст стратегічних документів викладається з позицій описово-технічного характеру (у випадку України – фахівцями ІТ-сфери), існує ризик того, що існуюча економічна модель буде формально перенесена в цифровий світ, без урахування економічних вигод. Як показує практика, розуміння актуальності і важливості господарських процесів багато в чому визначається глибиною пізнання природи явища й вироблення відповідної методології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками увага до цифрової економіки постійно посилюється в науково-практичній площині, а особливо після проведення Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) у Давосі в 2017 р. (ключова тема – Четверта промислова революція), й виходу у світ книги відомого економіста, засновника і виконавчого директора ВЕФ К. Шваба (Klaus Schwab) [2], у якій він не лише привернув увагу до питань щодо всеосяжності і швидкості розвитку чергової промислової революції та

її наслідків, але й розкрив концептуальні рамки її осмислення й закликав створити платформу для стимулювання взаємодії та партнерства держави і приватного сектору з питань, пов'язаних із технологічною революцією, та детально проаналізував спосіб співіснування технологій і суспільства.

Опрацюванню різних аспектів розвитку цифрової економіки присвячено багато наукових праць вітчизняних учених [3–6] та ін. Зокрема, викладено результати дослідження категорійного апарату та принципів розвитку цифрової економіки, передбачено її вплив на національну та міжнародну економіки, розкрито фактичні та потенційні можливості змін, обумовлених впровадженням цифрових технологій на ринок товарів та ринок праці. Однак поза увагою дослідників залишається аналіз теоретико-методологічних витоків цифрової економіки, розкриття еволюції становлення відповідної концепції, обґрунтування ролі та місця новітньої моделі економіки.

Формулювання цілей. Мета статті – системне осмислення феномену цифрової економіки на основі дослідження її фундаментальних і прикладних теоретичних характеристик, які можуть бути покладені в основу управлінських рішень стосовно реалізації стратегічних державних документів, що дозволить виявити пов'язані з нею переваги та передбачити ризики й загрози та своєчасно знайти відповіді на виклики, які постають перед людством у процесі прискорених змін розвитку.

Виклад основного матеріалу. Дослідження показують, що з кінця 90-х рр. ХХ ст., коли в розвинутих державах світу активно розгортався процес розбудови «нової економіки» – економіки, що започатковувалася на широкому впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), у наукових працях вчених суттєве значення надавалося інформації та знанням як ключовим факторам економічного зростання. Окрім того, помітним став міждисциплінарний характер вивчення феномену інформаційної економіки, тобто відбувалося залучення у процес дослідження не тільки економістів, а й учених-соціологів, філософів, які розвивали суміжні концепції, соціальні конструкти суспільства, а саме: «мережеве суспільство», «постіндустріальне суспільство», «телепатичне суспільство», «постфордизм», «постмодернізм», «економіка знань», «індустрія знань», «інформаціональна економіка» [7]. Зазначені теоретичні конструкції багато в чому були оприлюднені класиками наукової думки [8–12], чиї прогностичні роботи сформували концептуальне ядро методології інформаційного/знанневого суспільства, й, таким чином, започаткували відповідну галузь науки.

У цьому контексті важливо зазначити, що в широкому сенсі слова «нова економіка» в теоретико-методологічних підходах, розроблених У. Д. Нордхаузом (William D. Nordhaus), О. Гердіним (O. Gerdin), С. Д. Олінером (S. D. Oliner)

і Д. Е. Сайкелем (D. E. Sikel) означає сферу виробництва та поширення ІКТ, а для самої економіки характерними рисами є: неінфляційне стійке зростання, істотний обсяг інвестицій у інформаційно-телекомунікаційну галузь, а також відповідна економічна політика, що забезпечує можливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення продуктивності праці.

У той же період вчені Дж. К. МакКі-Мейсон (J. K. McKee-Mason) і Х. Вєріан (H. R. Varian), а також У. Л. Мак-Найт (William L. McKnight) і Дж. П. Бейлі (J. P. Bailey) говорили про «інтернет-економіку» – економіку інтернет-послуг (інтернет-послуги включали послуги за поданням доступу в Інтернет), послуги з оренди серверів, веб-сервер-хостинг, а також послуги із збору, зберігання і надання доступу до інформаційних ресурсів. Зокрема, була введена категорія «інформаційне благо», під якою учені мали на увазі будь-яке благо, що піддається оцифруванню, завдяки чому його можливо копіювати, надавати в спільне користування, в оренду або перепродавати для отримання доходу. При цьому умовами збільшення прибутку пропонувалося визначати таке: величина витрат надання в спільне користування менше граничних витрат виробництва цього блага; відносно невелика кількість переглядів контенту у поєднанні з низькими витратами надання спільного доступу; на ринку, на якому надається доступ до блага, існує можливість сегментації споживачів (користувачів) [13]. Отже, багатоаспектні питання нової моделі економіки знаходили місце у дослідженнях вчених і багато в чому пояснювали її особливості з позицій формування нового технологічного базису.

На початку 2000-х рр. відомий економіст Ф. Хан (F. Khan) запропонував власне трактування терміна «інтернет-економіка» – як сектор економіки, в основі якого – інтернет- і мережеві технології (у тому числі такі форми телекомунікацій, як телебачення, бездротові і супутникові мережі), а також комп'ютерне і мережеве апаратне забезпечення. Крім того, Ф. Хан (F. Khan) пов'язував інтернет-економіку, з одного боку, з такими інформаційними благами, як наукоємні блага, програмне забезпечення, онлайн-контент, а з другого – з медіагалузями і галузями, що забезпечують інформаційні технології, які функціонують окремо від галузей індустріальної економіки, й запропонував термін «розумна економіка» («високотехнологічна економіка»; smart есопому) – сектор економіки, в якому кардинально змінюється сам процес створення вартості економічними агентами [14].

Згодом популярною стає концепція електронної економіки, запропонована Л. Баддом (L. Budd), який вважає її підсистемою нової економіки, у якій виробництво, обмін і розподіл товарів та послуг здійснюється цілком і повністю за допомогою ІКТ-інфраструктури і повністю ґрунтується на її розподільчих можливостях [15]. При цьому розвиток, пов'язаний з електронною економікою,

оцінюється з точки зору таких критеріїв [16]: готовність до розбудови електронної економіки (у тому числі здатність економічних агентів використовувати технологічні переваги для власної вигоди, а також навички і бажання використовувати їх для електронної комерції); умови для розвитку електронної торгівлі й електронного уряду (у тому числі відношення до політичного лідерства, ступінь відкритості влади, здатність до розробки інновацій); рівень застосування і використання онлайн-технологій як рушійна сила змін та інновацій; ступінь впливу онлайн-сервісів на зміну поведінки економічних агентів; ступінь зрілості електронної економіки – критерій, що включає не лише рівень розвитку електронної економіки конкретної держави, але і конкурентоспроможність, уявлення про справедливість і ступінь соціальної інтеграції в електронну економіку.

М. Вафопулос (М. Vafopoulos) [17] у своїх роботах пропонує власне трактування терміна «веб-сервер-екосистема», прирівнюючи його до поняття «мережі», що має ряд складових – Інтернет-інфраструктуру, веб-сервер-технології, онлайн-контент і користувачів – й підкреслює, що дана модель економіки є соціально-технологічним феноменом, а під «інформаційним благом» має на увазі благо, основна ринкова вартість якого походить від інформації, що міститься в ньому.

В Україні питання інформаційної економіки з позицій економічної теорії найбільш системно досліджували А. О. Маслов (А. О. Maslov) [18] (розкрив зміст інформаційної економіки, яка має онтологічний і гносеологічний аспекти, проаналізував широкий спектр сучасних теорій, у яких присутні аспекти інформаційної економіки й економіки знань та ін.) та В. Л. Плєскач (V. L. Pleskach) [19], яка, зокрема, зазначала, що інформаційна економіка – це електронна економічна діяльність, де переважає господарська діяльність у сфері інформаційних послуг, їх виробництва та обміну, де основними ресурсами є інформація та знання.

Узагальнюючи зазначене вище, слід зауважити, що в науковому середовищі обґрунтовується положення, що явище, яке описується поняттям «цифрова економіка», почало формуватися в 90-ті рр. XX ст. Проте дотримуємося думки, що спільна розробка учених згідно із завданнями політиків у колишньому СРСР – система ОДАС – загальнодержавна автоматизована система управління економікою, заклала теоретичні основи цифрової трансформації сучасного суспільства. (Завдання побудови системи такого роду було поставлене в листопаді 1962 р. владою перед групою учених і працівників органів управління на чолі з академіком В. М. Глушковым (V. M. Glushkov). У той період часу академіком В. С. Немчиновим (V. S. Nemchynov) і його учнями вже була розроблена концепція «Єдиної Державної системи обчислювальних

центрів» (ЕДСОЦ), призначена для роботи з економічною інформацією. В. М. Глушков (V. M. Glushkov) із групою учених стали реалізовувати цю ідею далі й розробили перший ескізний проєкт мережі обчислювальних центрів з віддаленим доступом, а також висунув ідею розробки системи математичних моделей для управління економікою з метою побудови регулярних потоків інформації та запропонував розробити спеціальні обчислювальні машини для економічних процесів [20]. У цьому ж проєкті була розроблена і пропонувалася безгрошова система розрахунків населення. Однак через бюрократичні перешкоди така ініціатива була докорінно трансформована і практично згасла на десятиліття. Слід зазначити, що у 1996 р. міжнародне комп'ютерне товариство посмертно присудило В. М. Глушкову (V. M. Glushkov) медаль «Піонер комп'ютерної техніки» за створення Інституту кібернетики, розробку теорії цифрових автоматів і роботи в галузі макроконвеєрних архітектур обчислювальних систем. (Ця медаль присуджується вченим за виняткові заслуги і значний внесок у розробку комп'ютерної техніки, що витримали випробування часом і просунули комп'ютерну науку вперед [21].

Сьогодні в більшості робіт, присвячених перспективам формування цифрової економіки, порушуються питання стосовно впливу ІТ-технологій на існуючий досвід господарювання. Зокрема, український досвід вивчення природи різних господарських явищ і сьогодні неабиякою мірою спирається на методологію політекономічної науки. Вважаємо, що інструментарій політекономії здатний окреслити кордони даного явища, описати на необхідному і достатньому рівні природу, розкрити суперечності і знайти методи їх вирішення при розбудові цифрової економіки. Водночас, як показують дослідження, сучасна вітчизняна економічна наука не достатньо справляється зі своєчасним оновленням теоретико-методологічного, описового, прогностичного і рекомендаційного інструментарію, не достатньо повно демонструє пізнання тих тенденцій, які відбуваються на сучасному історичному етапі, виходячи з чого ми стикаємося з розрізненою інформацією про те, яка економічна модель існує сьогодні та які прогнозуються тренди, яким буде глобальний вектор економічного розвитку.

Повертаючись до загальної історії вивчення питання, зазначимо, що наступна плеяда науковців [22–25] продовжувала дослідження з питань теорії інформаційної економіки, повернувши їх у русло мережевої, віртуальної, цифрової економіки. Одними з перших праць, у яких цифрова економіка розглядається як економіка нового технологічного устрою, в основі якої лежать цифрові технології, вважаються роботи Д. Тапскотта (D. Tapscott) [23], а також Н. Негропonte (N. Negroponte) [22]. Розробка концепцій цифрової економіки як сучасного процесу трансформації усіх секторів економіки під впливом ІКТ,

переведення інформації в цифрову форму за допомогою комп'ютерних технологій продовжується в 2000-х рр. Аналізуючи зміст цифрової економіки, слід звернути увагу на роботу, в якій науковці прирівнюють поняття «нова економіка» і «цифрова економіка» в тому сенсі, що обидва типи економік мають на увазі використання в господарській діяльності ідей більшою мірою, ніж матеріальних ресурсів, при цьому рушійною силою цифрової економіки є симбіоз ІКТ, виробничих і бізнес-процесів, що підлягають змінам [26]. Проте слід зазначити, що в рамках розглянутих вище теоретичних розробок проводиться детальний аналіз цифрової економіки як сектору індустріальної економіки, при цьому залишаються поза увагою соціальні, інституційні й політичні чинники, що впливають на розвиток нового формату економіки.

Концептуальні підходи, що пропонуються останніми роками, розробляються на основі принципів формування інноваційної екосистеми. Зокрема, М. Скілтон (M. Skilton) подає цифрову економіку як складову частину нової, цифрової екосистеми і визначає її як сукупність віртуальних ресурсів і цифрових транзакцій, що здійснюються на ринках, а також компаній, ресурсів і послуг, що збільшують ВВП і розмір чистих активів [27]. При цьому під цифровою екосистемою розуміється об'єднана взаємодія технологій у ринковій і бізнес-діяльності, що сприяє появі нового типу споживачів, бізнесу, ринкової кон'юнктури і досвіду взаємодії. Отже, екосистемний підхід набуває нового забарвлення, приростаючи знаннями про можливості цифрової інфраструктури.

Загалом, як показує ретроспектива, економіка і відносини, що розвиваються в ній, до сьогодні кардинально трансформувалися, у зв'язку з чим багато теоретичних постулатів цієї концепції були спростовані або стали неактуальними. Технології ІКТ з інструменту обробки і передачі інформації сьогодні перетворилися на самостійний інструмент створення вартості, основою формування інноваційних бізнес-моделей як на мікро-, так і на макрорівні. Відповідно те розуміння інформаційної економіки, яке існувало в кінці ХХ ст., має відрізнятись від цифрової економіки, що існує в даний момент. А для того щоб зрозуміти її природу, потрібно пояснити такі терміни, як «оцифрування», «цифровізація», «цифрова трансформація». Оцифрування як технічний термін передбачає просто переведення інформації в цифрову форму, а цифровізація – використання результатів оцифрування, процес переходу від аналогового до цифрового, що вимагає не лише зміни інструментів виробництва, але й обов'язкового впровадження аналітичних систем, що дозволяють максимально зробити виробництво рентабельним. Тобто мова йде про цифрове виробництво як сукупність інструментів оптимізації робочого часу за допомогою програмно-апаратних рішень. Що стосується цифрової трансформації, то вона передбачає принципові зміни у взаємодії між суб'єктами економіки,

появу механізмів, яких до цих пір не було, створення і використання абсолютно нових продуктів і послуг, які якісно змінюють природу і характер праці, суттєво підвищують її продуктивність.

Із цих позицій, порівнюючи сутність інформатизації і цифровізації, можна побачити їх відмінності (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика інформатизації і цифровізації

Інформатизація	Цифровізація
Сукупність організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної комп'ютерної та мережевої техніки; процес широкомасштабного використання ІТ у всіх сферах соціально-економічного, політичного і культурного життя суспільства з метою підвищення ефективності використання інформації і знань для управління, задоволення інформаційних потреб громадян, організацій і держави та створення передумов переходу держави до інформаційного суспільства (<i>Вікіпедія</i>)	Насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір [1]
Складова, компонент цифровізації	Об'ємніша за своїм масштабом як у контексті категорійного апарату, так і в плані системи, перспектив розвитку та ін.
Це інструментарій у вигляді комп'ютерів, програм та інформаційних кабельних мереж, які полегшують роботу людини й підвищують ступінь керованості об'єктів та суб'єктів виробничих процесів	Це системний підхід до використання цифрових ресурсів для підвищення продуктивності праці, конкурентоспроможності й економічного розвитку, тобто обов'язково повинна бути цифрова система, яка: може діяти незалежно, має аналітичні і прогностичні функції, сама вирішує завдання (проте сьогодні завдання у переважній більшості випадків ставить людина).

Джерело: складено авторами.

Стосовно поняття «цифрова економіка», то воно складне і багатоаспектне, й у науковому середовищі нині немає консенсусу в тому, що слід розуміти під цим явищем (табл. 2). Згідно з найбільш поширеним визначенням, цифровою економікою слід визначити ту частину економічної діяльності, яка спирається на використання цифрових технологій. Масштаби і сутність такої діяльності швидко змінюються: цифрова економіка, її обсяг і складність структури стрімко зростають, очевидним стає її прямий вплив на економічні процеси в кожній країні. Серед суттєвих переваг цифрової економіки можна виокремити таке: 1) знижує вартість платежів (передусім за рахунок зниження витрат на просування), а самі послуги стають доступнішими в будь-якій координаті світу; 2) товари і послуги можуть швидко вийти на глобальний ринок і бути своєчасною відповіддю на нові очікування чи потреби споживача; 3) надає різноманітний і зручніший інформаційний, освітній, науковий, розважальний контент; 4) посилює якість управлінської діяльності на всіх її етапах.

Таблиця 2

Трактування категорії «цифрова економіка»

Цифрова економіка	Сектор економіки, де виробляються цифрові технології й супутні їм компоненти
	Сукупність відносин, які складаються між різними зацікавленими суб'єктами на електронних майданчиках за допомогою мережі Інтернет
	Сукупність електронних бізнес-процесів, що відбуваються в організаційних структурах різного рівня (починаючи з домашніх господарств і закінчуючи державою)
	Ринки, що започатковуються на цифрових технологіях
	Існуючий етап господарського розвитку, що характеризується переважаючою роллю даних і методів управління як визначального ресурсу у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання
	Це економіка нового технологічного покоління з використанням величезної кількості даних, генерованих у найрізноманітніших інформаційних системах, в обробці цього масиву даних і вилученні корисної інформації з них системне оцифрування, кодування і впорядкування операцій, як тих, що відбулися, так і запланованих, що здійснюються внутрішніми і зовнішніми суб'єктами щодо господарської діяльності організації для якісного інформаційно-аналітичного забезпечення усіх функцій управління, спрямованих на досягнення оптимального рівня результативності діяльності

Джерело: складено авторами на основі узагальнення існуючої інформації.

Із позицій інноватики, цифрова економіка – це динамічна економіка інноваційного типу, що ґрунтується на активному впровадженні інновацій та інформаційно-комунікаційних технологій в усі види економічної діяльності та сфери життєдіяльності суспільства, що дозволяє підвищити ефективність та конкурентоспроможність окремих компаній, економіки та рівень життя населення. Цифрова економіка безпосередньо пов’язана з результатами четвертої промислової революції та третьою хвилею глобалізації, а однією з її характерних особливостей є зв’язок з економікою на вимогу (on-demand есоному), яка передбачає не продаж товарів і послуг, а отримання доступу до них саме в той момент, коли це потрібно; отримання замовлень відбувається онлайн, а їх виконання – офлайн. Серед переваг такого типу економіки – висока швидкість отримання необхідної послуги або товару; зниження їх вартості для кінцевого користувача завдяки зниженню кількості посередників; спрощення пошуку постачальниками товарів і послуг відповідних користувачів [28]. Отже, переваги цифрової економіки вже мають підтверджені практикою позитивні оцінки й постійно продовжують вражати своїми можливостями.

Водночас останніми роками в багатьох концепціях активно обговорюються питання соціально-економічного характеру, зокрема ризики цифрової нерівності, соціальної роз’єднаності населення, проблеми зайнятості в умовах цифровізації. Як зазначається в Доповіді [29], отримання позитивних результатів цифровізації зовсім не гарантовано. Хоча цей процес і може сприяти розвитку, це не означає, що реалізована вартість буде розподілятися справедливо. Навіть якщо фізичні особи, компанії і країни зовсім не беруть участі в цифровій економіці (чи беруть участь лише частково), вони все рівно можуть побічно відчувати на собі негативні наслідки. Працівники з недостатнім рівнем знань у цифрових технологіях (низькою цифровою грамотністю) опиняються в не вигідному становищі порівняно з тими, хто володіє комплексом таких цифрових компетенцій, а деякі види діяльності, як показує практика, вже зникають в результаті автоматизації процесів). Однак остаточний результат залежатиме від рівня розвитку і готовності країн та їх економічних суб’єктів до впровадження цифрових технологій, що, у свою чергу, буде залежати від політики, що здійснюється на національному, міжнародному та регіональному рівнях.

Загалом у результаті аналізу концепцій цифрової економіки можна виділити декілька підходів до осмислення даного феномену, а саме: 1) економіко-технологічний (розглядається як економіка нового технологічного устрою та масштабного використання цифрових технологій в економічній діяльності і виробництві на їх основі цифрових благ; відрізняє її суттєва залежність

від досягнень «Індустрії 4.0», тобто таких технологій, як «інтернет речей», віртуальна реальність, робототехніка, а також технології, пов'язані з автоматизацією виробництва, які сприяють трансформації промислового виробництва та інших сфер економіки; відмітною рисою цифрової економіки є результат перетворення економічних відносин за допомогою трансформації відносин «людина – машина» і формування нового типу економічних відносин – машинно-машинної взаємодії (machine-to-machine, M2M)); 2) кіберсистемний – розглядається як економічна кіберсистема, розробники якої враховують об'єктивні економічні закони для відображення поведінки економіки, що реагує на управлінські дії і події зовнішнього середовища в режимі реального часу в кіберпросторі, й обґрунтовується необхідність розробки та застосування економіко-математичних моделей для створення цифрової економіки, яка сприятиме якісному економічному зростанню. Слід зазначити, що ці підходи дозволяють розкрити масштаби складного феномену цифрової економіки в контексті сучасного технологічного розвитку, з яким можуть бути пов'язані цивілізаційні зміни в суспільстві в цілому і в економіці зокрема.

У цьому контексті заслуговує на увагу робота, яка здійснюється українськими розробниками в частині конкретизації та доведення до практичної реалізації стратегії цифрової трансформації виробництва «Індустрія 4.0» [30], технологічним ядром якої є концепція «розумна (цифрова, віртуальна) фабрика». У «розумній фабриці» об'єктом управління є життєвий цикл продукції в інтегрованій взаємодії з логістичним і сервісними центрами та зворотними зв'язками. Також до системних проєктів цифрової трансформації підприємств промисловості разом із «розумною фабрикою» можна віднести: розумне (цифрове) місто; розумна (цифрова) дорога і розумний (цифровий) транспорт; розумний будинок і розумні товари та ін. Зокрема, сукупність зазначених системних проєктів цифрової трансформації підприємств промисловості можна представити у вигляді цифрової екосистеми (цифрового простору промисловості). Проте, формуючи методологію цифрової економіки як високотехнологічної виробничої екосистеми, необхідно чітко уявляти сутність виробничих відносин нового типу, оскільки без цього досить проблематично формувати інституціональну основу цифрової економіки і створювати нормативно-законодавчу базу, яка б дозволяла регулювати зазначені та інші відносини й сприяти конкурентоспроможності національної економіки.

Зазначене вище підтверджують, зокрема, результати рейтингу конкурентоспроможності в цифровому середовищі, складеному швейцарською бізнесшколою IMD, в якому Україна у 2018 р. посіла 58 місце із 63 (табл. 3). Так, за

рік Україна показала незначне поліпшення в знаннях, перемістившись із 45 на 39 місце, і технологіях (із 62 на 61 місце). У цілому прослідковується майже стабільний стан в розвитку даного процесу, що пояснюється не лише відсутністю системної державної політики цифрового розвитку економіки і суспільства, але й перш за все сучасної наукової методології та механізмів її застосування на практиці.

Таблиця 3

**Профіль України в рейтингу конкурентоспроможності
в цифровому середовищі**

Групи факторів/роки	2014	2015	2016	2017	2018
Загальний рейтинг	50	59	59	60	58
Знання	29	40	44	45	39
Технології	58	60	60	62	61
Готовність до майбутнього	58	61	61	61	61

Джерело: [31].

Підсумовуючи, слід зазначити, що всі проаналізовані концептуальні підходи виводять дослідження феномену цифрової економіки на якісно новий рівень у тому сенсі, що в більшості з них цифрова економіка розглядається не як сектор індустріальної економіки, а як нова стадія, новий стан економіки. Таким чином, цифрову економіку можна розглядати як еволюційний розвиток економіки, в якій обмін даними між учасниками процесів у режимі онлайн прийшов на зміну аналоговій взаємодії і зачіпає всі види економічної діяльності, а також сприяє економічному зростанню, наданню якісних послуг і необмеженої масштабованості бізнес-моделей на основі застосування цифрових технологій. Водночас важливою умовою слід вважати те, що цифрова економіка може бути реалізована тоді, коли всі учасники господарських відносин будуть залучені в екосистему і прямо або опосередковано задіяні у створенні продукту з високим вмістом інформації (знань/ідей) або цифрового блага.

Крім того, як показують дослідження, завдяки сучасним розробкам у сфері прогнозування і моделювання соціально-економічних процесів дослідники регулярно обмінюються пропозиціями стосовно вироблення адекватних відповідей на непрості питання про майбутнє світоустрою, обумовлене стрімким прогресом цифрових технологій, а особливе занепокоєння викликають перспективи щодо того, яке місце займатиме людина у сфері виробництва, якою

буде роль держави. Тобто посилюється увага до популярної концепції футурологів початку ХХІ ст. – технологічної сингулярності – так званої символічної фінальної точки, гіпотетичного моменту в майбутньому, коли технологічний розвиток стає в принципі некерованим і незворотним, що породжує радикальні цивілізаційні зміни в напрямі кінця історії людства і початку епохи постлюдини. Слід зазначити, що такий сценарій цілком серйозно розглядали експерти НАСА, а ввів це поняття Вернор Віндж у невеликій доповіді, прочитаній у 1993 р., яка шокувала світ [32]. Уже сьогодні прикладом реального руху на шляху до реалізації зазначеного сценарію можна вважати новітню концепцію цифрової трансформації – стратегію переходу до цифрового суспільства під назвою «Суспільство 5.0», представлену японським урядом і ученими, яка покликана вирішувати соціальні проблеми за допомогою інтеграції фізичного простору, кіберпростору і високих технологій, прагнучи зробити життя людини зручним і повноцінним, а інновації – безпечними й екологічними.

Таким чином, цифрова трансформація з моменту виникнення ЕОМ і дотепер пройшла суттєвий шлях, упродовж якого відбулося зміна декількох технологічних устроїв. Сьогодні дане поняття асоціюють з інтенсивним розвитком цифрових технологій і початком цифровізації, що, як вважають багато учених і фахівці-практики, є основою формування VI техніко-економічної парадигми. Як стверджує К. Перес (С. Perez) (одна із сучасних авторів техніко-економічної парадигми), «...революція інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) – це п'ятий подібний переворот з періоду промислової революції у кінці 18 ст. Кожна з цих хвиль породила цілий набір нових галузей разом з комплексом нових організаційних принципів та зовнішніх чинників розвитку інфраструктури і знання, які роблять можливою модернізацію фактично усіх існуючих галузей промисловості. Інструмент цієї модернізації – нова техніко-економічна парадигма або найбільш ефективна практична модель, що виникла на основі практичного застосування нових технологій і втілює нові і всебічні критерії для найбільш ефективних та прибуткових продуктів, процесів, бізнес-організацій і бізнес-моделей ринкової поведінки» [33].

Вважаємо, що відмінність цифрової економіки від традиційної полягає у швидкості її розбудови, тобто із футурологічних картин і міфів вона стрімко стає реальністю нового типу цивілізації, із чітким формуванням цифрового сектору, що характеризується сукупною вартістю придбаних товарів та послуг. Дослідження показують, що цифрова трансформація національних економік як чергова форма прояву нової економіки стала актуальною темою для розгортання наукового дискурсу в цій сфері, а також практичних про-

грамних дій органів влади, що потребують системних теоретико-методологічних досліджень, особливо в частині створення цифрової екосистеми розвитку новітньої моделі економіки.

Висновки. Концепція цифрової економіки виникла не сама по собі, а на фоні сталих шкіл і напрямів у економічній науці, передусім неокласиків, кейнсіанства, інституціоналізму. На її формування системно впливають такі галузі знань і діяльності, як економіко-математичне моделювання, соціологія, інформаційно-комунікаційні технології, технології отримання, передачі, обробки і зберігання даних, що підтверджує об'єктивний процес її розбудови і розширення меж пізнання за рахунок впливу інших наук.

Представлені вище теоретичні підходи відображають цифрову економіку як феномен неоекономіки, пов'язаний із всеосяжним використанням ІКТ та цифрових технологій і виробництвом на їх основі цифрових благ. Цифрова економіка – це еволюційний розвиток традиційної економіки, започаткований на використанні сучасних електронних засобів, що передбачає відмову від аналогової взаємодії та аналогових носіїв інформації. Її переваги порівняно з традиційною у спрощенні й прискоренні взаємодії сторін, що робить управління економічними процесами простішим і прозорішим та легко інтегрованим в існуючі процеси, що протікають у державі.

Водночас цифрова економіка, що досягається за допомогою цифрової трансформації, вимагає розширеного підходу до свого визначення, ніж просте впровадження і розвиток цифрових технологій. Тому розвиток цифрової економіки нерозривно пов'язаний із розвитком економіки знань. Деякі експерти навіть ототожнюють ці поняття. В основі економіки знань лежить нематеріальне виробництво, а драйверами зростання є знання і люди, що володіють цими знаннями.

Звичайно, наукова думка щодо впливу новітніх технологій на розвиток людини повинна працювати на випередження, щоб не лише обґрунтовано підтверджувати чи заперечувати ті або інші положення, але й бути провідником у світі невизначеності й можливих ризиків. Важливим кроком у формуванні методології розвитку цифрової економіки має стати перш за все визначеність стосовно науково обґрунтованого понятійного апарату, який покликаний слугувати основою для розробки методології стратегічних програм та формування системи статистичного виміру відповідних явищ і процесів та необхідної нормативно-правової бази.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/67–2018-%D1%80> (дата звернення: 14.01.2020)
2. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. Crown Business. New York, 2017. 192 p.
3. Коляденко С. В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні та світі. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 6. С. 105–112.
4. Ляшенко В. І., Вишневський О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. Київ: НАН України, Інститут економіки промисловості, 2018. 252 с.
5. Куйбіда В. С., Карпенко О. В., Наместник В. В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категорійного апарату. *Вісник НАДУ при Президентові України. Серія «Державне управління»*. 2018. № 1. С. 5–10.
6. Матвейчук Л. О. Цифрова економіка: теоретичні аспекти. *Вісник Запорізького національного університету*. 2018. № 4 (40). С. 116–127.
7. Москаленко О. М. Цифрова економіка: теоретичні засади та концепція розвитку. *Інноваційні ідеї в економічній науці: пошуки вирішення сучасних проблем*: матеріали виступу на науково-практичній конференції (19–20 квітня 2018 р.). URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14569/Moskalenko_Tsyfrova_ekonomika_toetrychni_zasady.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 14.01.2020).
8. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in The United States. Princeton: Princeton Univ. Press, 1962. 416 p.
9. Porat M. The Information Economy: Definition and Measurement. Washington, DC: United States Dep. of Commerce, 1977. 250 p.
10. Naisbitt J. Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives. New York: Warner Books, 1982. 290 p.
11. Stonier T. Information and the Internal Structure of the Universe: An Exploration into Information Physics. Springer: Verlag, 1990. 166 p.
12. Castells M. The informational city: information technology, economic restructuring, and the urbanregional process. Oxford, UK: Basil Blackwell, 1991. 402 p.
13. Shapiro C., Varian H. R. Information Rules: A Strategic Guide to The Network Economy. Boston, MA: Harvard Business School Press, 1999. 353 p.
14. Khan F. Information Society in Global Age. New Delhi: APH Publishing, 2002. 395 p.
15. Budd L., Harris L. E-Economy: Rhetoric or Business Reality? New York: Routledge, 2004. 248 p.
16. International e-Economy Benchmarking: The World's Most Effective Policies for the e-Economy. London: Booz Allen Hamilton, 2002. P. 7.
17. Vafopoulos M. The Web Economy: Goods, Users, Models, and Policies. *Foundations and Trends in Web Science*. 2012. Vol. 3. №. 1–2. P. 1–136.
18. Маслов А. О. Інформаційна економіка: становлення, структура та теоретичне осмислення: монографія. Київ: Аграр Медіа Гр., 2012. 432 с.
19. Плєскач В. Л., Затонацька Т. Г. Електронна комерція. Київ: Знання, 2007. 535 с.

20. Глушков В. М. Основы безбумажной информатики. Изд. 2-е, испр. Москва: Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит., 1987. 552 с.
21. Академік В. М. Глушков – піонер кібернетики. URL: <https://kpi.ua/glushkov-about> (дата звернення: 14.01.2020).
22. Negroponte N. Being Digital. New York: Knopf, 1995. 256 p.
23. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. New York: McGraw-Hill, 1997. 288 p.
24. Schiller D. Digital Capitalism: Networking the Global Market System. Cambridge, MA: MIT Press, 1999. 294 p.
25. Weber R., Burri M. Classification of Services in the Digital Economy. Staempfli and Springer, 2012. 144 p.
26. Kehal H. S., Singh V. P. Digital Economy: Impacts, Influences and Challenges. Hershey, London, Melbourne, Singapore: Idea Group Publishing, 2005. 395 p.
27. Skilton M. Building the Digital Enterprise: A Guide to Constructing Monetization Models Using Digital Technologies. Berlin: Springer, 2015. 230 p.
28. Карчева Г. Т., Огородня Д. В., Опенько В. А. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. *Фінансовий простір*. 2017. № 3(27). С. 13–21.
29. Department for Digital, Culture, Media & Sport, 2017. UK Digital Strategy. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uk-digital-strategy/uk-digital-strategy> (дата звернення: 14.01.2020).
30. Українська стратегія Індустрії 4.0–7 напрямів розвитку. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2019/01/02/ukrainska-strategiya-industrii-4-0-7-napriankiv-rozvitku/> (дата звернення: 14.01.2020).
31. IMD WORLD DIGITAL COMPETITIVENESS RANKING 2018. URL: https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/imd_world_digital_competitiveness_ranking_2018.pdf (дата звернення: 14.01.2020).
32. Фантазиям о технологическом спасении человечества не суждено сбыться? URL: <https://regnum.ru/news/innovatio/2665979.html> (дата звернення: 14.01.2020).
33. Perez C. The Financial Crisis and the Future of Innovation: a View of Technical Change with the Aid of History. *The Other Canon Foundation and Tallinn University of Technology Working Papers in Technology Governance and Economic Dynamics*. 2010. 28. TUT Ragnar Nurkse Department of Innovation and Governance.

REFERENCES

1. *Kontseptsiiia rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky [Concept of development of digital economy and society of Ukraine for 2018–2020]*. (2018). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/67–2018-%D1%80> [in Ukrainian].
2. Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. Crown Business. New York.
3. Kolyadenko, S. V. (2016). Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini ta sviti [Digital economy: preconditions and stages of formation in Ukraine and the world]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky – Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice*, 6, 105–112 [in Ukrainian].

4. Liashenko, V. I., & Vyshnevskiy, O. S. (2018). *Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku [Digital Modernization of the Ukrainian Economy as a Breakthrough]*. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut ekonomiky promyslovosti [in Ukrainian].
5. Kuibida, V. S., Karpenko, O. V., & Namestnik, V. V. (2018). Tsyfrove vriaduvannia v Ukraini: bazovi definitsii poniatiino-katehoriinoho aparatu [Digital governance in Ukraine: basic definitions of the conceptual apparatus]. *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy. Seriiia «Derzhavne upravlinnia» – NADU Bulletin under the President of Ukraine. Public Administration Series, 1*, 5–10 [in Ukrainian].
6. Matveichuk, L. O. (2018). Tsyfrova ekonomika: teoretychni aspekty [About Digital Economics: Theoretical Aspects]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Zaporizhzhya National Universit, 4* (40), 116–127 [in Ukrainian].
7. Moskalenko, O. M. (2018, April 19–20). Tsyfrova ekonomika: teoretychni zasady ta kontseptsiiia rozvytku [Digital Economics: Theoretical Foundations and the Concept of Development]. *Innovatsiini idei v ekonomichnii nautsi: poshuky vyrishennia suchasnykh problem – Innovative ideas in economic science: search for solutions to contemporary problems*. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14569/Moskalenko_Tsyfrova_ekonomika_teoretychni_zasady.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
8. Machlup, F. (1962). *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton: Princeton Univ. Press.
9. Porat, M. (1977). *The Information Economy: Definition and Measurement*. Washington, DC: United States Dep. of Commerce.
10. Naisbitt, J. (1982). *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives*. New York: Warner Books.
11. Stonier, T. (1990). *Information and the Internal Structure of the Universe: an Exploration into Information Physics*. Springer; Verlag.
12. Castells, M. (1991). *The informational city: information technology, economic restructuring, and the urban/regional process*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
13. Shapiro, C., & Varian, H. R. (1999). *Information Rules: a Strategic Guide to the Network Economy*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
14. Khan, F. (2002). *Information Society in Global Age*. New Delhi: APH Publishing.
15. Budd, L., & Harris, L. (2004). *E-Economy: Rhetoric or Business Reality?* New York: Routledge.
16. *International e-Economy Benchmarking: The World's Most Effective Policies for the e-Economy*. (2002). London: Booz Allen Hamilton.
17. Vafopoulos, M. (2012). The Web Economy: Goods, Users, Models, and Policies. *Foundations and Trends in Web Science, 3*, 1–2.
18. Maslov, A. O. (2012). *Informatsiina ekonomika: stanovlennia, struktura ta teoretychne osmyslennia [Information Economics: Formation, Structure and Theoretical Reasoning]*. Kyiv: Ahrar Media Hr. [in Ukrainian].
19. Pleskach, V. L., & Zatonatska, T. H. (2007). *Elektronna komertsiiia [E-commerce]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

20. Glushkov, V. M. (1987). *Osnovy bezbumazhnoj informatiki [Fundamentals of paperless computer science]*. Moskva: Nauka. Gl. red. fiz.-mat. lit. [in Russian].
21. Akademik V. M. Hlushkov – pioner kibernetiky [Academician VM Glushkov – pioneer of cybernetics.]. (n.d.). Retrieved January 14, 2020, from <https://kpi.ua/glushkov-about> [in Ukrainian].
22. Negroponte, N. (1995). *Being Digital*. New York: Knopf.
23. Tapscott, D. (1997). *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. New York: McGraw-Hill.
24. Schiller, D. (1999). *Digital Capitalism: Networking the Global Market System*. Cambridge, MA: MIT Press.
25. Weber, R., & Burri, M. (2012). *Classification of Services in the Digital Economy*. Staempfli and Springer.
26. Kehal, H. S., & Singh, V. P. (2005). *Digital Economy: Impacts, Influences and Challenges*. Hershey, London, Melbourne, Singapore: Idea Group Publishing.
27. Skilton, M. (2015). *Building the Digital Enterprise: A Guide to Constructing Monetization Models Using Digital Technologies*. Berlin: Springer.
28. Karcheva, H. T., Ohorodnia, D. V., & Openko, V. A. (2017). Tsyfrova ekonomika ta yii vplyv na rozvytok natsionalnoi ta mizhnarodnoi ekonomiky [Digital economy and its influence on the development of national and international economy]. *Finansovyi prostir – Financial space*, 3 (27), 13–21 [in Ukrainian].
29. Department for Digital, Culture, Media & Sport, 2017. *UK Digital Strategy*. (2017). Retrieved from: <https://www.gov.uk/government/publications/uk-digital-strategy/uk-digital-strategy>.
30. *Ukrainska stratehiia Industrii 4.0–7 napriamiv rozvytku [Ukrainian Industry Strategy 4.0–7 directions of development]*. (n.d.). Retrieved January 14, 2020, from <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2019/01/02/ukrainska-strategiya-industrii-4-0-7-napriankiv-rozvtuku/> [in Ukrainian].
31. IMD WORLD DIGITAL COMPETITIVENESS RANKING 2018. Retrieved January 14, 2020, from https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/imd_world_digital_competitiveness_ranking_2018.pdf
32. *Fantaziyam o tehnologicheskoy spasenii chelovechestva ne suzhdeno sbytsya? [Fantasies about the technological salvation of mankind are not destined to come true?]*. (2019, July 27). Retrieved from <https://regnum.ru/news/innovatio/2665979.html> [in Ukrainian].
33. Perez, C. (2010). The Financial Crisis and the Future of Innovation: a View of Technical Change with the Aid of History. *The Other Canon Foundation and Tallinn University of Technology Working Papers in Technology Governance and Economic Dynamics*.
28. TUT Ragnar Nurkse Department of Innovation and Governance.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2020 р.

Стаття пройшла рецензування 06.02.2020 р.

Стаття рекомендована до опублікування 21.02.2020 р.

Л. И. ФЕДУЛОВА

доктор экономических наук, профессор, зав. Центром исследований экономической политики Института экспертно-аналитических и научных исследований Национальной академии государственного управления при Президенте Украины, Украина, г. Киев

О. С. МАРЧЕНКО

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье определены и проанализированы концептуальные подходы к раскрытию сущности и природы цифровой экономики. Обоснованы их особенности и роль в формировании методологии проведения цифровизации (цифровой трансформации) общества. Показана эволюция формирования отмеченных концепций в теории и практике экономического развития Украины. Разработаны предложения относительно активизации научных исследований в направлении разработки теоретико-методологических основ цифровой экономики с учетом вызовов, обусловленных стремительным внедрением результатов новой технологической революции.

Ключевые слова: концепция новой экономики, цифровая экономика, цифровизация, цифровые технологии, методология.

L. I. FEDULOVA

Doctor of Sciences (Economics), Professor, Head of the Centre for Economic Policy Researches, Institute of Expert-Analytical and Scientific Researches, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv

O. S. MARCHENKO

Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor of the Economic Theory Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

CONCEPTUALIZATION OF THE DIGITAL ECONOMY

Problem setting. Nowadays, governments pay considerable attention to an issue of developing the digital economy and society. This tendency leads to undertaking corresponding strategies, programs, and regional initiatives, which encompass various directions of activities from informatization and computerization to implementing digital technologies and encouraging digitalization (digital transformation). The Concept for the Development of the Digital Economy and Society accepted in Ukraine is purely declarative, theoretical, and descriptive. The author has revealed uncertainty and inconsistency of methodology for developing the digital economy as a strategic project of the socio-economic development of the country.

Recent research and publications analysis. Numerous scientific papers of foreign and Ukrainian scholars are dedicated to examining various aspects of developing the digital economy. These scientists disclose results of researching categories and principles of developing the digital economy, predict its influence on the national and international economy, and indicate factual and potential opportunities of changes stipulated by implementing digital technologies in a commodity market and labour market. However, the researchers do not attach sufficient importance to analysing theoretical and methodical frameworks of the digital economy, disclosing the evolution of a corresponding conception, and substantiating the role and place of the new model of the economy.

Paper objective. The system comprehension of a phenomenon of digital economy grounded in researching its fundamental and applied theoretical characteristics may underpin managerial decisions regarding undertaking strategic government documents. This will enable managers to indicate advantages related to it and to predict risks and threats, as well as to urgently find responds to challenges the humankind encounters in the process of accelerating changes of the development.

Paper main body. Foreign classicists, who had significantly contributed to the scientific thought, promulgated theoretical constructions for the emergence of the new economy. Their prognosticative papers have formed a conceptual core for methodology of the information/knowledge society and, therefore, founded a corresponding field of science. Particularly, comprehensive issues of the new model of the economy have to a greater extent explained its peculiarities from the standpoint of forming the new technological basis.

In Ukraine, there are many publications dedicated to examining the information economy from the standpoint of economics. Nevertheless, the author proves that the development of a network of remotely computing centers, as well as project achievements of a system of mathematical models for managing the economy in order to build regular flows of information, including creating special computing machines for economic processes under the leadership of V. M. Hlushkov, have underpinned the digital transformation of the modern society. Simultaneously, researches indicate that the contemporary domestic economic science cannot efficiently cope with updating theoretical, methodical, descriptive, prognosticative, and recommendation tools, as well as demonstrates the insufficient level of cognition of tendencies occurring in the current historical period. Thus, the author faces fragmented information on a type of existing economic model, the essence of prognosticated trends, and the global vector of economic development.

The retrospective shows that the economy and relations developing within it have been dramatically transforming during a long period. As a result, many theoretical postulates of this conception have been refuted or have become irrelevant. Correspondingly, the perception of the information economy, which existed at the end of the 20th century, should differ from the digital economy existing now. In the article, the author compares

informatization and digitalization. The author has proven that, from the standpoint of innovatics, the digital economy is the dynamical innovative economy based on the active implementation of innovations, information, and communication technologies in all types of economic activities and spheres of human activities. This allows to enhance efficiency and competitiveness of particular companies, the economy, and standard of living.

The author has determined that the current conceptual approaches enable identifying scales of a complicated phenomenon of the digital economy in the context of contemporary technological development, which may lead to civilizational changes in the society in general and in the economy in particular. These conceptions raise researches on the phenomenon of digital economy to a qualitatively new level since a majority of them considers the digital economy as a new stage or the new state of economy rather than a sector of the industrial economy.

Conclusions of the research. A matter of the digital transformation (digitalization) of the national economies as a certain form of manifestation of the new economy encourages the scientific discourse in this sphere, as well as practical program actions of government agencies, which need system theoretical and methodological researches, especially with regard to creating the digital ecosystem for developing the new economic model. The author concludes that advantages of this model consist in simplifying and accelerating the interaction of parties compared with the traditional one. This ensures the simplicity, transparency, and ease of integration of managing economic processes into current processes occurring in the country. The certainty and system substantiation of categories should primarily become an important step towards forming methodology for developing the digital economy. These categories are intended to be a basis for making managerial decisions conforming to challenges of our time, undertaking strategic programs, forming a system for the statistical evaluation of corresponding phenomena and processes, and preparing the necessary legislative basis.

Short Abstract for an article

Abstract. The author has ascertained and analysed conceptual approaches to disclosing the essence and nature of the digital economy. The author has substantiated their peculiarities and role in the formation of methodology for implementing program measures of digitalization (digital transformation) of the society. The article describes the evolution of forming the above-mentioned conceptions with regard to the theory and practice of the economic development of Ukraine. The author has developed proposition concerning the activation of scientific researches towards developing theoretical and methodological frameworks for the digital economy, taking into account challenges stipulated by the dramatical implementation of outcomes of the new technological revolution.

Key words: concept for the new economy, digital economy, digitalization, digital technologies.

Article details:

Received: 15 January 2020

Revised: 06 February 2020

Accepted: 21 February 2020

Рекомендоване цитування: Федулова Л. І., Марченко О. С. Концептуалізація цифрової економіки. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 13–34. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-13.

Suggested Citation: Fedulova, L. I., & Marchenko, O. S. (2020). Kontseptualizatsiia tsyfrovoi ekonomiky [Conceptualization of the digital economy]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (40), 13–34. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-13.

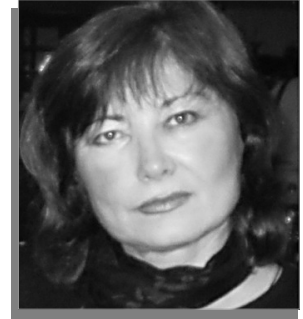
УДК 330.1: 005.35

DOI 10.31359/2411-5584-2020-40-1-35

Н. В. МОЖАЙКІНА

кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри економічної теорії
та міжнародної економіки

Харківського національного університету
міського господарства ім. О. М. Бекетова,
Україна, м. Харків

e-mail: nvm.natali@inbox.ruORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4433-6879>ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/M-5894-2017>

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КОМПЛЕМЕНТАРНИХ ІНСТИТУТІВ ПІДТРИМКИ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНІВ¹

У статті розглянуто особливості розвитку комплементарних інститутів підтримки інноваційних підприємств регіонів. Аналізуються елементи інституційної інфраструктури інноваційної діяльності. Досліджено особливості розвитку фінансування інноваційних підприємств у регіонах та стримуючі фактори цього процесу. Обґрунтовано напрями структурних перетворень як конкретного регіону, так і економіки в цілому.

Ключові слова: інноваційні підприємства, комплементарні інститути, інституційна інфраструктура, регіональні особливості, фінансування інноваційних підприємств, інноваційна політика.

JEL Classification: D21, G20, G31, K20, L1, O18, O31.

Постановка проблеми. Сталий розвиток української економіки та її регіонів є неможливим без підвищення інноваційно-інвестиційної активності всіх її суб'єктів, що потребує стимулювання процесів формування інноваційного потенціалу регіонів та значного фінансування. Усе це робить акту-

¹ © Можайкіна Н. В., 2020. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

альним формування нових підходів до розвитку регіональної інноваційної інфраструктури та грошово-кредитної політики, переоцінку, вдосконалення і розвиток комплементарних інститутів підтримки інноваційних підприємств регіонів реального сектору економіки. Особливо це актуально для промислових регіонів, у яких структура економіки зумовлює гостру потребу в інвестиційних ресурсах. При цьому основною проблемою залишаються пошук і підвищення ефективності використання джерел фінансування інвестицій, що забезпечують економічне зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню механізму інноваційного розвитку економіки України та її регіонів в останні роки приділяється достатньо уваги, йому присвячені роботи Ю. Бажала (Yu. Bazhal), [1], А. Гальчинського (A. Halchynskiy), [2], В. Геєця (V. Heiets), [2], Н. Гончарової (N. Honcharova) [3], Б. Данилишина (B. Danylyshyn) [4], М. Долішнього (M. Dolishnii) [5], О. Лапка (A. Lapko) [6], В. Семиноженка (V. Semynozhenko) [2], Л. Федулової (L. Fedulova) [7], В. Чижової (V. Chyzhova) [4] та ін.

Однак ця тематика потребує подальшого вивчення, особливо це стосується аналізу проблем розвитку комплементарних інститутів підтримки інноваційних підприємств регіонів, а саме фінансової складової механізму інноваційного розвитку.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз сучасного стану й тенденцій розвитку комплементарних інститутів підтримки інноваційних підприємств регіонів України та узагальнення напрямів і заходів підвищення їх інноваційної активності на основі розвитку фінансової інфраструктури регіонів.

Виклад основного матеріалу. Вибір пріоритетів у здійсненні структурних перетворень економіки окремих регіонів зумовлює урахування різноманітних умов і факторів (економічних, соціальних, демографічних, екологічних та інших); формування конкурентного середовища та інноваційної інфраструктури; ефективне використання ресурсної бази регіону; залучення інвестицій.

Життєздатність соціально-економічного середовища регіону багато в чому залежить від рівня розвитку й надійності інфраструктури. Інституційна інфраструктура – це сукупність комплементарних інститутів: допоміжних і проміжних інститутів і організацій, інститутів і організацій підтримки функціонування існуючої інституційної структури господарства або її загальних змін. Інституційна інфраструктура є підсистемою інституційної структури. Особливо велике значення регіональна інфраструктура має для заохочення малого й середнього бізнесу, який у цьому випадку, економлячи

на допоміжних виробництвах, підвищує конкурентоспроможність своєї продукції [8, с. 35].

У регіональному аспекті розвиток інфраструктури необхідний як для підйому економіки відсталих регіонів, так і для забезпечення потреби розвинених регіонів. У відсталих регіонах необхідно значну частку капітальних вкладень направляти на розвиток інфраструктури, бо створення останньої буде залучати капітал (в основному приватний) у виробничі галузі, що допоможе забезпечити економічний розвиток цих регіонів.

Таким чином, інфраструктура багато в чому зумовлює темпи зростання продуктивних сил у регіонах. Для нашої країни, у якій нерівномірно розміщені природні, трудові, фінансові та матеріальні ресурси, це має винятково важливе значення. Процес формування інфраструктури досить тривалий. Він нерозривно пов'язаний із певними ресурсами, жорстко прив'язаний до території і багато в чому залежить від територіальної організації сфери виробництва і сфери обігу в кожному конкретному регіоні [9, с. 234].

На особливу увагу заслуговує створення і розвиток регіональної інноваційної інфраструктури, оскільки саме вона сприяє розвитку сфери високих технологій, яка включає такі галузі: біотехнології, фармацевтичну промисловість, медицину, нанотехнології, інформаційні та авіакосмічні технології, машинобудування, промислові та природоохоронні технології, енергетику, масові комунікації та ін.

У вітчизняній літературі як взаємопов'язані елементи, що формують інноваційну інфраструктуру, виокремлюють (табл. 1):

1. Організаційна структура (адміністрація) малого інноваційного бізнесу – забезпечує підтримку малих наукових та інноваційних організацій.

2. Фінансово-кредитні інститути – забезпечують акумуляцію і розподіл фінансових ресурсів за суб'єктам інноваційної діяльності, фінансову підтримку перспективних інноваційних проєктів.

3. Страхові компанії – забезпечують зниження втрат від ризикових операцій, залучення інвестицій у науково-технічну сферу.

4. Інформаційні мережі – дозволяють визначити перспективні напрями розвитку інноваційної діяльності, технологічний трансфер, комерціалізацію результатів науково-технічних розробок.

5. Сервісна структура – організації, які надають інноваційним організаціям послуги, пов'язані з консалтингом, інжинірингом, експертизою проєктів, аудитом, рекламою тощо.

6. Форми навчання підприємництва в науково-технічній сфері (навчальні заклади, факультети, семінари, курси, симпозіуми та ін.) [10, с. 72].

Таблиця 1

Типи та організації інноваційно-інвестиційної інфраструктури

Організації інноваційно-інвестиційної інфраструктури	Тип інфраструктури	Тип інфраструктурної організації
	Виробничо-технологічна	Бізнес-інкубатор
		Інноваційно-промисловий комплекс
		Інноваційно-технологічний центр
		Технопарк
		Центр колективного користування
	Інформаційна	Аналітичний центр
		Бази даних та знань
		Інформаційно-аналітичний центр
		Науково-координаційний центр
		Статистичний центр
	Експертно-консалтингова	Інноваційний центр
		Коучинг-центр
		Центр консалтингу
		Центр субконтракції
		Центр трансферу технологій
	Кадрова	Заклад вищої освіти
		Освітній заклад
	Фінансова	Бюджетний фонд
		Венчурний фонд
		Інвестиційна компанія
		Інноваційний фонд
		Фінансовий інститут
	Збутова	Організації збутової інфраструктури

Джерело: складено автором.

Мета інноваційної інфраструктури – сприяння розвитку інноваційного бізнесу в регіоні на різних стадіях його життєвого циклу. Завдання інноваційної інфраструктури: відбір проєктів на основі системи об’єктивної експертизи; створення сприятливих стартових умов для розвитку малих інноваційних технологічно орієнтованих фірм; підтримка венчурних проєктів; система участі в розробці перспективних НТ-напрямів; формування матеріально-технічної бази для створення і розвитку малих інноваційних фірм, включаючи лізинг високотехнологічного обладнання; створення інноваційних, інвестиційних, венчурних фондів; створення інформаційних мереж, що забезпечують розвиток малих фірм; розвиток страхування інноваційних проєктів, державного страхування іноземних інвестицій, вкладених у роз-

виток інноваційної діяльності; допомога в отриманні інформації про іноземних партнерів, укладанні контрактів; навчання підприємництву в ІТ-сфері [10, с. 74].

У сфері фінансування розвитку промисловості комплементарними інститутами є, з одного боку, регіональні банківські структури, що доповнюють великі інтегровані банки державного рівня, а, з другого – інститути фінансування небанківського характеру, які в нашій країні створюються державою і спираються на підтримку суспільства і представників підприємницької спільноти.

Інфраструктура кредитного ринку є важливою ланкою економіки, через її елементи здійснюється основне фінансування економічного зростання.

На наш погляд, до комплементарних інститутів кредитного ринку, що формує інституціональну інфраструктуру, належать інститути координації та інститути страхування ризиків (рис. 1) [11, с. 83].

Рис. 1. Інституційна інфраструктура кредитного ринку

Інституційний склад інфраструктури кредитного ринку відбиває моделі кредитної системи, яка застосовується в економіці конкретного регіону. Треба зазначити, що в рамках західної інституційної матриці сформувалися два основні типи (моделі) кредитних систем: марк-орієнтована і банк-орієнтована. Кожна з моделей характеризує певний тип фінансових зв'язків, що складаються в економіці. У марк-орієнтованій кредитній системі корпорації більшою мірою покладаються на внутрішні джерела фінансування (прибуток й амортизацію), а тому їх зв'язки з великими банками слабше, ніж в інших країнах. Марк-орієнтована кредитна система більше орієнтована на фондовий ринок. Частка позикових ресурсів, отриманих корпоративним сектором економіки від продажу облігацій, короткострокових цінних паперів

й акцій, становить 50–75% фінансування, і лише решта покривається банківським продуктом.

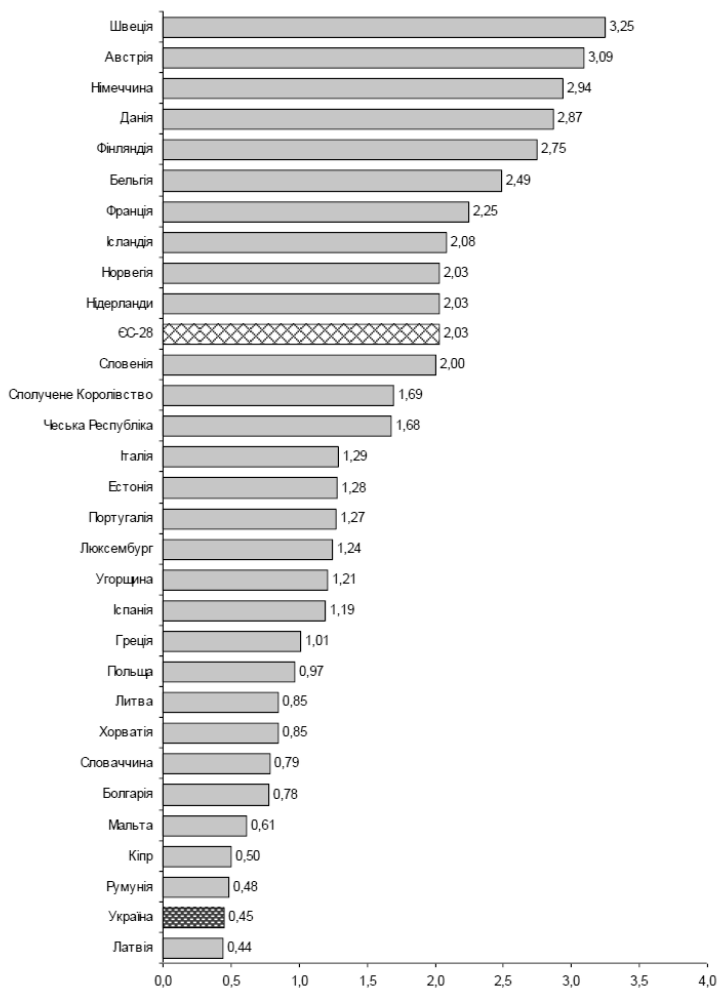

Рис. 2. Частка витрат на виконання досліджень і розробок у ВВП закордонних країн та України у 2016 р. (відсотків) [14]

Для банк-орієнтованої кредитної системи більш властива висока концентрація акціонерного капіталу в кількох основних акціонерів. Найчастіше основним акціонером нефінансової корпорації є банк, що передбачає його участь в організації грошових потоків підприємства. У результаті частка банківських кредитів у такій моделі становить понад 70% усіх додатково залучених ресурсів (решта припадає на операції з цінними паперами). На основі аналізу інституційного складу інфраструктури кредитного ринку можна зробити висновок,

що формування ефективної марк-орієнтованої кредитної системи є кращим напрямом розвитку фінансової інфраструктури регіону [12].

Більшість високо розвинених країн світу спираються на інноваційну модель розвитку своїх економік, тому першочерговою є проблематика фінансового забезпечення інноваційного розвитку (рис. 2). Це зумовлює актуальність державної фінансової підтримки підприємств, орієнтованих у своїй діяльності на інновації (табл. 2). Особливе місце в цьому процесі займають малі підприємства, що мають високу мобільність реагування на потреби інноваційного розвитку.

Підтримку розвитку малого підприємництва, що направлена на подолання різниці між дійсним та бажаним рівнем його розвитку, варто виокремити як одну з основних цілей фінансової політики держави. Найбільш розповсюдженим є визначення економічної сутності фінансової політики як сукупності «заходів, форм і методів мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів» у складі економічної політики держави відповідно до цілей соціально-економічного розвитку країни [13, с. 8].

Таким чином, можна зробити висновок, що фінансова політика, будучи системою взаємопов'язаних цілей та методів їх досягнення, використовує фінансові інструменти та здійснює ефективний розподіл фінансових ресурсів, що направлений на економічний розвиток країни в цілому та стимулювання підприємницької діяльності зокрема.

Таблиця 2

Інструменти державної фінансової політики підтримки малого інноваційного підприємництва в різних країнах

Вид інструменту	Зміст	Країни
Пряме фінансування	Надання позик, що досягають 50% витрат на створення нової продукції	Франція, США
	Надання дотацій	Усі розвинуті країни
	Надання безвідсоткових позик	Швеція
	Надання безвідсоткових позик, що досягають 50% затрат на введення інновацій	Німеччина

Закінчення таблиці 2

Вид інструменту	Зміст	Країни
Фонди	Фонди впровадження інновацій із урахуванням можливого ризику	Англія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди, Росія
Податкова підтримка	Зниження оподаткування для індивідуальних винахідників	Австрія, Німеччина, США
	Звільнення від сплати податків або надання відстрочки при їх сплаті, зокрема якщо винахід стосується економії енергії	Нідерланди, Німеччина, Австрія
Безоплатні послуги	Ведення безоплатного діловодства за заявками індивідуальних винахідників, надання безоплатних послуг патентних повірених	Нідерланди, Німеччина
Сприяння ринковій інтеграції	Надання допомоги у підготовці та функціонуванні в умовах ринку (Євро-ФІТНЕС)	Німеччина

Джерело: [15].

Основна маса наукових публікацій останніх років присвячена саме державній підтримці. Аналіз наукової літератури засвідчує відсутність одностайності в поглядах науковців до визначення поняття державної фінансової підтримки. Можна виокремити три підходи до визначення державної фінансової підтримки (табл. 3).

Таблиця 3

Підходи до визначення сутності державної фінансової підтримки

Підхід	Зміст	Недолік	Перевага
Перший	Ототожнення державної та державної фінансової підтримки	Ототожнення цілого й частини	Акцентування уваги на пріоритетності державної фінансової підтримки

Закінчення таблиці 3

Підхід	Зміст	Недолік	Перевага
Другий	Розуміння державної фінансової підтримки через її складові	Трактування державної фінансової підтримки через прямі методи	Виокремлення у складі бюджету видатків для підтримки малого бізнесу
Третій	Розгляд державної фінансової підтримки в контексті окремих видів діяльності малого бізнесу	Містить не всі складові державної фінансової підтримки	Виокремлення пріоритетних видів малого бізнесу

Джерело: [16, с. 26].

Таким чином, державну фінансову підтримку розвитку малого підприємства варто розглядати в інституційному та функціональному аспектах. Інституційний аспект передбачає формування та розвиток інститутів, які прямо чи опосередковано здійснюють державну фінансову політику підтримки підприємства. Вони забезпечують сприяння самозайнятості та збільшенню частки створеної підприємствами доданої вартості у ВВП. Функціональний аспект державної фінансової підтримки передбачає виконання нею розподільчої, контрольної та інформаційної функцій.

Найбільш значущими елементами фінансової інфраструктури інноваційної діяльності є організації, створені за участю держави. Здійснюючи діяльність у рамках інституційної структури, фінансові інститути сприяють прискоренню кругообігу капіталу, здійсненню пріоритетних завдань реального сектору економіки. Інституційна структура фінансового ринку відіграє важливу роль в економічних перетвореннях, що відбуваються в сучасних умовах.

Як регулятор грошового обігу центр акумуляції та перерозподілу фінансових ресурсів забезпечує функціонування ефективного механізму стимулювання розвитку інноваційно-інвестиційної, виробничої сфери економіки, системи суспільно-економічних відносин, а також можливість прискореної модернізації регіональної та національної економіки.

Як видно з табл. 4, Україна має велику кількість промислових підприємств, але тільки мала частина їх займається інноваційною діяльністю, а з кожним роком ця частка знижується, що призводить до занепаду економіки та відсталості від розвитку сучасного світу.

У 2018 р. інноваційною діяльністю в промисловості займалися 16,2% обстежених промислових підприємств. Серед регіонів вищою за середню в Україні частка інноваційно-активних підприємств була в Харківській, Дніпропетровській, Львівській, Київській областях та в м. Києві (табл. 5).

Таблиця 4

Інноваційна активність підприємств за регіонами (2014–2018)

	Кількість підприємств, од.		У тому числі			
			інноваційно активних підприємств, од.		з них	
					підприємства з технологічними (продуктовими та/або процесовими) інноваціями, од.	
	2014–2016	2016–2018	2014–2016	2016–2018	2014–2016	2016–2018
Україна	27726	29129	5095	8173	3278	2937
Автономна Республіка Крим	...	...	...	...	...	...
Області						
Вінницька	811	840	123	203	79	66
Волинська	521	549	75	143	63	56
Дніпропетровська	2508	2677	476	776	337	270
Донецька	779	809	86	145	49	67
Житомирська	772	788	137	187	89	80
Закарпатська	564	554	78	149	43	57
Запорізька	1177	1225	206	352	138	125
Івано-Франківська	614	654	121	177	73	72
Київська	1469	1687	260	520	132	154
Кіровоградська	476	500	92	164	70	87
Луганська	270	280	34	61	26	26
Львівська	1822	1867	336	544	207	187
Миколаївська	625	636	96	133	71	57
Одеська	1636	1576	267	357	160	115
Полтавська	854	921	157	217	110	94
Рівненська	576	589	137	105	110	18
Сумська	541	559	93	142	69	73
Тернопільська	487	494	97	156	68	87
Харківська	2048	2226	479	670	382	382
Херсонська	485	487	78	127	50	40
Хмельницька	672	703	86		44	56
Черкаська	686	714	81		68	70
Чернівецька	372	379	36		21	15
Чернігівська	538	574	89		50	37
Міста						
Київ	6423	6841	1375		769	646

Джерело: [17].

Таблиця 5

**Інноваційна активність підприємств регіонів
за напрямками (2014–2018)**

	У тому числі							
	з них							
	з них						підприємства тільки з нетех- нологічними (маркетинго- вими та/або ор- ганізаційними) інноваціями	
	підприємства з продуктови- ми інноваці- ями		підприємства з процесови- ми інноваці- ями		підприємства з продуктовими та процесовими інноваціями			
2014– 2016	2016– 2018	2014– 2016	2016– 2018	2014– 2016	2016– 2018	2014– 2016	2016– 2018	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	347	765	1601	1038	1260	1134	1817	5236
Автономна Республіка Крим	...	...	...	...	...	...	...	...
Області								
Вінницька	10	21	31	7	36	38	44	137
Волинська	12	10	40	30	9	16	12	87
Дніпропетровська	31	72	192	101	112	97	139	506
Донецька	9	19	20	11	19	37	37	78
Житомирська	7	13	52	33	30	34	48	107
Закарпатська	1	6	23	25	19	26	35	92
Запорізька	23	49	30	15	65	61	68	227
Івано-Франківська	11	18	32	17	30	37	48	105
Київська	16	29	55	66	59	59	128	366
Кіровоградська	6	25	38	34	25	28	22	77
Луганська	4	5	11	9	8	12	8	35
Львівська	15	49	94	81	95	57	129	357
Миколаївська	5	14	39	18	23	25	25	76
Одеська	7	29	103	52	50	34	107	242
Полтавська	5	32	71	30	31	32	47	123
Рівненська	1	3	77	3	32	12	27	87
Сумська	17	32	23	9	29	32	24	69
Тернопільська	7	23	20	33	41	31	29	69
Харківська	45	113	193	134	135	135	97	288
Херсонська	9	5	20	12	20	23	28	87
Хмельницька	5	16	20	26	18	14	42	110
Черкаська	22	23	24	27	22	20	13	85

Закінчення таблиці 5

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Чернівецька	1	6	8	–	12	9	15	61
Чернігівська	3	13	25	6	20	18	39	103
Міста								
Київ	75	140	360	259	320	247	606	1662
Севастополь	...	...	...	...	...	...	...	...

Джерело: [17].

Відбувається поступовий спад питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової. У 2012–2014 рр. вона дорівнювала 3,3%, а у 2015–2017 рр. – лише 1,4%. Якщо порівняти цей коефіцієнт у високорозвинених країнах, – то він не опускався нижче 20% за останнє десятиріччя. Крім цього, велика частка інвестицій (до 75%) вкладається в підприємства низько технологічних галузей економіки [18].

Для оцінювання інноваційного розвитку промислових підприємств розглянемо ще один показник рівня впровадження інновацій, а саме статистичні дані впровадження інновацій на промислових підприємствах за напрямками їх проведення у 2012–2018 рр. (табл. 6) [17; 18].

Таблиця 6

Упровадження інновацій на промислових підприємствах (2012–2018)

Роки	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Впроваджено нових технологічних процесів	зокрема, мало-відходні, ресурсозберігаючі	Впроваджено виробництво інноваційних видів продукції, найменувань	зокрема, нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2012	13,6	2188	554	3403	942	3,3
2013	13,6	1576	502	3138	809	3,3
2014	12,1	1743	447	3661	1314	2,5
2015	15,2	1217	458	3136	966	1,4
2016	16,6	3489	748	4139	1305	–
2017	14,3	1831	611	2387	751	0,7
2018	15,6	2002	926	3843	920	0,8

Джерело: [10; 11].

Питома вага підприємств, які впроваджували інновації, з 2012 по 2018 р. підвищилася на 2,0%, а питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової знизилася на 2,5%. Варто зазначити, що за проаналізований

період кількість упроваджених нових технологічних процесів знизилася, упровадження нових видів техніки збільшилося.

У цей період найбільшу кількість інноваційних видів продукції впроваджено на підприємствах із виробництва машин й устаткування, не віднесених до інших угруповань (23,9%), харчових продуктів (21,4%), основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (7,8%) [18].

Інвестування здійснювалося з Державного бюджету, за рахунок власних коштів підприємств, іноземних інвесторів та кредитів, але все ж таки основним джерелом фінансування інноваційного розвитку в цей період були власні кошти підприємств. Стрімко зменшуються вкладення коштів в інноваційну діяльність іноземними інвесторами, а також за рахунок банківських кредитів. Перш за все причинами такої тенденції є відсутність власних фінансових ресурсів та наявність великих ризиків. Адже через високу ризикованість діяльності малих венчурних підприємств їм складно самостійно отримати банківський кредит чи фінансування від приватного інвестора.

Проблема фінансування інноваційної діяльності підприємств у регіонах України залишається також надзвичайно гострою. Основною причиною, що стримує інноваційну діяльність, більшість підприємств (майже 86%) називає саме відсутність фінансування для покриття великих витрат, пов'язаних із нововведеннями [19, с. 67].

Спостерігається занадто мала участь банківського сектору у фінансуванні інновацій, дуже низькими є показники інвестування в інновації за рахунок Державного бюджету у 2017 р. (лише 55,1 млн грн), а причиною цього є високі ставки за кредитами та дефіцит Державного бюджету України (табл. 7).

Таблиця 7

Джерела фінансування інноваційної діяльності в Україні (млн грн)

Роки	Загальна сума витрат	Зокрема, за рахунок коштів							
		власних	Державного бюджету	місцевих бюджетів	позабюджетних фондів	вітчизняних інвесторів	іноземних інвесторів	кредитів	інших джерел
2012	8 045,5	4 775,2	87,0	5,7	0,9	31,0	2 411,4	626,1	108,1
2013	14 333,9	7 585,6	149,2	12,3	0,5	45,4	56,9	5 489,5	994,7
2014	11 480,6	7 335,9	224,3	17,6	0,0	154,5	994,8	2 407,8	345,8
2015	9 562,6	6 973,4	24,7	157,7	2,2	123,7	1 253,2	630,2	397,6
2016	7 695,9	6 540,3	344,1	5,7	32,9	8,2	138,7	561,1	64,9
2017	13 813,7	13 427,0	55,1	38,4	1,4	74,3	58,6	113,7	45,1

Джерело: [17; 18].

За статистичними даними, інноваційно-інвестиційну діяльність підприємств стримують нестача власних коштів (81,7% респондентів), недостатня фінансова підтримка держави (50,9%), великі витрати на нововведення (49,3%), високий економічний ризик (32,5%), тривалий термін окупності нововведень (29,5%), низький платоспроможний попит на продукцію (25,5%), нестача інформації про нові технології (17,1%), відсутність можливостей для кооперації з іншими підприємствами та науковими організаціями (16,7%), нестача інформації про ринки збуту (15,2%) [18, с. 121].

Таким чином, здійснення структурних перетворень регіональної економіки на основі інновацій стримується такими чинниками:

- недостатнім рівнем використання інноваційного потенціалу як головного засобу підвищення конкурентоспроможності;
- відсутністю необхідного державного фінансування структурних та інноваційних перетворень;
- недостатньо ефективними економічними механізмами державної підтримки й стимулювання інноваційної діяльності;
- відсутністю необхідного наукового забезпечення інноваційного розвитку регіонів;
- вичерпанням поточних конкурентних переваг галузей регіональної економіки;
- слабким або деформованим попитом на інновації;
- відсутністю розвиненої інноваційної інфраструктури;
- великою диференціацією регіонів за рівнем економічного та технологічного розвитку;
- неефективною системою захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності, а також регулювання процесу передачі технологій;
- відсутністю механізмів перерозподілу капіталу від традиційних до науко- та технологічностітких галузей економіки [20, с. 120].

Тоді як однією з головних проблем, що стоять перед нашою державою, є формування нового, ринкового механізму мобілізації коштів для фінансування інвестицій у реальний сектор економіки, саме інституційна структура фінансового ринку стає єдиним потужним джерелом інвестиційних ресурсів, забезпечуючи ефективне акумулювання коштів та економічно доцільне задоволення інвестиційного попиту економічних агентів на ресурси як короткострокового, так і довгострокового характеру.

Інноваційні технології сьогодні є необхідною умовою для забезпечення конкурентоспроможності держави, тому особливої уваги потребує підтримка інноваційної діяльності малих підприємств, під якою маємо на увазі діяльність, пов'язану з науково-технічними розробками та їх введенням у виробництво.

Підтримка інвестиційної діяльності здійснюється за рахунок податкових пільг, відшкодування відсотків за користування кредитами, покращення економіко-політичної ситуації в країні, що сприятиме залученню зовнішніх інвесторів (табл. 8).

Таблиця 8

**Класифікація видів державної фінансової підтримки розвитку
малого підприємництва**

	Ознаки класифікації	Вид державної фінансової підтримки
1	За джерелом фінансування	Фінансування державним та місцевими бюджетами
		Фінансування державними цільовими фондами
		Фінансування міжнародними організаціями
2	За фінансовими інструментами	Надання цільових субсидій
		Надання кредитів
		Надання гарантій за кредитами
		Розміщення державних замовлень
		Компенсація видатків на розвиток кооперації із великими підприємствами
		Цінове регулювання
		Пільгове оподаткування, реструктуризація податкової заборгованості
3	За напрямками діяльності суб'єкта малого підприємництва	Фінансовий лізинг
		Підтримка виробничої діяльності
		Підтримка комерційної діяльності
		Підтримка науково-інноваційної діяльності
		Підтримка інвестиційної діяльності
4	За зворотністю наданої підтримки	Комплексна підтримка
		Поворотна фінансова підтримка
5	За характером впливу на діяльність підприємства	Безповоротна фінансова підтримка
		Пряма підтримка (цільові субсидії, субвенції, гарантії, податкові пільги тощо)
		Непряма підтримка (фінансування створення бізнес-інкубаторів, стимулювання банків щодо кредитування малих підприємств)

Джерело: [16, с. 129].

Отже, ефективність підтримки малого підприємництва залежить від багатьох складових та є одним із головних чинників сталого розвитку економіки України. У контексті прийняття рішень державну фінансову політику підтримки малого підприємництва варто розглядати як комплекс пріоритетних

державних рішень, які визначають основний механізм, інструменти та інститути фінансового регулювання та стимулювання розвитку малого підприємництва.

Слід зазначити, що більшість діючих у світі інститутів розвитку для реалізації своїх функцій використовує переважно фінансові (кредитні) механізми. Помітний акцент на взаємодії інститутів розвитку з кредитними інститутами (банки, лізингові та факторингові компанії, мікрофінансові організації). Це дозволяє одночасно вирішувати два завдання: по-перше, стимулювання кредитування; по-друге, забезпечення фінансових інститутів довгостроковими пасивами, що сприяє підвищенню стійкості фінансового сектору.

У Європі державна фінансова політика підтримки малого підприємництва реалізується в основному за рахунок непрямого фінансування малого бізнесу, проте в окремих випадках можуть також надаватися і прямі державні гранти. Особливістю фінансової підтримки в європейських країнах є розгалужене фінансування за рахунок різноманітних європейських інституцій та розроблених ними програм (рис. 3) [15].

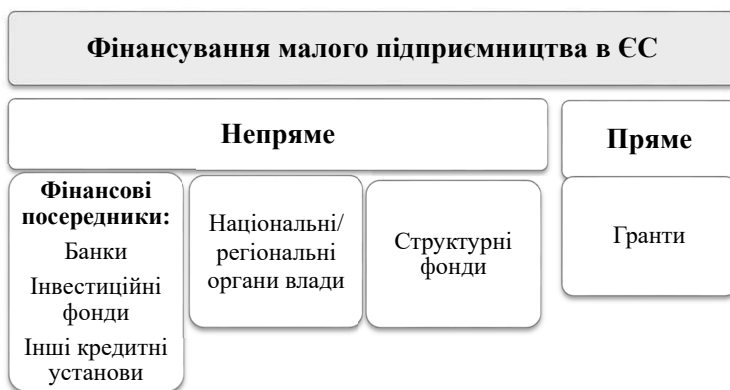

Рис. 3. Способи фінансування підтримки малого підприємництва в країнах Європейського Союзу

Проте нині в Україні відсутній чіткий механізм надання такої підтримки, а окремі інструменти фінансової підтримки не використовуються взагалі. Складні умови господарювання вимагають чітких, стабільних та надійних умов державної фінансової підтримки національних товаровиробників – суб'єктів малого підприємництва та сприяння їх виходу на вітчизняні та зарубіжні ринки. При прийнятті рішень на тлі обмеженості державних коштів пріоритетними інструментами мають стати державні гарантії на кредити,

розвиток кооперації малого бізнесу з великими підприємствами, залучення міжнародних кредитів.

Висновки. Таким чином, відсутність державного фінансування, недостатність вітчизняних та іноземних інвестицій, практично відсутність фінансування недержавними структурами, у тому числі комерційними банками, і нерозвиненість регіонального фондового ринку значно ускладнюють інноваційний розвиток регіональної економіки, а відповідно, й структурні перетворення в економіці.

Для вирішення проблем інноваційного розвитку вітчизняних промислових підприємств необхідно:

- розробити та реалізувати дієві програми підтримки та стимулювання інноваційного розвитку на державному рівні;
- надати державні гарантії щодо проєктів, які передбачають упровадження сучасних технологічних процесів, зокрема маловідходних, ресурсозберігаючих та безвідходних;
- створити сприятливий інвестиційний клімат, що дасть змогу залучати кошти іноземних інвесторів зі світового фінансового ринку, загальний обсяг активів якого в декілька разів перевищує світовий ВВП;
- запровадити систему пільг для підприємств, які впроваджують інновації та реалізують інноваційну продукцію;
- встановити систему прогресивного оподаткування для підприємств, які випускають застарілу та неконкурентоспроможну продукцію;
- розробити систему кредитного забезпечення;
- створити ефективну нормативно-правову базу, яка стосується інноваційної та наукової діяльності;
- переорієнтувати зовнішньоекономічну діяльність на високотехнологічний експорт, адже держава повинна виходити на стратегічний напрям розвитку економіки, а не орієнтуватися на короткострокову вигоду [13, с. 121].

Отже, завдяки проведеному аналізу можна зробити висновок, що Україна має досить великий потенціал для здійснення інноваційної діяльності промисловими підприємствами, результатом чого буде підвищення інвестиційної спроможності як економіки країни, так і регіонів загалом. Проте існує безліч проблем, які виникають на шляху активізації та реалізації інноваційної діяльності. Найголовнішою з них є недостатнє фінансування цієї сфери, високий рівень витрат, відсутність підтримки з боку держави. Необхідне формування ефективної інституційної інфраструктури фінансово-кредитної системи, що знизить витрати опортуністичної поведінки учасників кредитного ринку і дасть стимули для розвитку. Основою для підвищення ефективності фінансової політики є обґрунтованість державних та регіональних програм під-

тримки малого підприємництва з урахуванням гармонізації інтересів бізнесу та суспільства.

Вивчення використовуваних в інших країнах моделей та форм фінансової підтримки малих підприємств дозволить Україні значно покращити власну систему підтримки малого підприємництва та створити основи для формування конкурентоспроможної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бажал Ю. Розвиток інноваційної діяльності у знаннєвому трикутнику «державна – університети – промисловість». *Економіка і прогнозування*. 2015. № 1. С. 76–88.
2. Гальчинський А., Геєць В., Семиноженко В. Україна: наука та інноваційний розвиток. Київ: Оранта, 1997. 286 с.
3. Гончарова Н. Інноваційний розвиток промислового комплексу: проблеми організації та розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2008. Вип. 99–100. С. 20–22.
4. Данилишин Б., Чижова В. Науково-інноваційне забезпечення сталого економічного розвитку України. *Економіка України*. 2004. № 3. С. 4–11.
5. Долішній М. Регіональна політика та механізми її реалізації. Київ: Наукова думка, 2003. 502 с.
6. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання. Київ: ІЕП НАНУ, 1999. 254 с.
7. Федулова Л. І. Інноваційний фактор забезпечення сталого розвитку регіонів України. *Економічний вісник університету*. 2017. Вип. 33(1). С. 62–71.
8. Студенніков І., Ткаченко В. Інституційна інфраструктура регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і проблеми формування. *Економічний часопис – XXI*. 2005. № 9–10. С. 36–40.
9. Шинкарук Л. В., Бевз І. А., Барановська І. В. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / за ред. Л. В. Шинкарук. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозування НАН України», 2015. 304 с.
10. Мазур К., Ціхановська В. Формування інноваційної інфраструктури України. *Регіональна бізнес-економіка та управління*. 2010. № 2. С. 69–76.
11. Дубина М., Шишкіна О. Сутність та система інфраструктури кредитного ринку України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 4. С. 80–86.
12. Кучер Р. Вплив банківської системи на економіку України. URL: <http://oldconf.peasmo.org.ua/node/897> (дата звернення: 08.01.2020).
13. Мазаракі А., Волосович С. Домінанти інституційної модернізації фінансової системи України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 1. С. 5–23.
14. Офіційний сайт статистичної служби Європейського союзу. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 08.01.2020).
15. COSME. Europe's programme for small and medium-sized enterprises. URL: <http://ec.europa.eu/growth/smes/cosme/> (дата звернення: 08.01.2020).

16. Апостолок О. Державна фінансова підтримка розвитку малого підприємництва : дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2017. 214 с.
17. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 08.01.2020).
18. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012–2017 роках: статистичний збірник. Київ: ДП «Інформаційно-видавничий центр Державної служби статистики України», 2017. 289 с.
19. Макаренко М. В. Забезпечення інноваційної моделі соціально-економічного розвитку регіону. *Механізм регулювання економіки*. 2011. №4. С.64–73.
20. Норкіна Т. П., Скарбун З. А., Тарханова Н. О. Стратегічне планування інноваційного розвитку підприємств як основа структурних перетворень економіки регіону. *Економіка будівництва і міського господарства. Реформування організаційних структур та корпоратизація економіки*. 2009. Т. 5. №2. С. 113–124.

REFERENCES

1. Bazhal, Yu. (2015). Rozvytok innovatsiinoi diialnosti u znannievomu trykutnyku «derzhava – universytety – promyslovist» [Development of innovative activity in the knowledge triangle «state – universities – industry»]. *Ekonomika i prohozuvannia – Economics and forecasting*, 1, 76–88 [in Ukrainian].
2. Halchynskiy, A., Heiets, V., & Semynozhenko V. (1997). *Ukraina: nauka ta innovatsiinyi rozvytok* [Ukraine: science and innovative development]. Kyiv: Oranta [in Ukrainian].
3. Honcharova, N. (2008). Innovatsiinyi rozvytok promyslovoho kompleksu: problemy orhanizatsii ta rozvytku [Innovative development of industrial complex: problems of organization and development]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economy*, 99–100, 20–22 [in Ukrainian].
4. Danylyshyn B. & Chyzhova V. (2004). Naukovo-innovatsiine zabezpechennia staloho ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [Scientific-innovative support of sustainable economic development of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 3, 4–11 [in Ukrainian].
5. Dolishnii, M. (2003). *Rehionalna polityka ta mekhanizmy yii realizatsii* [Regional policy and mechanisms for its implementation]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Lapko, O. (1999). *Innovatsiina diialnist v systemi derzhavnoho rehuliuвання* [Innovative activity in the system of state regulation]. Kyiv: IEP NANU [in Ukrainian].
7. Fedulova, L. I. (2017). Innovatsiinyi faktor zabezpechennia staloho rozvytku rehioniv Ukrainy [Innovative factor for ensuring sustainable development of Ukrainian regions]. *Ekonomichniy visnyk universytetu – University Economic Bulletin*, 33(1), 62–71 [in Ukrainian].
8. Studennikov, I., & Tkachenko, V. (2005). Instytutsiina infrastruktura rehionalnoho rozvytku v Ukraini: suchasnyi stan i problemy formuvannia [Institutional Infrastructure for Regional Development in Ukraine: Current State and Formation Problems]. *Ekonomichniy chasopys-XXI – Economic Annals-XXI*, 9–10, 36–40 [in Ukrainian].

9. Shynkaruk, L. V., Bevz, I. A., & Baranovska, I. V. (2015). *Strukturni transformatsii v ekonomitsi Ukrainy: dynamika, superechnosti ta vplyv na ekonomichnyi rozvytok* [Structural transformations in Ukrainian economy: dynamics, contradictions and influence on economic development]. Kyiv: NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnouz. NAN Ukrainy» [inUkrainian].
10. Mazur, K., & Tsikhanovska, V. (2010). Formuvannia innovatsiinoi infrastruktury Ukrainy [Formation of innovative infrastructure of Ukraine]. *Rehionalna biznes-ekonomika ta upravlinnia – Regional Business Economics and Management*, 2, 69–76 [inUkrainian].
11. Dubyna, M., & Shyshkina, O. (2017). Sutnist ta systema infrastruktury kredytnoho rynku Ukrainy [The essence and system of credit market infrastructure of Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific Records of Institute of Law of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, 80–86 [inUkrainian].
12. Kucher, R. (n.d.). *Vplyv bankivskoi systemy na ekonomiku Ukrainy* [Impact of the banking system on the economy of Ukraine]. Retrieved January 08, 2020, from <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/897>. [in Ukrainian].
13. Mazaraki, A., & Volosovych, S. (2016). Dominanty instytutsiinoi modernizatsii finansovoi systemy Ukrainy [Dominants of institutional modernization of the financial system of Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics*, 1, 5–23 [in Ukrainian].
14. Ofitsiyni sait statystychnoi sluzhby Yevropeiskoho soiuzu [Official site of the European Union Statistical Office]. (n.d.). Retrieved January 08, 2020, from <http://ec.europa.eu/Eurostat> [in Ukrainian].
15. COSME. Europe's programme for small and medium-sized enterprises. (n.d.). Retrieved January 08, 2020, from <http://ec.europa.eu/growth/smes/cosme/>.
16. Apostoliuk, O. (2017). *Derzhavna finansova pidtrymka rozvytku maloho pidpriemnytstva* [State financial support for the development of small business]. Phd thesis. Kyiv [in Ukrainian].
17. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). Retrieved January 08, 2020, from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
18. *Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini u 2012–2017 rokakh: statystychnyi zbirnyk* [Scientific and innovative activity in Ukraine in 2012–2017: a statistical compilation]. (2017). Kyiv: DP «Informatsiino-vydavnychiy tsentr Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy» [in Ukrainian].
19. Makarenko, M. V. (2011). Zabezpechennia innovatsiinoi modeli sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu [Provision of an innovative model of socio-economic development of the region.]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky – The mechanism of regulation of the economy*, 4, 64–73 [in Ukrainian].
20. Norkina, T. P., Skarbun, Z. A., & Tarkhanova, N. O. (2009). Stratehichne planuvannia innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv yak osnova strukturnykh peretvoren ekonomiky rehionu [Strategic planning of enterprise innovation development as a basis for structural transformation of the region's economy]. *Ekonomika budivnytstva i miskoho hospodarstva. Reformuvannia orhanizatsiinykh struktur ta korporatyzatsiia ekonomiky – Economics of construction and urban economy. Reforming organizational structures and corporatizing the economy*, 5 (2), 113–124 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.01.2020 р.

Стаття пройшла рецензування 10.02.2020 р.

Стаття рекомендована до опублікування 21.02.2020 р.

Н. В. МОЖАЙКИНА

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории и международной экономики Харьковского национального университета городского хозяйства им. А. Н. Бекетова, Украина, г. Харьков

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КОМПЛЕМЕНТАРНЫХ ИНСТИТУТОВ ПОДДЕРЖКИ ИННОВАЦИОННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕГИОНОВ

В статье рассмотрены особенности развития комплементарных институтов поддержки инновационных предприятий регионов. Анализируются элементы институциональной инфраструктуры инновационной деятельности. Исследованы особенности развития финансирования инновационных предприятий в регионах и сдерживающие факторы этого процесса. Обоснованы направления структурных преобразований как конкретного региона, так и экономики в целом.

Ключевые слова: инновационные предприятия, комплементарные институты, институциональная инфраструктура, региональные особенности, финансирование инновационных предприятий, инновационная политика.

N. V. MOZHAYKINA

PhD. in Economics, Associate Professor of the Economic Theory and the International Economy Department, A. N. Beketov Kharkiv National University Urban Economy, Ukraine, Kharkiv

AN ISSUE OF DEVELOPMENT OF COMPLEMENTARY INSTITUTIONS FOR SUPPORTING INNOVATIVE ENTERPRISES OF REGIONS

Problem setting. Sustainable development of the Ukrainian economy and its regions is impossible without stimulating the processes of formation of the innovative potential of the regions and significant funding. All of it contributes to increasing the relevance of search and improving the use of funding sources for investments that ensure economic growth.

Recent research and publication analysis. The research of the mechanism of innovative development of the Ukrainian's economy and its regions is devoted to the works of Yu. Bazhal, A. Halchynskyi, V. Heiets, N. Honcharova, B. Danylyshyn, M. Dolishnii, A. Lapko, V. Semynozhenko, L. Fedulova, V. Chyzhova and others. However, this topic needs further study, as the issues of development of complementary institutions supporting the innovative enterprises of the regions, namely the financial component of the innovation development mechanism are rather incomplete.

Paper objective. The purpose of the article is to analyze the current state and development trends of complementary institutions to support innovative enterprises in the regions of Ukraine and to generalize directions and measures to increase their innovative activity.

Paper main body. The viability of the socio-economic environment of the region largely depends on the level of development and reliability of the institutional infrastructure. The creation and development of regional innovation infrastructure deserves special attention, as it contributes to the development of high technology. An important part of the economy is the credit market infrastructure, because of its elements the main financing of economic growth is carried out. To the complementary institutions of the credit market, that form the institutional infrastructure, include coordination institutions and risk insurance institutions. The formation of an effective credit system is the best direction for the development of the financial infrastructure of the region.

State financial support for the development of small business should be considered in the institutional and functional aspect. The institutional aspect provides for the formation and development of institutions that directly or indirectly implement the state financial policy of supporting entrepreneurship.

The functional aspect of state financial support provides for the implementation of its distribution, control and information functions. The redistribution of financial resources ensures the functioning of an effective mechanism for stimulating the development of innovation and investment, the production sector of the economy, the system of socio-economic relations, as well as the possibility of accelerated modernization of the regional and national economies.

Conclusion of the research. Based on the analysis, it can be concluded that Ukraine has a rather large potential for industrial enterprises to innovate. However, there are many problems that arise in the way of activation and implementation of innovative activities. The most important of them is the lack of funding in this area, the high level of expenses, and the lack of government support. It is necessary to form an effective institutional infrastructure of the financial and credit system, which will reduce the costs of credit market participants and provide incentives for development. The basis for increasing the effectiveness of financial policy is the development of state and regional programs to support small businesses, taking into account the harmonization of the interests of business and society.

Short abstract for an article

Abstract. The article discusses the features of the development of complementary institutions to support innovative enterprises in the regions. The elements of the institutional infrastructure of innovation are analyzed. The features of the development of financing innovative enterprises in the regions and the constraints of this process are investigated. The directions of structural transformations, both of a specific region and the economy as a whole, are substantiated.

Key words: innovative enterprises, complementary institutions, institutional infrastructure, regional features, financing of innovative enterprises, innovation policy.

Article details:

Received: 09 January 2020

Revised: 10 February 2020

Accepted: 21 February 2020

Рекомендоване цитування: Можайкіна Н. В. Проблеми розвитку комплементарних інститутів підтримки інноваційних підприємств регіонів. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 35–57. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-35.

Suggested Citation: Mozhaykina, N. V. (2020). Problemy rozvytku komplementarnykh instytutiv pidtrymky innovatsiinykh pidpriemstv rehioniv [An issue of development of complementary institutions for supporting innovative enterprises of regions]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (40), 35–57. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-35.

УДК 33.01:339.92

DOI 10.31359/2411-5584-2020-40-1-58

Т. М. КАМІНСЬКА

докторка економічних наук, професорка,
професорка кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: kamtm@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1359-834X>

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕС-КОНСАЛТИНГУ¹

Стаття присвячена основним етапам розвитку міжнародного бізнес-консалтингу як науки та практичної діяльності, його чинникам та сучасному стану. Охарактеризовані головні ідеї та досягнення науковців і практиків, що в різні часи досліджували цю проблематику. Проаналізовано структурні та географічні зміни, які сьогодні відбуваються на глобальному ринку консалтингу.

Ключові слова: міжнародний бізнес-консалтинг, менеджмент, глобалізація, транснаціональні корпорації.

JEL Classification: F0, F20, F23.

Постановка проблеми. Активний вихід підприємців України на зовнішні ринки супроводжується перевагами і ризиками. Із метою позитивного балансування між ними на користь переваг бізнес усе частіше звертається до консультантів-міжнародників, які, у свою чергу, намагаються підтримувати пропозицію своїх послуг відповідно до зростання міжнародного попиту на консультації. Для підвищення ефективності професійної діяльності консалтинговий бізнес звертається або до готових порад науковців, або до самостійного вивчення теоретичних основ міжнародного бізнес-консалтингу. Але пізнання предмета певної науки та перспектив її впровадження у практику завжди

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (№ державної реєстрації 0111u000961).

© Камінська Т. М., 2020. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

починається із дослідження чинників та джерел її формування та розвитку. Як дитинство впливає на усе життя людини, так і витoki міжнародного бізнес-консалтингу визначають зміст, логіку і вектор його розвитку, зокрема в останні десятиліття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми міжнародного бізнес-консалтингу не надто розбалувані увагою вітчизняних науковців. Зазвичай види, принципи та методи консалтингу, які використовуються на внутрішньому ринку, розглядаються також стосовно зарубіжжя, просто поширюючи сам предмет дослідження без зміни підходів до нього. Цим грішить навіть навчальний посібник, який має відображати досягнення науки міжнародного бізнес-консалтингу [1]. Його складно відрізнити за змістом від підручника з теорії консалтингу, орієнтованого на внутрішній ринок, яких в Україні вже достатньо багато. Деякі науковці обмежують міжнародний бізнес-консалтинг тільки його використанням у ТНК, ігноруючи потребу в ньому підприємств, які виходять на зовнішній ринок. І нарешті, дуже рідко в сучасній літературі можна зустріти історико-економічний аналіз етапів та чинників формування міжнародного бізнес-консалтингу, невід'ємного взаємозв'язку цього процесу із сполученим розвитком підприємництва та світового ринку.

Формулювання цілей. Метою статті є виявлення основних етапів розвитку міжнародного бізнес-консалтингу як науки та практичної діяльності, його чинників та сучасного стану.

Виклад основного матеріалу. Еволюція міжнародного бізнес-консалтингу в ринковій економіці має свої особливості через його двоїсту сутність. З одного боку, це сфера практичної реалізації інтелектуального потенціалу певних фахівців у процесі міжнародного обміну послугами. З іншого боку, це підприємницька діяльність (виробнича, комерційна, посередницька, фінансова), яка передбачає вихід за межі територіальних кордонів. Тому розвиток міжнародного бізнес-консалтингу є результатом удосконалення практики підприємництва та водночас симбіозу таких наук: загальна теорія консалтингу, міжнародна економіка, міжнародний бізнес, глобальний менеджмент.

Передумовами розвитку міжнародного бізнес-консалтингу можна вважати: а) великі географічні відкриття, бурхливий розвиток зовнішньої торгівлі європейських країн у XVI–XVII ст.; б) промислову революцію в Англії (XVIII ст.). Експертами-консультантами бізнесу виступали тоді науковці-меркантилісти, які пропонували продавати на зовнішньому ринку якомога більше товарів, а купувати менше з метою формування активного торговельного балансу. А. Анікін (А. Anikin), відомий прогресивний науковець радянського часу, який присвятив багато уваги історії економічної думки, писав, що ця різниця між експортом та імпортом «представляється людям, керуючим дер-

жавою, і людям, які мислять і пишуть для них, у вигляді золота (і срібла), що пливе в країну з-за кордону. Якщо в країні буде багато грошей, все буде добре, радять вони» [2, с. 34–35].

Далі класики англійської економічної наукової школи А. Сміт (A. Smith) і Д. Рікардо (D. Ricardo) (XVIII–XIX ст.) розробили теорію, що захищає інтереси підприємців, пропагує ринок і конкуренцію, ефективний розподіл праці. Разом ці теоретики та Джеймс Ватт (James Watt), який відкрив паровий двигун, зробили найбільший поштовх світу до індустріалізації та динамічного підприємництва, до формування згодом теорії та практики міжнародного бізнесу. А. Сміт (A. Smith) і Д. Рікардо (D. Ricardo) довели також абсолютні та відносні переваги експорту товарів і непродуктивність протекціоністської політики країн. За словами А. Анікіна (A. Anikin), Д. Рікардо «робив з принципу порівняльних витрат висновки в дусі своєї теорії про гармонійний розвиток міжнародних економічних відносин в умовах вільної торгівлі» [2, с. 217]. Теоретичні положення класичної наукової школи повністю придатні для сучасного міжнародного обміну послугами консультування.

Отже, на етапі первісного накопичення капіталу та зародження міжнародного ринку бізнес користувався порадами дослідників економічної науки. Розвиненого ринку послуг і окремих експертів-консультантів, що дають поради на комерційній основі, ще не існувало.

Бурхливе зростання великих індустріальних компаній та прискорення експорту товарів привели до формування масового промислового виробництва. Наступив перший етап розвитку міжнародного бізнес-консалтингу (XIX ст. – початок XX ст.). Поступово вільна конкуренція між підприємцями переросла в монополістичну стадію розвитку. Відбулася концентрація капіталу, зросли можливості його експорту і водночас потреби в консультуванні процесів інвестування. Формування на цьому етапі теорії менеджменту зумовило, зокрема, розвиток теорії консалтингу. Керівники потребували нових знань і навичок з організації та управління підприємством, реструктуризації бізнесу відповідно до нових ринкових умов. Загальновідомо, що Ф. Тейлор (F. Taylor) у своїй книзі «Принципи наукового менеджменту» (1911) запропонував систему «наукового управління», наукові розробки з раціональної організації праці та допоміжних систем її стимулювання, ефективності виробництва, підбору і навчання персоналу.

Як результат, з'явилася професія консультантів – спочатку в межах окремих країн, потім у процесі міжнародного обміну знаннями та думками. Перші кроки консалтингу були пов'язані з управлінням, інжинірингом та фінансами великих компаній. Що цікаво, і зараз управлінський консалтинг, який дає поради організаціям щодо покращення їх ефективності, є провідним у міжна-

родному бізнес-консалтингу. Так, у 2017 р. його обсяг (139 млрд дол.) сягнув понад 53% загального обсягу світового консалтингового ринку. У 2018 р. він збільшився і становив 276, 86 млрд дол., а, за прогнозом, у 2019 р. очікується зростання до 284,56 млрд дол. [3]. До речі, консалтинговий ринок США – це теж переважно послуги управлінського консалтингу. У 2018 р. кількість консультантів, які працювали на цьому ринку, дорівнювала 684 470 [3]. Сфери бізнесу, яким надають допомогу сучасні управлінські консультанти, зазвичай охоплюють удосконалення діяльності фірми, стратегію бізнесу та розвиток персоналу.

Повертаючись знову до еволюції міжнародного бізнес-консалтингу та його піонерів, слід згадати американського професора Артура Літтла (Arthur D. Little), який у 1886 р. заснував однойменну компанію, що зосереджувалася на інженерно-технічних дослідженнях, наданні консультаційних послуг з бухгалтерського обліку, управління кадрами, зниження витрат і просування товарів. Її співробітники аналізували діяльність заводів та фабрик, знаходили проблеми та складали стратегію їх вирішення. Протягом тривалих років компанія нарощувала свій капітал та досвід і в наш час є визнаним лідером думок у поєднанні стратегії, інновацій та зростання за допомогою зміни бізнес-еко-систем. Сьогодні «Arthur D. Little» – це мультинаціональна компанія, яка охоплює близько 1000 співробітників у понад 20 країнах. Вона присутня у найважливіших світових ділових центрах, обслуговує більшість компаній списку «Fortune 1000» та організацій державного сектору [4].

Відомим ім'ям у теорії міжнародного консалтингу після А. Літтла (Arthur D. Little) став Гаррінгтон Емерсон (Harrington Emerson), який у своїй головній та знаковій праці «Дванадцять принципів ефективності» (1913) розглянув і сформулював принципи інжинірингу з метою економії часу, високої продуктивності праці та економічної ефективності, причому обґрунтував їх прикладами не тільки промислових організацій [5]. Емерсон (Harrington Emerson) практикував свою систему як генеральний менеджер залізниці Берлінгтон штату Нью-Джерсі та поширив її на інші галузі. Поради персоналу були зосереджені на плануванні праці. Науковець практикував також консультування обліку витрат і встановлення стандартів для оцінювання продуктивності праці та ефективної діяльності підприємств торгівлі. Погляди та ідеї Г. Емерсона (Harrington Emerson) з часом отримали міжнародне визнання і значення.

Наступний науковець, економіст і психолог Едвін Буз (Edvin Booz) у 1914 р. розробив теорію «незалежного експерта». Він створив у Чикаго бюро ділових досліджень «Booz Allen Hamilton» під девізом: «Почніть з характеру... і не бійтесь майбутнього» [4]. Е. Буз довів, що компанії можуть досягти більшого

успіху, якщо звертатимуться до зовнішніх консультантів, зокрема за кордоном, і отримуватимуть кваліфіковані та об'єктивні поради. Тобто на початку ХХ ст. консалтинг стає унікальною професією. Сьогодні консалтингова фірма «Booz Allen Hamilton» перетворилася на глобальну з понад 26 тис. робітників по всьому світу. Вона демонструє інноваційний консалтинг й інвестує в такі галузі технологій, як наука та аналітика даних, цифрові рішення, інженерія та кібербезпека [4].

Другий етап розвитку міжнародного бізнес-консалтингу пов'язаний із Великою депресією. З одного боку, криза скорочує національне виробництво, з іншого – зростає попит підприємців на рекомендації з питань оновлення зростання. У 1930-ті рр. консалтингові фірми почали збільшувати свою чисельність за кількома партнерами-засновниками та невеликими командами. У цей період значну роль відіграє Дж. Маккінзі (J. McKinsey), який у 1925 р. створив компанію «McKinsey & Company». Багато його практичних пропозицій зумовили надалі розвиток теорії міжнародного консалтингу. Науковий підхід до практики забезпечив компанії тривале зростання. Не дивно, що на консалтинговому ринку США у 2019 р. найпрестижнішою фірмою була визнана саме «McKinsey & Company» з оцінкою у 8,98. [3]. Зараз «McKinsey & Company» активно співпрацює з найбільшими світовими корпораціями, урядами, державними установами та некомерційними організаціями, а її дочірня фірма «McKinsey&Company Україна» у 2017 р. була обрана для розробки стратегії Приватбанку України.

«Велика депресія» стала також першим випробуванням міжнародної економіки та бізнесу на міцність і стабільність торговельних, фінансових й інших економічних відносин, які до того моменту вже набули важливого значення для розвинених країн. Це сприяло формуванню попиту на консультантів-міжнародників із метою зміцнення стійкості інтернаціональних зв'язків. Закінчення світової економічної кризи й зростання промислового виробництва сприяли тому, що консалтингові компанії поширювалися повсюдно. Приблизно у 1940 р. виникла Перша національна асоціація з управлінського консалтингу в Нідерландах. Проте обсяг консалтингу та галузі застосування у 1930-ті рр. все ж таки залишалися обмеженими. Послугами консультантів користувалися в основному великі промислові компанії, а також державний і військовий сектори економіки розвинених країн.

Третій етап розвитку міжнародного бізнес-консалтингу припав на активне відновлення економіки після Другої світової війни, перехід провідних країн до постіндустріального розвитку (1945–1960). Зростання міжнародної ділової активності, прискорення НТП, інтернаціоналізація виробництва і фінансів, злиття великих аудиторських компаній – усе це означало перехід до міжна-

родної фази консалтингу, що отримало відбитися в науці. Недарма післявоєнний період називають «Золотим віком» консультування. Одночасно американський економіст Пітер Ф. Друкер (Peter F. Drucker) перетворив менеджмент на наукову дисципліну, яка надала старт для дисципліни міжнародного бізнес-консалтингу. Сам термін «консалтинг» дедалі більше пов'язують з управлінням та бізнесом, хоча на практиці його використовують у різних сферах, наприклад в архітектурі або охороні здоров'я.

Економічна криза 1970–1980 рр. у розвинених країнах, яку спричинила світова енергетична криза, стала чинником подальшого розвитку міжнародного бізнес-консалтингу. Кризу супроводжували зростання частки експорту та інвестицій у світовому ВВП, виникнення ТНК, зростання потреби в порадах глобальному бізнесу щодо світових тенденцій розвитку.

Четвертий етап й остаточний вихід консалтингової діяльності на світовий рівень пов'язують із Всесвітньою конференцією консультантів з управління в Парижі, 1987 р. (за участі 231 консалтингової фірми з багатьох країн). Була створена перша по-справжньому глобальна професійна структура – Міжнародна рада інститутів управлінського консультування (англ. International Council of Management Consulting Institutes, або ICMCI). З'явилися також наукові концепції реструктуризації підприємств, формування стратегічних альянсів, спільного використання ресурсів для підвищення гнучкості виробництва й скорочення витрат. Найбільшим досягненням ICMCI є узгодження підходів до консультування по всьому світу, зокрема в Східній Європі, визначення його стандартів та правил індивідуальної сертифікації послуг консультантів; зростання міжнародної та регіональної значущості управлінського консультування, а також поваги до професії консультанта. За словами голови ICMCI, організація відповідальна за формування зв'язків між гравцями й інститутами впливу на міжнародному ринку консалтингу [6]. Позначення «Сертифікований консультант з управління» (англ. Certified Management Consultant – СМС) визнається у всьому світі як єдиний міжнародний сертифікаційний знак професії, який означає прихильність до найвищих професійних стандартів консалтингу та дотримання етичних канонів професії, з усіма супутніми привілеями та обов'язками. Він визнається в понад 50 країнах світу.

Міжнародна диверсифікація консалтингової діяльності привела до стрімкого розвитку цієї індустрії в останню третину ХХ ст. Доходи 10 найбільших світових фірм з управлінського консалтингу за цей період зросли з приблизно 200 млн дол. до 50 млрд дол., а чисельність персоналу 30 найбільших консалтингових компаній зросла приблизно з 20 000 на початку 1980-х рр. до 430 000 у 2000 р. [4]. А вже на сучасному етапі ми спостерігаємо перетворення міжнародного бізнес-консалтингу на багатомільярдну індустрію, для якої харак-

терне безпрецедентне зростання, значно випереджаюче темпи зростання світової економіки та обсягу світової торгівлі товарами (рис. 1).

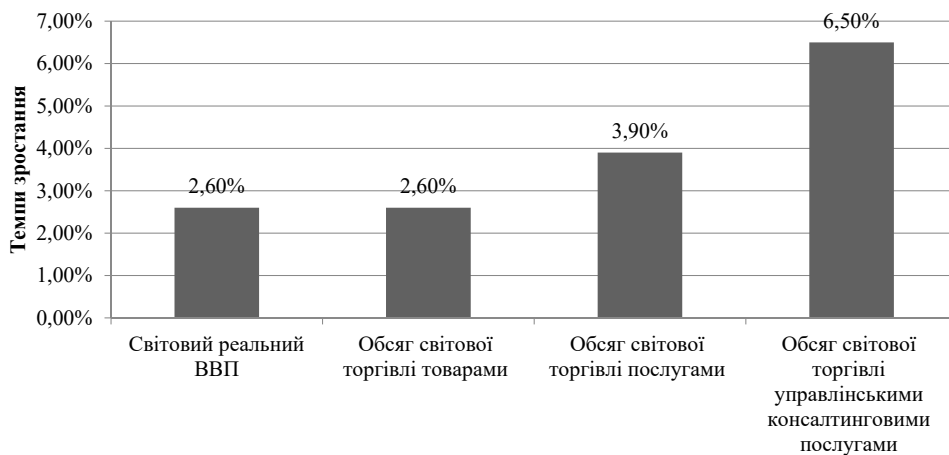

Рис. 1. Середньорічні темпи зростання міжнародного виробництва та торгівлі (2008–2018) [7]

Діаграма демонструє, що, за даними СОТ, обсяги світової торгівлі та ВВП з 2008 по 2018 р. зросли однаково на 26%, тобто в середньому на 2,6% на рік, а обсяг світової торгівлі управлінськими консалтинговими послугами в цей же період збільшився в середньому на 6,5% (темпи зростання вищі у 2,5 разу). Причому зростання експорту цих консалтингових послуг було найбільшим у загальному експорті сфери послуг [7]. Зростало також географічне охоплення бізнес-консалтингу. Одночасно індустрія консалтингу пройшла декілька циклів професіоналізації і сьогодні є одним із найбільш розвинених сегментів ринку професійних послуг.

Великий внесок у сучасний розвиток міжнародного бізнес-консалтингу роблять компанії так званої «Великої вісімки», які поступово, у результаті злиття, трансформувалися у «Велику четвірку», а саме «Deloitte», «PricewaterhouseCoopers» (PwC), «Ernst&Young», «KPMG». У 2018 р. валовий дохід цих американських компаній дорівнював відповідно 1 014 747; 5 236; 4 480; 3 878,6 млн дол., на них припадало майже 37,4% обсягу світового ринку консультування [3]. Причому найбільшою є частка компанії «Deloitte» (10,9% світового ринку). Обсяг її валового доходу від реалізації міжнародних консалтингових послуг дорівнює 18,7 млрд дол. [3]. Фактично мультинаціональна консалтингова мережа «Великої четвірки» задає ритм світовому консалтингу. Поза її межами найбільшою консалтинговою фірмою є компанія «Accenture» з часткою ринку 5,5% у 2018 р., яка надає різні послуги зокрема

для «Великої четвірки», орієнтуючись на їхню бізнес-стратегію, технологію та поточні операції [3].

Багато з керівників провідних компаній водночас є консультантами-міжнародниками. Це пояснюється загостренням міжнародної конкуренції, яка спонукає самих менеджерів застосовувати свої знання в іншому сегменті (сфері консультування) як конкурентної переваги. Диверсифікація інтелектуального капіталу сприяє зниженню альтернативних витрат консалтингових фірм та отриманню нормального прибутку, необхідного для утримання підприємницького таланту керівника в рамках певної компанії.

Головні чинники розвитку міжнародного бізнес-консалтингу пов'язані із закономірностями сучасного розвитку світової економіки, серед яких найсуттєвішими є такі: прискорення інтернаціоналізації виробництва товарів і послуг, його глобалізація та транснаціоналізація; зростання відкритості економік усіх країн, їх орієнтація на максимальну участь у міжнародному поділі праці, яке швидко поглиблюється; удосконалення методів наднаціонального регулювання економіки; формування глобального ринку послуг; трансформація передових економік світу до нових технологічних укладів й економіки знань, прискорений розвиток нових високотехнологічних видів економічної діяльності під впливом НТР (мікроелектроніка, інформатика, створення програмного продукту, біотехнології тощо); зростання інтернет-економіки та online-бізнесу, який не знає кордонів; стрімке формування сучасної світової інфраструктури та електронних засобів зв'язку; зміщення ваги і впливу на світову економіку бізнесу країн наздоганяючого розвитку, особливо Китаю, Індії, Бразилії; розвиток економічної інтеграції та регіональних ринків товарів і послуг.

Усі ці процеси обумовили вихід і консалтингового бізнесу на світовий або регіональний рівень. Наприклад, ринкова вартість регіональних ринків консультування Європи, Близького Сходу та Африки разом, за останніми даними, вже досягає 100 млрд дол. [4]. Глобалізація означає, що на прийняття рішень суб'єктами консалтингу впливають економічні процеси, що відбуваються зовсім в іншій частині світової економіки. Консультанти-міжнародники часто діють відповідно до вимог наднаціонального регулювання бізнесу. Характерними є мобілізація й консолідація світових фінансових та людських ресурсів для зростання ефективності міжнародних компаній, географічне зосередження клієнтських організацій та консультантів у фінансових центрах та розвинених регіонах світу, зростання вибору консалтингових продуктів.

Водночас посилюється вразливість окремих фірм від зовнішніх чинників. Прикладом є негативний вплив Brexit на співробітництво консалтингових компаній Великої Британії з ЄС. Хоча, за дослідженням бельгійського про-

фесора Хілке Ванденбусше [Hylke Vandenbussche], вплив Brexit на розвиток окремих видів діяльності різняться, його негативні наслідки на ІТ-програмування та консалтинг менші, ніж на такі види економічної діяльності, як енергетична, автомобільна, фармацевтична, продовольча [8, с. 18]. Узагалі, за розрахунками науковця, скорочення зайнятості на кожен 1% падіння валової доданої вартості в нематеріальній економіці країн ЄС очікується у 2019 р. нижчим, ніж у сфері матеріального виробництва [8 с. 16].

Ще одним ризиком глобалізації є диференціація в рівні доходів споживачів консалтингових послуг – великих підприємств (монополістів) і малого бізнесу: перші концентрують капітал, зокрема для найму дорогих міжнародних консультантів (або є учасниками ТНК), вони можуть дозволити собі зниження цін на послуги завдяки позитивному ефекту масштабу та економії на витратах виробництва, другим не вистачає фінансових ресурсів, щоб вдаватися до порад іноземних консультантів. Особливо це стосується малого бізнесу в небагатих країнах.

Разом з тим великі ТНК через дочірні та внучаті компанії забезпечують інтенсивний трансфер технологій, наукового досвіду і розробок у сфері консалтингу від розвинених до небагатих країн, що надає економічні вигоди для останніх, науково-технічний розвиток національних компаній у короткий термін за відносно менші витрати, координацію науково-технологічних дій на ринку міжнародного консалтингу. Значну роль відіграє врахування крос-культурної складової розвитку компаній і консалтингових рекомендацій стосовно економічної поведінки інтернаціональних команд. Переважання руху прямих іноземних інвестицій над портфельними, з одного боку, збільшує попит на послуги консультантів-міжнародників, з іншого – стимулює пропозицію послуг самих консалтингових компаній на світовому ринку.

Власне під впливом інтернаціоналізації консалтингової індустрії на початку 1960-х рр. великі американські компанії перенесли досвід трансформації бізнесу на Західну Європу. Європейський ринок формувався головним чином завдяки впровадженню в європейському бізнес-середовищі американських моделей управління та консультування. Алгоритм інтернаціоналізації охоплював дослідження європейського ринку та відбір цільових сегментів, пошук контрагентів, укладання експортних контрактів, обрання методів фінансування, власне експортну діяльність, вивезення капіталу за кордон, міжнародну диверсифікацію активів американських консалтингових компаній, отримання акцій інвестиційних фондів певних європейських країн, створення міжнародного виробництва/надання консалтингових послуг, яке функціонує на основі прямих інвестицій і контролюється та управляється мультинаціональними компаніями. Послідовні стадії інтернаціоналізації бізнес-кон-

салтингу відбивають зростання глибини залучення компаній до міжнародного ринку.

Оговтавшись після економічного спаду 2008–2010 рр. на тлі фінансової кризи, консалтингова індустрія європейських країн зуміла відновитися і повернутися до зростання. Загальна ринкова вартість консалтингового ринку Європи сягнула у 2017 р. 85 млрд дол. Історично на ньому переважають компанії із Західної Європи – вони надають 90% загального обсягу послуг європейських компаній [4]. Найбільшим регіоном (сукупний оборот консалтингових послуг у розмірі 24 млрд дол.) є DACH-регіон, який охоплює німецькомовні країни (Німеччина, Австрія та Швейцарія). За ним слідує регіон Великої Британії та Ірландії – понад 23 млрд дол. [4]. За окремими країнами, найбільші консалтингові ринки має Велика Британія, потім Німеччина, за нею – Франція. У 2010–2016 рр. ринок консалтингових послуг у Західній Європі зростав майже удвічі швидше, ніж у Східній Європі [4]. Разом з тим темпи зростання ринку консалтингу у Східній Європі теж поступово збільшуються і становлять у 2017 р. – 6,7%; у 2018 р., за прогнозами, – 7% , а обсяги цього ринку зросли з 2012 по 2017 рр. з 1, 0 до 1,36 млрд євро [4]. Найбільшими сегментами є ринок Польщі, Румунії, Чехії, Угорщини – відповідно 40, 17, 16, 12% загалу. У всіх країнах переважають послуги консалтингу у фінансовому секторі. Стрімко зростає попит на оновлення застарілих технологій та інновації. Проте найбільші доходи консультанти Східної Європи поки що отримують від діяльності у сфері роздрібної торгівлі та виробництва, зокрема автомобільного [4].

Більшість консультантів європейських країн працюють у великих та середніх консалтингових фірмах, але їх кількість становить не більше 15% загалу [4]. При цьому приватні підприємці-консультанти й фрілансери формують найбільшу кількість юридичних та фізичних осіб на європейському ринку. Крім індивідуальних професійних фахівців, консультаційні навички використовують фахівці, які працюють поза консалтинговою галуззю. Як правило, це стосується підрозділів великих компаній з управління проектами та спеціалізованих консультативних відділів.

Безперервна поява нових конкурентних сегментів бізнес-консалтингу, збільшення конкурентного тиску (зокрема, від зовнішніх гравців) на користь упровадження інновацій є перевагами інтернаціоналізації консалтингового бізнесу. На світовому ринку активно розвиваються управлінський, стратегічний, операційний, фінансовий консалтинг, HR-консалтинг та IT-консалтинг [4]. Екологічний консалтинг теж стрімко розвивається, водночас його іноді вважають формою управлінського консалтингу (хоча дохід від нього значно менший, ніж дохід від інших напрямів бізнес-консалтингу).

Відповідно до закономірностей розвитку сучасної міжнародної економіки інтенсивно зростає кількість спеціалістів із віртуального міжнародного бізнес-консалтингу та консалтингу інтернет-бізнесу. Перехід глобальної активності в цифрову глобалізацію, діджиталізація консалтингового бізнесу є новим трендом глобалізації. І клієнти, що готуються до цифрової трансформації, починаючи від невеликих стартапів до величезних ТНК, звертаються за порадами до консалтингових фірм із таких питань, як аналітика даних та кібербезпека. Кількість таких фірм, зокрема у Східній Європі, поступово збільшується. Це пояснюється найбільшими темпами зростання ринку ІТ на глобальному ринку послуг – 15% у 2018 р. [7]. Клієнтські організації намагаються отримати навички, необхідні для вирішення викликів цифрового світу, і це стає ключовою рушійною силою міжнародного попиту на консалтингові послуги. Проте є і ризики цифрової трансформації бізнес-консалтингу, а саме це висока швидкість узгодження рішень, «розмивання» традиційних основ бізнесу, менеджменту й консалтингу, рівномірного й обміркованого надання допомоги.

Останні 25 років привабливим та прибутковим стає також міжнародне консультування державного сектору національної економіки та послуг з *public relations*. Особливо цей тренд характерний для ринків постіндустріальних країн. Що стосується східноєвропейського регіону, то консультування у державному секторі економіки зростає тут дуже повільно. Це пов'язано з більш високим рівнем корупції, ніж у Західній Європі та США, зайвим втручанням урядів у розвиток бізнесу та, не зважаючи на правила СОТ, упровадженням протекціонізму, який обмежує доступність інвестицій ЄС у деякі країни, наприклад Угорщину. Приголомшують результати всесвітнього опитування економічної злочинності в Україні фірмою «PwC Україна» 2018 р. Відповідно до них майже 48% українських організацій стали жертвами економічних злочинів та шахрайства за останні два роки. 73% респондентів зазначили хабарництво та корупцію як найбільш суттєвий економічний злочин, що перевершує середній показник у світі майже на 50%. Що цікаво, 56% усіх видів шахрайства були вчинені співробітниками організацій [9]. Через корупцію та інші злочини приватний сектор східноєвропейських країн, особливо України, продовжує залишатися основним замовником послуг консалтингу. Водночас і він потерпає від збільшення корупційних витрат на ведення бізнесу і зменшення його простоти, а також відвертає іноземний бізнес від інвестування. Для таких країн важлива міжнародна підтримка бізнес-консультування, спрямована на формування його міжнародних стандартів і запобігання корупції.

Висновки. Еволюція міжнародного бізнес-консалтингу як науки і практики здійснюється в тандемі з етапами розвитку ринкової економіки як такої, міжнародної економіки й міжнародних економічних відносин, глобального менедж-

менту. Тривала еволюція ринку в провідних країнах сприяє поступовому ви- зрівнанню нової якості міжнародного бізнес-консалтингу, його сучасних видів і трендів. Постсоціалістичні країни з інверсійним розвитком отримують при- клادي, орієнтири та технології консалтингу, які допомагають їм прискорити розвиток підприємництва на внутрішньому та зовнішньому ринках. Водночас перед цими країнами, зокрема Україною, постають ризики, пов'язані із зайвою державною бюрократією та корупцією, для усунення яких потрібний час. Навіть урахувавши універсальні для всього світу чинники та моделі розвитку міжна- родного бізнес-консалтингу, вітчизняні компанії, які прагнуть до інтернаціона- лізації бізнесу, потребують удосконалення інституціонального середовища та особливої підтримки з боку міжнародних організацій. Одночасно це сприятиме залученню іноземних консалтингових компаній на ринок України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Охріменко О. О., Кухарук А. Д. Міжнародний консалтинг: навч. посіб. Київ: НТУУ «КПІ», 2016. 184 с. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16543/1/International%20Consulting_Tutorial.doc (дата звернення: 23.01.2020).
2. Аникин А. В. Юность науки: Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. 4-е изд. Москва: Политиздат, 1985. 367 с.
3. Mazareanu E. Consulting services industry in the U. S. – Statistics & Facts. 2018. May 31. URL: <https://www.statista.com/topics/2247/consulting-services-industry-in-the-us> (дата звернення: 23.01.2020).
4. Consulting Industry. Europe. URL: <https://www.consultancy.eu/consulting-industry> (дата звернення: 23.01.2020).
5. Harrington E. The Twelve Principles of Efficiency. New York. The Eng Ineering Magazine CO. Copyright, 1913. URL: https://www.forgottenbooks.com/download_pdf/The_Twelve_Principles_of_Efficiency_1000897031.pdf (дата звернення: 23.01.2020).
6. The ICMCI. 25 Years of Achievement. 1987–2012. URL: https://www.cmc-global.org/sites/default/files/public/icmci_-_25_years_of_achievement_1.pdf (дата звернення: 23.01.2020).
7. Highlights of world trade in 2018. World Trade Statistical Review 2019. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts2019chapter02_e.pdf (дата звер- нення: 23.01.2020).
8. Vandenbussche H. Sector-Level Analysis of the Impact of Brexit on the EU-28. BELGIUM, Leuven: University of Leuven. 2019. 45 P. URL: <https://www.fdfa.be/sites/default/files/atoms/files/Brexit%20impact%20study%202019.pdf> (дата звернен- ня: 23.01.2020).
9. Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства 2018: результати опитування українських організацій. PwC Україна. Аналітичні огляди. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/economic-crime-survey.html> (дата звер- нення: 23.01.2020).

REFERENCES

1. Okhrimenko, O. O., & Kukharuk, A. D. (2016). *Mizhnarodnyi konsaltnyh [International consulting]*. Kyiv: NTUU «KPI». Retrieved from https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16543/1/International%20Consulting_Tutorial.doc [in Ukrainian].
2. Anikin, A. V. (1985). *Yunost nauki: Zhizn i idei myisliteley-ekonomistov do Marksa [The youth of science: The life and ideas of thinkers-economists before Marx]*. Moskva: Politizdat [in Russian].
3. Mazareanu, E. (2018, May 31). *Consulting services industry in the U. S. – Statistics & Facts*. Retrieved from <https://www.statista.com/topics/2247/consulting-services-industry-in-the-us>.
4. *Consulting Industry. Europe*. (n.d.). Retrieved January 23, 2020, from <https://www.consultancy.eu/consulting-industry>.
5. Harrington, E. (1913). *The Twelve Principles of Efficiency*. New York: The Engineering Magazine CO. Copyright. Retrieved from https://www.forgottenbooks.com/download_pdf/The_Twelve_Principles_of_Efficiency_1000897031.pdf.
6. *The ICMCI. 25 Years of Achievement. 1987–2012*. (n.d.). Retrieved January 23, 2020, from https://www.cmc-global.org/sites/default/files/public/icmci_-_25_years_of_achievement_1.pdf.
7. World Trade Organization. (2019). *Highlights of world trade in 2018. World Trade Statistical Review 2019*. Retrieved from https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts2019chapter02_e.pdf.
8. Vandenbussche, H. (2019, June). *Sector-Level Analysis of the Impact of Brexit on the EU-28*. BELGIUM, Leuven: University of Leuven. Retrieved from <https://www.fdfa.be/sites/default/files/atoms/files/Brexit%20impact%20study%202019.pdf>.
9. PwC Ukraina (2018). *Vsesvitnie doslidzhennia ekonomichnykh zlochniv ta shakhraistva 2018: rezultaty opytuvannia ukrainskykh orhanizatsii [All-Union State Economic and that Shakhraism 2018: results of a feasibility study of Ukrainian organizations]*. Retrieved from <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/economic-crime-survey.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.01.2020 р.

Стаття пройшла рецензування 16.02.2020 р.

Стаття рекомендована до опублікування 21.02.2020 р.

Т.М. КАМИНСКАЯ

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков

ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ МЕЖДУНАРОДНОГО БИЗНЕС-КОНСАЛТИНГА

Статья посвящена основным этапам развития международного бизнес-консалтинга как науки и практической деятельности, его факторам и современному состоянию.

Охарактеризованы основные идеи и достижения ученых и практиков, в разное время исследовавших эту проблематику. Проанализированы структурные и географические изменения, которые сегодня происходят на глобальном рынке консалтинга.

Ключевые слова: международный бизнес-консалтинг, менеджмент, глобализация, транснациональные корпорации.

T. M. KAMINSKA

Doctor of Science (Economics), Professor, Professor of Economic Theory department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

INTERNATIONAL BUSINESS CONSULTING: EVOLUTION OF ITS THEORY AND PRACTICE

Problem setting. The active entry of Ukrainian businesspersons into foreign markets encourages them to appeal to the international consultants who rely on scientific positions in their advice. Analysis of the origins of international business consulting, the factors of its formation helps to determine the content, logic and vector of modern development.

Recent research and publication analysis. Domestic scientists usually extend the analysis of consulting in the domestic market to the world level, without focusing on the features of the evolution of international business consulting. Some scholars refer to it only for use in TNCs, ignoring the need for advice from international consultants of other firms entering the foreign market. In such a way the relationship between business development in the context of globalization and the science and practice of consulting has broken.

Paper objective is to determine the main stages of the development of international business consulting as a science and practical activity, and investigate its factors and current state.

Paper main body. The development of international business consulting is the result of the improvement of business practice and at the same time the symbiosis of such sciences as General Theory of Consulting, International Economics, International Business, and Global Management. Among the preconditions for the formation of international business consulting it is necessary to emphasize first of all rapid development of foreign trade in European countries in the sixteenth and seventeenth centuries as well as Industrial Revolution in England in the eighteenth century. Experts-consultants of business at that time were scientists, researchers of foreign trade and entrepreneurship. The industrialization of the economy, the foreign trade growth, the concentration of capital and its export had created the need for consulting businessmen who sought to enter the foreign market. The profession of consultants started to form, firstly in certain countries and then in the process of international exchange of knowledge and thoughts in a big variety of states.

The further evolution of international business consulting was linked to names of Arthur D. Little, Harrington Emerson, Edwin G. Booz, who offered many ideas on consulting development, including home country and abroad, and their practical implementation. The Great Depression had accelerated the growth of entrepreneurs' demand

for consulting on upgrading of their businesses. After completion of that period, consulting companies started to spread widely, but mostly large industrial companies as well as the public and military sectors of the economies of developed countries used their services. Active recovery of the economy after the Second World War, transition of leading countries to post-industrial development, acceleration of scientific and technological progress, internationalization of industry, trade and finances, merger of large audit companies, all these changes meant the transition to the international phase of business consulting development.

The First *Management Consultant World Conference* (1987) became the final evidence that the consulting ran up to the international level and the rapid development of this industry could be observed in the last third of the twentieth century up to the nowadays. The growth rate of international business consulting is well ahead of the growth rate of the world real GDP and the merchandise trade volume. Globalization and transnationalization of economy and business, integration and formation of regional markets, development of global management, predominance of FDI over portfolio assets, business process digitization, all of them influence this process. Big Four companies make a major contribution to the modern development of international business consulting, accounting for almost 37.4% of the global consulting market in 2018. Many of the top managers at the same time are international consultants.

Geographically, the largest consulting markets are the US and Western European ones, especially the DACH region, which covers German-speaking countries. At the same time, the market of Eastern Europe, especially Poland, as well as regions of Asia, Africa, and the Middle East, develops rapidly. New segments of the global business consulting market are emerging and competitive pressure on existing players is increasing. Management consulting is dominant. Public sector consulting and public relations services are becoming attractive and profitable for post-industrial professionals. However, in Eastern Europe, the public sector shows relatively high levels of corruption and unnecessary government intervention into business development. Therefore, the private sector of these countries is still a major customer of consulting services.

Conclusions of the research. The long evolution of international business consulting in developed countries contributes to the gradual maturation of its new quality, modern types and trends. Post-socialist countries receive examples, guide and universal technologies of modern consulting. At the same time, this sector is fraught with risks associated with unnecessary governmental bureaucracy and corruption, which needs the time to create new institutional environment for the consulting market. The support of international institutions is needed, because it can contribute to the internationalization of the domestic consulting business and the attraction of foreign consulting companies to the Ukrainian market.

Short Abstract for an article

Abstract. The article is devoted to the main stages of the development of international business consulting as a science and practical activity, its factors and current state. The

main achievements and ideas of scientists and practitioners who investigated this issue at various times are also presented. Structural and geographical changes that are taking place nowadays in the global consulting market are analyzed.

Key words: international business consulting, management, globalization, multinational corporations.

Article details:

Received: 24 January 2020

Revised: 16 February 2020

Accepted: 21 February 2020

Рекомендоване цитування: Камінська Т. М. Еволюція теорії та практики міжнародного бізнес-консалтингу. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 58–73. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-58.

Suggested Citation: Kaminska, T. M. (2020). Evoliutsiia teorii ta praktyky mizhnarodnoho biznes-konsaltnhu [Evolution of the theory and practice of international business consulting]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (40), 58–73. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-58.

УДК 338.5.072.2

DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-74

О. В. ВЕРТЕЛЕВА

кандидатка фізико-математичних наук,
доцентка, доцентка кафедри економічної теорії
та конкурентної політики
Київського національного
торговельно-економічного університету,
Україна, м. Київ
e-mail: vertelevaov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8343-0297>

ВЕКТОРИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА МОНОПОЛЬНИМ ЦІНОУТВОРЕННЯМ¹

Розглянуто проблему монопольного ціноутворення та його впливу на стан конкурентного середовища. Проаналізовано практику застосування діючих положень та норм українського законодавства щодо зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку. Охарактеризовано специфіку методологічних та правових підходів до виявлення ознак монопольно високої ціни в ЄС та світі й запропоновано шляхи вдосконалення відповідних вітчизняних методик і норм. Рекомендовано заходи з підвищення ефективності державного контролю за монопольним ціноутворенням.

Ключові слова: державний контроль, монопольне ціноутворення, монопольно висока ціна, зловживання монопольним (домінуючим) становищем, антимонопольне законодавство, антимонопольне регулювання.

JEL Classification: L49, K21, O51, O52.

¹ © Вертелева О. В., 2020. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

Постановка проблеми. В умовах трансформації монополізованої вітчизняної економічної системи та її адаптації до змін, викликаних процесом глобалізації, необхідним є подальше вдосконалення законодавства в сфері економічної конкуренції, особливо тих положень і норм, що стосуються монопольного ціноутворення, і розробка дієвих механізмів їх реалізації. При безпосередньому розгляді конкурентних справ судами та органами Антимонопольного комітету України однією з причин неприйняття об'єктивного рішення по суті справи є складність у доведенні фактів зловживання монопольним (домінуючим) становищем, зокрема через відсутність як чіткої класифікації видів зловживань, так і методик їх виявлення та припинення. Крім того, антимонопольне законодавство України містить велику кількість оціночних понять, для яких не передбачено кількісних критеріїв, а такі важливі поняття, як монопольно висока (монопольно низька) ціна, в ньому взагалі не визначені. Усунення цих прогалин дозволить підвищити ефективність державного контролю за монопольним ціноутворенням та сприятиме розвитку національної економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблеми монопольного ціноутворення в контексті наслідків діяльності на ринку монополістів знайшло відображення в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема Й. А. Шумпетера (J. A. Schumpeter) [1], Д. Арментано (D. Armentano) [2], К. У. Крюса (C. W. Crews) [3], М. Спраула (M. Sproul) [4], Л. Туроу (L. Thurow) [5], К. Кудрявцева (K. Kudryavtsev) [6], С. Авдашевої (S. Avdasheva) та А. Шастітка (A. Shastitko) [7] та ін. Питанням розбудови інституту конкуренції та вдосконалення антимонопольного регулювання присвячені роботи В. Лагутіна (V. Lahutin) [8; 9; 10], Ю. Уманціва (Yu. Umantsiv) та О. Міняйла (O. Miniailo) [11], А. Щербака (A. Shcherbak) [12], Т. Швидкої (T. Shvydka) [13], П. Акмана (P. Akman) і Л. Гаррода (L. Garrod) [14]. Шляхи та напрями вдосконалення окремих норм європейського та вітчизняного конкурентного законодавства розглянуті в наукових статтях та монографіях Д. Еванса (D. Evans) і Дж. Паділли (J. Padilla) [15], К. Райнкера (K. Reinker), Д. Каллі (D. Culley) та М. Мюлвенона (M. Mulvenon) [16], О. Бакалінської (O. Bakalinska) [17], А. Ласікова (A. Lasikov) [18], К. Смирнової (K. Smirnova) [19] та ін.

Проте сьогодні залишаються дискусійними методологічні аспекти встановлення монопольно високої ціни, недостатньо чітко прописані та законодавчо не закріплені методики виявлення і припинення зловживань монопольним (домінуючим) становищем, потребує переосмислення роль та повноваження відповідних державних органів у забезпеченні ефективного державного контролю за монопольним ціноутворенням.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження проблеми монопольного ціноутворення, методичних аспектів установлення монопольно високих цін, визначення особливостей проблем та обмежень, що виникають при виявленні й припиненні фактів зловживання монопольним (домінуючим) становищем в українській та світовій правозастосовній практиці, розробка пропозицій щодо вдосконалення норм вітчизняного конкурентного законодавства й контролю за їх дотриманням з боку відповідних державних інституцій для забезпечення ефективності державного контролю за монопольним ціноутворенням.

Виклад основного матеріалу. Проблема монопольного ціноутворення в контексті наслідків діяльності на ринку монополістів завжди була і на сьогодні залишається дискусійною, адже великі підприємства – монополії, вкладаючи значні кошти в новітні технології та виступаючи потужними двигунами економічного розвитку, часто не зловживають цінами, а використовують їх гнучкість як стимул для розширення виробництва. У зв'язку з цим Й. А. Шумпетер (J. A. Schumpeter) наголошував: «Теорія вчить нас, що в окремих випадках монопольна ціна повинна бути вища за конкурентну, а обсяг виробництва при монополії менший, ніж при конкуренції. Це правильно в тому випадку, якщо спосіб виробництва, його організація та все інше в обох випадках однакові. Насправді в розпорядженні монополіста можуть знаходитися способи виробництва, які недоступні або важкодоступні для його конкурентів... При різних рівнях виробничої і організаційної ефективності монопольні ціни не обов'язково є вище конкурентних» [1, с. 478–479].

Принциповий противник антимонопольного регулювання професор Д. Арментано (D. Armentano), аналізуючи практику застосування антимонопольного законодавства в різних країнах світу, зокрема у США, дійшов висновку, що цей вид регулювання є виявом інтервенціоністської влади держави, яку використовують приватні компанії у власних інтересах і на шкоду суспільству, а монопольні зловживання нероздільно пов'язані з державним втручанням у виробництво і товарний обмін. Він, зокрема, зазначає: «У багатьох із цих (класичних антимонопольних) справ, що стосувалися як державних, так і приватних підприємств, компанії-відповідачі, які програли судові розгляди, насправді знижували ціни, збільшували обсяги випуску, здійснювали швидку технічну модернізацію і в цілому поводитися так, як це диктує ефективний і конкурентний ринковий процес. Однак саме така конкурентна поведінка призводила до ініціювання антимонопольних справ... Антимонопольне регулювання (особливо у випадках, спрямованих проти приватних компаній) часто застосовувалося і застосовується як своєрідна зброя, за допомогою якої можна не допустити суперництва і захистити ринкову структуру, що вже склалася, від конкуренції» [2, с. 18].

Видана ціла низка наукових статей і монографій, автори яких, зокрема Р. Борк (R. Bork), Г. Демсец (H. Demsetz), Р. Познер (R. Posner), Л. Туроу (L. Thurow), К. У. Крюс (K. U. Crews), М. Спраул (M. Sproul) та інші стверджують, що антимонопольне законодавство, принаймні в його існуючій формі, не тільки не сприяє посиленню конкуренції, але й призводить до втрат суспільного добробуту. Так, К. У. Крюс (K. U. Crews) зазначає: «...часто антимонопольне регулювання і застосування антимонопольних законів призводять до підвищення ціни і скорочення випуску монополіста, знищуючи нерозпізнані джерела ефективності. Неспроможність держави при розробці й застосуванні регулюючих заходів або проведенні судових розглядів з приводу порушень антимонопольного законодавства може виявитися більшою за гіпотетично існуючу неспроможність ринку, з метою усунення якої і здійснювалися ці заходи» [3]. Досліджуючи економічний ефект від накладання штрафних санкцій на компанії за порушення законодавства США в частині встановлення горизонтально фіксованих цін, М. Спраул (M. Sproul) дійшов висновку, що «...в абсолютній більшості випадків антимонопольні позови не призводять до зниження ціни. У цілому, засудження за статтею «фіксовані ціни» призводить навіть до деякого підвищення цін. Навіть у найбільш успішних випадках ціни знижуються не більш ніж на 10%» [4]. Відомий американський економіст Лестер Туроу (L. Thurow) свого часу опублікував статтю з промовистою назвою «Давайте відмінімо антимонопольні закони», а прихильник оновлення державного планування економіки України Ю. Архангельський (Y. Arkhangel'sky) піддає сумніву доцільність існування Анти-монопольного комітету України, аргументуючи це таким чином: «Враховуючи теоретичну неспроможність тези, що монополія може підвищувати ціну без дотримання закону попиту і пропозиції, доцільно ліквідувати АМКУ і НКРЕКП, які є подібними до колишнього Державного комітету цін в УРСР і визначають ціну для всіх – у тому числі для монополістів» [20].

На нашу думку, такі радикальні погляди та їх гіпотетичне перенесення в економічну та законодавчу площину в жодному разі не сприятимуть покращенню економічної ситуації в нашій державі в умовах незавершеності трансформаційних перетворень та не сформованості ключових товарних ринків, зокрема ринків енергоресурсів та землі. Наприклад, 1 липня 2019 р. в Україні стартувала нова модель ринку електроенергії відповідно до норм Закону «Про ринок електричної енергії», ухваленого у 2017 р., на виконання зобов'язань України по Третьому енергетичному пакету ЄС. Цей ринок включає такі сегменти, як ринок двосторонніх договорів, ринок «на добу наперед», внутрішньодобовий ринок, балансуючий ринок і ринок допоміжних послуг.

Після запуску нового ринку на аукціонах щодо двосторонніх контрактів вугільні електростанції підняли свою ціну на електроенергію майже на 50%, ціни на електроенергію в постачальників універсальних послуг для малих непобутових споживачів зросли на 15–25% залежно від регіону. За результатами моніторингу діяльності суб'єктів господарювання – учасників оптового ринку електроенергії Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, дійшла висновку, що протягом перших трьох місяців після запровадження нової моделі ринку електричної енергії зріс дефіцит пропозицій електричної енергії на ринках «на добу наперед» та на «внутрішньодобовому». За інформацією учасників ринку, окремі трейдери, що входять до складу вертикально інтегрованих компаній або причетних до їх господарської діяльності, використовуючи монопольне становище, своїми діями блокували можливість імпорту електричної енергії з держав – сторін Енергетичного Співтовариства, зокрема з боку Словаччини [21]. Ідеться про діяльність компанії АТ «ДТЕК Західенерго» та пов'язаних з нею трейдерів у торговельній зоні Бурштинського «енергоострову», у результаті якої в період з липня по вересень 2019 р. були викуплені потужності міждержавного перетину з української сторони, залишилися вільними потужності зі сторони Словаччини, а обсяги імпорту електроенергії в цю зону з боку Словаччини були незначними. При цьому одночасно компанія АТ «ДТЕК Західенерго» у липні – вересні 2019 р. зменшувала обсяги продажів електроенергії на ринку «на добу наперед» та на «внутрішньодобовому ринку», що змушувало постачальників та їх споживачів отримувати електроенергію на балансуєчому ринку за більш високою ціною. У зв'язку з цим Антимонопольний комітет України 4 жовтня 2019 р. відкрив справу за ознаками порушення законодавства про захист економічної конкуренції та зловживанням монопольним становищем АТ «ДТЕК Західенерго» на ринку електричної енергії в межах торговельної зони Бурштинського «енергоострову», оскільки компанія виробляє близько 90% загального обсягу електроенергії в цій зоні [21].

Цей яскравий приклад укотре засвідчує, що створення ефективних та конкурентних ринків, забезпечення дотримання балансу інтересів споживачів, виробників та природних монополій, у тому числі забезпечення належного функціонування регіональних (міжнародних) ринків у рамках Енергетичного Співтовариства, неможливі без активної діяльності держави як безпосереднього учасника ринкових відносин.

Аналізуючи місце і роль держави за умов сучасних трансформацій, Ю. Уманців (Yu. Umantsiv) підкреслює, що «виступаючи представником суспільства в цілому, саме держава встановлює правила функціонування та

ринкової взаємодії економічних агентів у межах певного господарського порядку й здійснює контроль за їх дотриманням. Підґрунтям для реалізації виваженої економічної політики має слугувати наукова ідентифікація стратегічних пріоритетів розвитку економіки й визначення на цій основі концептуальних підходів та інструментарію з метою гармонізації інтересів суспільства» [11].

Досліджуючи інститути, організації, економічні механізми та інструменти суспільної стабільності й розвитку, їх всебічний взаємозв'язок і взаємодоповнюваність, В. Лагунін (V. Lahutin) зазначає, що розвиток конкуренції залишається одним з найбільш важливих інститутів суспільного розвитку в економіці України [9]. Оцінюючи сучасний стан конкурентного середовища в Україні, А. Щербак (A. Shcherbak) дійшов висновку, що обмеження конкуренції та нерівність її умов істотно гальмують економічний розвиток, тому необхідна системна робота, спрямована на усунення з вітчизняного законодавства антиконкурентних норм, яка має здійснюватися на основі Інструментарію ОЕСР для оцінки впливу на конкуренцію, що містить методику виявлення непотрібних обмежень конкуренції та вироблення альтернативних заходів, які б дозволили досягти поставлених цілей [12]. У свою чергу, О. Бакалінська (O. Bakalinska), вивчаючи проблеми вдосконалення норм вітчизняного конкурентного законодавства, визначила, що головне значення для розвитку конкурентного законодавства України має створення комплексної моделі його систематизації та уніфікації, яка має здійснюватися на основі аналізу результатів моніторингу та оцінки дієвості як окремих норм, так й інститутів конкурентного законодавства загалом. В основу моніторингу та оцінки чинного законодавства також пропонується покласти вже згадуваний вище розроблений ОЕСР Інструментарій для оцінки впливу на конкуренцію відповідних норм і приписів [17].

Повернемося до існуючої в Україні практики виявлення та припинення порушень у вигляді зловживання монопольним становищем, зокрема цінових зловживань, спробуємо виявити існуючі прогалини в методиках встановлення монопольно високих (монопольно низьких цін) та запропонуємо шляхи їх усунення, спираючись на міжнародний досвід та розроблений ОЕСР Інструментарій.

Відповідно до ч.1 ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку – дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, або обмеження інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливі за умов існування значної конкуренції на

ринку. Подібні зловживання негативно впливають як на розвиток та функціонування ринку в цілому, так і на окремих підприємств, які вимушені співпрацювати з монополістами, призводячи до дестабілізації ринків, поглиблення кризи неплатежів та інфляційних процесів, порушення механізмів ціноутворення в інших галузях, заважають структурним змінам в економіці держави. Отже, попередження, виявлення та припинення цього виду порушень залишається важливим напрямом діяльності уповноважених органів державної влади, зокрема Антимонопольного комітету України. Усього АМКУ у 2018 р. припинено 1344 порушення законодавства про захист економічної конкуренції, серед яких 216 становили порушення у вигляді зловживання монополістичним становищем (рис. 1).

Рис. 1. Структура припинених порушень конкурентного законодавства України у 2018 р.

Джерело: складено автором за даними Антимонопольного комітету України [22].

Попри відносно незначну частку (16%) у загальній структурі припинених порушень, сума накладених штрафів за цим типом порушень становила 35,4% загальної суми накладених штрафів, а серед топ-5 накладених штрафних санкцій друге та третє місце посідають справи про зловживання монополістичним становищем (на ринку спирту етилового ректифікованого та на ринку передачі електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами) [22].

До цінових зловживань як окремої групи зловживань монополістичним (домінуючим) становищем належать: встановлення таких цін щодо придбання або реалізації товарів, які неможливо було б встановити за умов існування конкуренції на ринку; застосування різних цін до рівнозначних договорів із суб'єктами господарювання, продавцями або з покупцями без об'єктивно виправданих причин; встановлення дискримінаційних цін (тарифів, розцінок)

на свої товари, які обмежують права окремих споживачів; встановлення монополю високих цін (тарифів, розцінок) на свої товари, що призвело або може призвести до порушення прав споживачів [10, с. 131]. За даними АМКУ протягом останніх років зловживання цінового характеру (порушення п. 1 ч. 2 ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції»¹ та порушення п. 2 ч. 2 ст. 13 цього Закону) залишалися однією з найбільш поширених категорій порушень законодавства про захист економічної конкуренції (табл. 1).

Таблиця 1

Структура порушень у вигляді зловживань монополюним (домінуючим) становищем за період 2010–2018 рр.

Роки	Кількість порушень у вигляді					
	Зловживання монополюним (домінуючим) становищем		Встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку (ч. 2 п. 1 ст. 13)		Застосування різних цін чи різних умов до рівнозначних угод, без об'єктивно виправданих на те причин (ч. 2 п. 2 ст. 13)	
	Кількість	Відсотки	Кількість	Відсотки	Кількість	Відсотки
2010	1063	32	415	39	21	2
2011	1936	43	910	47	39	2
2012	2540	44	1270	50	228	9
2013	3228	42	968	30	161	5
2014	2221	42	666	30	44	2
2015	2169	48	715	33	43	2
2016	1322	43	383	29	25	2
2017	795	33	197	25	11	1
2018	216	16	40	15	13	6

Джерело: складено автором на основі звітів АМКУ.

Серед способів завищення цін (тарифів) найчастіше зустрічаються такі: включення до ціни необґрунтованих або фактично не здійснених затрат; економічно необґрунтоване завищення рентабельності; стягування плати за фактично ненадані послуги; повторне стягування плати за одні й ті самі послуги. Мають місце й інші види порушень цінового характеру.

Загалом за останні роки частка припинених порушень у вигляді зловживання монополюним становищем невинно скорочується (рис. 2), що, на наш

¹ Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 13 зловживанням визнається встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку.

погляд, спричинено не стільки зменшенням реальної кількості порушень, як складністю доведення наявності ринкової влади в суб'єкта господарювання, недосконалістю методик виявлення зловживань, особливо зловживань цінового характеру, та лобіюванням інтересів монополістів через політичну корупцію.

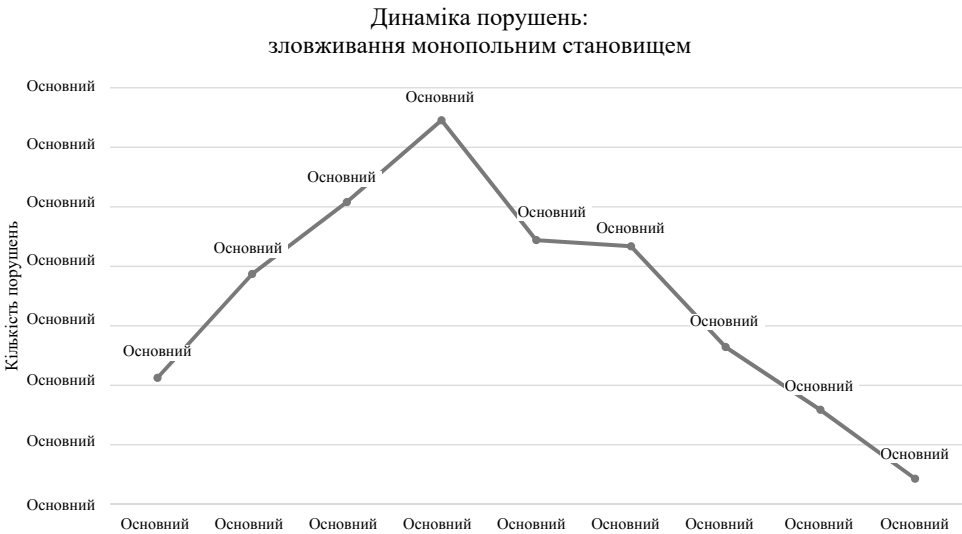

Рис. 2. Динаміка зловживання монопольним становищем в економіці України у 2010–2018 рр.

Джерело: складено автором на основі звітів Антимонопольного комітету України.

До корупційних ризиків також можна віднести наявність в антимонопольному законодавстві України, у тому числі в Законі України «Про захист економічної конкуренції», великої кількості оціночних понять, які АМКУ та Кабінет Міністрів можуть трактувати на власний розсуд, що загрожує упередженістю та суб'єктивністю при прийнятті державних рішень. Зокрема, не передбачено конкретних кількісних критеріїв оцінки таких понять, як «суттєве обмеження конкуренції», «відчутний вплив на умови конкуренції», «об'єктивно виправдані причини», «значна частина ринку», «тривалий період», «монопольно високі ціни» та ін.

Крім того, повноваження органів АМКУ та Кабінету Міністрів у деяких випадках визначені так, що вони можуть прийняти певне рішення стосовно суб'єктів господарювання, а можуть і не прийняти, оскільки закон не містить вичерпних підстав, коли вони зобов'язані це зробити. Наприклад, якщо суб'єкт господарювання зловживає монопольним становищем на ринку, органи АМКУ

мають право прийняти рішення про примусовий поділ такого суб'єкта господарювання, але якщо АМКУ таким правом не скористається, то формально закон не буде порушено. Очевидно, що в інтересах суб'єкта господарювання мотивувати АМКУ, щоб він цим правом не скористався. Наприклад, 5 вересня 2019 р. АМКУ вперше з 1995 р. прийняв рішення про примусовий поділ монополіста – групи Ostchem, яка була визнана винною у вчиненні двох порушень, одне з яких штучне завищення собівартості виробництва, що могло призвести до встановлення необґрунтованого рівня цін реалізації добрив. Підхід до правозастосування, що допустив Комітет у цій справі, викликав багато дискусій, проте він є вкрай важливим для майбутнього українського антитрасту [22].

Ще однією проблемою є недосконалість, а часом і повна відсутність затверджених на офіційному рівні методик виявлення зловживань монопольним становищем, зокрема зловживань цінового характеру.

При практичних спробах встановлення монопольно високої ціни може виникнути ціла низка проблем, а саме:

- неможливо кількісно порівняти ціну товару на ринку з ціною, що існувала б за умови значної конкуренції на ринку цього ж товару в тих самих товарних та територіальних (географічних) межах ринку, оскільки остання, строго кажучи, не може бути встановлена;

- брати за ціну порівняння ціну, що встановлена цим суб'єктом господарювання на той же товар у попередній, аналогічний за тривалістю період, на нашу думку, може виявитися коректним, лише якщо залишилися незмінними витрати на виробництво та реалізацію товару, склад покупців та продавців товару, умови обігу товару на ринку, обумовлені, зокрема, заходами державного регулювання, включаючи податкове та тарифне регулювання;

- відсутня розвинута конкуренція на ринках, де виготовляється товар-аналог, що унеможливорює визначення ціни порівняння;

- вибір часового періоду може суттєво залежати від особливостей ринку, зокрема капіталомісткості виробництва й тривалості типового інвестиційного проекту, що робить недоцільним прив'язку до терміну порівняння в один рік;

- дискусійним може виявитися відхилення ціни від ціни порівняння. Яка норма прибутку має засвідчити монопольно високу ціну? А якщо робити висновок про монопольно високу ціну на основі даних про величину прибутку, то як відокремити прибуток, одержаний через завищення ціни від прибутку, одержаного завдяки ефективності компанії?

Отже, загалом можемо констатувати, що сьогодні дієвість державного контролю за монопольним ціноутворенням ускладнена відсутністю в анти-монопольному законодавстві України чітких дефініцій окремих категорій та

понять, зокрема поняття монополюно високих цін, відсутністю чітких та прозорих методик виявлення зловживань монополюним (домінуючим) становищем, зокрема в частині встановлення монополюних цін, та відсутністю вичерпного переліку повноважень контролюючих органів та їх дій у разі виявлення подібних зловживань. Для розробки рекомендацій щодо усунення існуючих прогалин проаналізуємо монополюні високі ціни (*excessive price*) через призму іноземного досвіду конкурентно-антимонополюної практики економічного аналізу та правозастосування регулювання конкурентних відносин.

Розглянувши існуючі моделі конкурентного регулювання, можна розділити їх на дві традиційні моделі – «американську» і «європейську», що мають різні спрямування свого регулювання, різні політико-правові й соціальні передумови свого виникнення, історія становлення і розвитку яких детально проаналізовані, зокрема, Т. Швидкою (Т. Shvydka) [13, с. 50]. Американська модель орієнтована на досягнення ідеалу досконалої конкуренції, тому негативно ставиться до монополії як структурної одиниці і здійснює жорсткий контроль над діями суб'єктів, що функціонують на ринках з монополістичною структурою. Однак цей підхід у сучасних умовах визнається дещо обмеженим, оскільки, як зазначає Л. Туроу (L. Thurow), «якщо ми хочемо будувати конкурентну економіку в умовах її глобалізації, необхідно визнати, що методи ХХ століття є недієвими в ХХІ столітті» [5]. Загалом у США (і Японії) антимонополюна політика орієнтована на регулювання злиття і поглинань фірм, на контроль за антиконкурентною поведінкою фірм на ринках і має заборонний, обмежувальний характер. Європейська модель є більш поміркованою і виходить з того, що сучасні ринки недосконалі з точки зору умов конкуренції, визнаються переваги олігополістичної моделі ринку, особливо в умовах динамічного розвитку інтеграційних процесів у світовій економіці. Тому антимонополюна політика в країнах Західної Європи ґрунтується на принципах регулювання й обмеження монополістичної діяльності, що призводить до негативних соціально-економічних наслідків для суспільства, тобто на реалізацію «ефективної конкуренції» і має в цілому стимулюючий характер.

Надмірна ціна (*excessive price*) трактується по-різному в різних правових системах, особливо в Європейському Союзі та США. У цілому варто одразу зазначити, що у США надмірні ціни не розглядаються як зловживання; тоді як у ЄС у різних випадках орган із питань конкуренції вважає, що це є порушенням згідно зі ст. 102 (а) Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС). Турецьке законодавство про конкуренцію підтримує паралельну практиці ЄС позицію [23].

Згідно з американською моделлю монопольні ціни є важливим елементом вільного ринку і спрямовані на виробництво інновацій і економічне зростання, тому використання монопольної влади для встановлення високих цін не вважається антиконкурентною поведінкою. Метою антимонопольного законодавства США перш за все є збереження конкуренції, а не захист споживачів. Отриманий надприбуток вважається винагородою за ризик і слугує джерелом для подальших інвестицій та інновацій з точки зору ФТК та Антитрастового департаменту Міністерства юстиції США. Дії монополіста можуть бути визнані незаконними, лише якщо вони обмежують конкуренцію, а вплив поведінки продавця на вигреш покупців урахується окремо при розгляді конкретних справ. Проте саме по собі нанесення збитків покупцю (контрагенту) в результаті встановлення монопольно високих (низьких) цін не є достатньою умовою для порушення антимонопольної справи [6, с. 23].

У Європейському Союзі спільні норми щодо регулювання питань конкуренції були впроваджені у 1957 р., одночасно зі створенням Європейського Економічного Співтовариства, тоді ж серед інших були визначені базисні правила щодо заборони картелів (узгоджених дій, направлених на усунення конкуренції), зловживання монопольним (домінуючим) становищем, а також описані їх основні види. Зазначені основні положення включені до статей 101 і 102 ДФЄС, зокрема, ст. 102 ДФЄС як несумісні з внутрішнім ринком забороняються будь-які зловживання одного або кількох суб'єктів господарювання своїм домінуючим становищем на внутрішньому ринку або на істотній його частині тією мірою, якою воно може вплинути на торгівлю між державами-членами. У п. «а» ст. 102 ДФЄС вказується, що такі зловживання можуть полягати, зокрема, в прямому або опосередкованому встановленні невідповідних (несправедливих) цін на купівлю або продаж або інших невідповідних (несправедливих) торговельних умов [24].

П. Акман (P. Akman) і Л. Гаррод (L. Garrod) у статті «Коли надмірні (excessive price) ціни є несправедливими?» запропонували загальну схему процедури встановлення несправедливих цін (рис. 3). Таким чином, у методиках ЄС при дослідженні монопольно високої ціни, так само, як і в українських, використовується порівняльний критерій, але, крім нього, ще визначається норма прибутку [14].

Д. Еванс (D. Evans) і Дж. Паділла (J. Padilla) у праці «Завищені ціни: використання економіки для визначення запроваджуваних правових норм» також указували на те, що домінуючі фірми повинні встановлювати «конкурентні ціни», тобто діяти так, ніби вони функціонують на конкурентних ринках, а ціни конкретної фірми вважаються «надмірними», якщо фірма отримує прибуток вищий, ніж може розраховувати заробити на іншому ідентичному кон-

курентному ринку. У дослідженні висуваються три умови, які необхідно враховувати для доведення «несправедливих» цін: фірма користується монопольним становищем на ринку, що є результатом попередніх інвестицій чи інновацій, і ринок захищений нездоланими бар'єрами для входження на нього; ціни, що встановила фірма, значно перевищують свої середні загальні витрати; існує ризик, що ці ціни можуть попередити появу нових товарів і послуг на суміжних ринках [15].

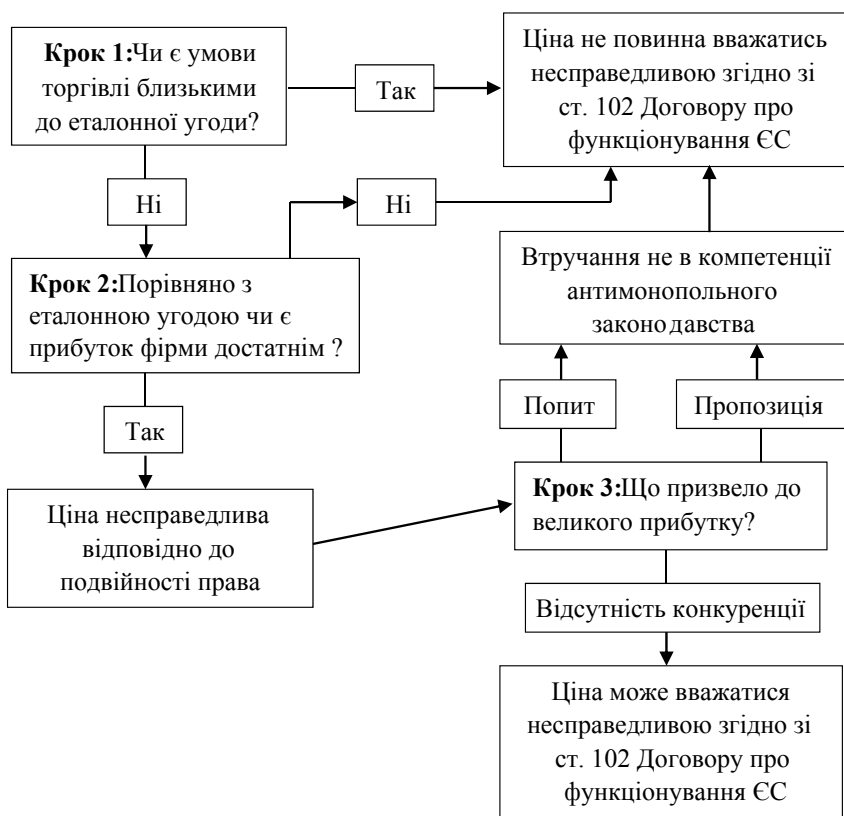

Рис. 3. Структура процедури встановлення несправедливих цін [14].

Зазначимо, що згідно з положеннями європейського антимонопольного права суб'єкт господарювання, який володіє значною часткою на ринку, вважається таким, що користується монопольним становищем, якщо в разі зменшення цін його конкурентами він може собі дозволити залишити ціни на товари на тому самому рівні. Така позиція відбивається в рішенні Комісії ЄС у справі Hoffmann – La Roche & Co. (Case No. 85/76), яке вважається основною справою у сфері домінуючого становища в ЄС [18].

Аналізуючи практику застосування ст. 102 ДФЄС Комісією та Судом ЄС, можна дійти висновку, що оскільки ця стаття містить лише орієнтовний напрям можливих категорій зловживань домінуючим становищем, а в кожному конкретному випадку варіативність поведінки підприємств, що домінують на ринку, може бути різною, необхідна більш чітка класифікація як видів зловживань, так і методик їх виявлення та припинення. Саме з метою узагальнення напрацьованої практики аргументувань Комісією в порушених справах стосовно зловживання домінуючим становищем, Комісія в 2009 р. видала рекомендаційний документ – Повідомлення – Керівництво (Guidelines) щодо застосування пріоритетів ст. 82 (нині ст. 102 ДФЄС) у сфері зловживання домінуючим становищем підприємствами [25].

У Повідомленні визначається домінування на ринку, під яким розуміють такі позиції економічної потужності, якими користуються підприємці, що дозволяють їм запобігати ефективній конкуренції, створеній й підтримуваній на відповідному ринку, шляхом надання їм можливості поводитися в міру незалежно від своїх конкурентів, своїх клієнтів і, зрештою, споживачів. Причому Комісія уточнює, що підприємство, яке здатне на підвищення цін на рівень вище за конкурентні протягом значного періоду часу і не має ефективних конкурентних обмежень, тим самим загалом може розглядатися як домінуюче. «Значний період часу» Комісія визначає як дворічний період, а вираз «збільшення ціни» включає право на збереження ціни вище конкурентного рівня і використовується для короткого позначення різних способів, у яких параметри конкуренції – такі як ціни, виробництва, інновації, різновиди чи якості товарів або послуг – можуть впливати на користь підприємства, що домінує, і на шкоду споживачам. Знову ж таки, як свідчить практика, Комісія звертається до актів м'якого права (softlaw) для визначення власних адміністративних рамок проведення розслідувань у сфері зловживання домінуючим становищем [19, с. 53].

Загалом у європейських країнах важко знайти успішні справи щодо зловживань домінуючим становищем шляхом встановлення монопольно високої ціни, якщо вважати критерієм успіху дотримання визначених стандартів доведення наявності зловживання, що витримують перевірку в рамках змагального судового процесу. Серед найбільш відомих справ Європейської комісії з конкуренції з приводу встановлення монопольно високої ціни є справи General Motors (1974–1975), United Brands (1975–1978), British Leyland (1986), Bodson (1988), SACEM (1989), Deutsche Post (2001–2002), Port of Helsingborg (2004), Rambus (2009). У більшості справ монопольно висока ціна була лише одним із звинувачень, що були висунуті проти компаній. У деяких випадках висока ціна на певний вид товару/послуги мала

на меті зниження стимулів для входження на ринок конкурентів у певні сегменти ринку, що було найбільш характерним для компаній, діяльність яких регулюється (аналогів українських природних монополій). Крім того, у частині випадків звинувачення у встановленні монополюсно високої ціни не були підтримані судом, оскільки представники звинувачення не змогли надати переконливих доказів того, що встановлені ціни в дійсності є монополюсно високими. У ході антимонопольних процесів з'явилися не тільки методологічні проблеми, а й ціла низка інших питань, що залишилися без задовільних відповідей. До цих питань можна віднести як питання щодо чіткої дефініції поняття монополюсно високої ціни, так і щодо методики її встановлення [7].

На рівні країн – членів ЄС детальні коментарі стосовно методу застосування норми про монополюсно високу ціну розроблені у Великій Британії. Фундаментальним принципом аналізу є співставлення ціни на досліджуваному ринку товару з тією ціною, що встановлювалася б на ринку товару в тих самих товарних межах, але за умови наявності конкуренції. При цьому пропонується використовувати три еталони аналізу ціни й декілька індикаторів для аналізу прибутку. Ціну продавця на досліджуваному товарному ринку пропонується зіставляти із:

- ціною подібного продукту на інших ринках, які відрізняються більш високим рівнем конкуренції (допускаючи менший рівень концентрації, низькі бар'єри входження на ринок і відсутність змови), за умови схожого рівня витрат;

- витратами, необхідними для виробництва продукції;

- ціною, яку назначав продавець у минулому (в інший період часу), за умови нейтралізації відмінностей у витратах у зазначені періоди часу.

Також для кваліфікації ціни як монополюсно високої пропонується дослідити такі показники прибутковості, як внутрішня норма доходності, чиста поточна цінність, капіталовіддача, рівень капіталізації та тенденції його змін. Згідно з цим підходом для кваліфікації встановленої на ринку ціни товару як монополюсно високої необхідно, щоб мала місце вся сукупність перелічених ознак [7, с. 47–48].

Існує декілька підходів щодо визначення обставин, за яких застосування норми про монополюсно високу ціну є доцільним. Згідно з першим обов'язковим є виконання таких умов: наявні високі й стійкі бар'єри входження на ринок; компанія має ринкову владу, засновану на виключних і спеціальних правах, володіння якими дає змогу знизити стимули до інвестування в нові компанії; антимонопольні органи не спроможні знизити бар'єри входження на ринок; на ринку відсутній галузевий регулятор. Інші європейські фахівці вважають,

що для застосування норми про монополюно високу ціну необхідно, щоб: домінуючий продавець мав близьке до монополюного становище, яке не є результатом інвестицій в інновації і захищається заборонними високими витратами входження; мало місце істотне перевищення ціни над показником середніх загальних витрат; існував ризик негативного впливу високих цін на можливість появи нових продуктів і/або послуг на суміжних ринках.

Відомі фахівці з антимонополюного регулювання К. Райнкер (K. Reinker), Д. Каллі (D. Culley) та М. Мюлвенон (M. Mulvenon) застерігали, що «якщо немає конкурентного ринку, немає й фактичних конкурентних цін, але політики часто вважають, що регулятор може спрогнозувати ціни, достатньо близькі до потенційно конкурентного рівня. За відсутності конкуренції, однак, ми не знаємо напевно, якими могли б бути послуги, собівартість виробництва та ціни реалізації. У дуже статичній галузі історичні дані щодо собівартості можуть бути корисним орієнтиром для розрахунку конкурентних цін. У динамічній галузі, однак, спроби змодельовати конкурентні ціни приховують загрозу суттєвих помилок» [16].

Хоча загалом європейські економісти не висувають ідеї розширення сфери застосування норми про монополюно високу ціну через надто широке трактування цього поняття і можливий негативний вплив втручання на інтенсивність потенційної конкуренції, останнім часом питання монополюно високих цін знову набуло актуальності. 15 травня 2017 р. Європейська Комісія розпочала розслідування щодо Aspen Pharmacare через претензії у встановленні монополюно високих цін на п'ять життєво важливих препаратів для лікування раку. Фактично це перше дослідження, проведене Комісією, щодо практики встановлення надмірних цін у фармацевтичній промисловості [26; 27].

У квітні 2017 р. Антимонополюна служба Туреччини порушила справу проти компанії Sahibinden, що займається електронною комерцією і продає на своїх площадках усе, від навчальних курсів до нерухомості, за зловживання домінуючим становищем шляхом установлення монополюно високих цін. У жовтні 2018 р. було винесено рішення про порушення компанією ст. 6 Закону «Про захист конкуренції» і накладено штраф у розмірі EUR 1,730,000 згідно зі ст. 16 Закону. У ході цієї справи вперше було доведено як те, що онлайн платформа займає домінуюче становище, так і те, що вона зловживає цим становищем через надмірні ціни.

7 листопада 2019 р. на Міжурядовій зустрічі з питань реформи конкурентного права в Україні за участі представників Верховної Ради України, Антимонополюного комітету, міжнародних експертів Федеральної торгової комісії США, антимонополюних органів ЄС та США, зокрема, зазначалося, що антимонополюна політика знаходиться в Топ-5 пріоритетів Мінекономіки, оскільки

ки «чесна конкурентна політика – один з найважливіших чинників для запобігання монополіям і зловживанням на ринку. Наразі в Україні 43% загального обсягу товарів і послуг знаходяться в несприятливих ринкових умовах, і цю ситуацію ми маємо рішуче змінювати» [28].

У цілому можемо констатувати, що перед світовими конкурентними відомствами, в тому числі й перед АМКУ, стоїть нелегке завдання: з одного боку – захистити інтереси споживачів, а з іншого – забезпечити належний рівень розвитку конкуренції, відкинувши інтереси неефективних учасників ринку. Саме тому справи зі звинувачення суб'єкта господарювання в зловживанні монопольним становищем досить складні й індивідуальні, потребують детального економічного аналізу, продуманих методик, чітких юридичних дефініцій та узгоджених підходів щодо визначення обставин, за яких застосування норм закону є доцільним.

Висновки. Одним зі стратегічних пріоритетів розвитку економіки України є створення ефективних та конкурентних ринків, забезпечення дотримання балансу інтересів споживачів, виробників та монопольних утворень, що неможливо без активної діяльності держави, на яку покладаються функції розробки та забезпечення реалізації дієвої антимонопольної політики, у межах якої має відбуватися як вдосконалення норм вітчизняного конкурентного законодавства, так і контроль за їх дотриманням з боку відповідних державних інституцій. Для забезпечення ефективності державного контролю за монопольним ціноутворенням необхідно:

- у Законі України «Про захист економічної конкуренції» дати чітке визначення монопольно високої (монопольно низької) ціни;
- ввести у ст. 13 цього Закону положення про норму прибутку (ціни конкретної фірми вважати «надмірними», якщо фірма отримує прибуток вищий, ніж може розраховувати заробити на іншому, ідентичному конкурентному ринку);
- враховуючи вітчизняний та європейський досвід, розробити та затвердити чітку та прозору методику виявлення зловживань монопольним (домінуючим) становищем, зокрема в частині встановлення монопольних цін;
- скласти та законодавчо закріпити вичерпний перелік повноважень державних контролюючих органів та їхніх дій у разі виявлення зловживань монопольним становищем, зокрема цінових зловживань.

З метою запобігання можливих негативних наслідків державного втручання в цінову політику суб'єктів господарювання потрібно визначити перелік обставин, за яких буде доцільним застосування норми про монопольно високу ціну. Зокрема, необхідно, щоб домінуючий продавець мав близьке до монопольного становище, яке не було б результатом інвестицій в інновації, існу-

вали високі й стійкі бар'єри входження на ринок, мало місце істотне перевищення ціни над показником середніх загальних витрат; існував ризик негативного впливу високих цін на можливість появи нових продуктів і/або послуг на суміжних ринках, на ринку був би відсутній галузевий регулятор.

При внесенні змін у законодавство стосовно положень про монополюючі високі ціни слід урахувувати, що застосування цієї норми ґрунтується на нормах щодо визнання домінуючого становища суб'єкта господарювання та зловживання домінуючим становищем, а оскільки в кожному конкретному випадку варіативність поведінки підприємств, що домінують на ринку, може бути різною, необхідна більш чітка класифікація як видів зловживань, так і методик їх виявлення та припинення. З цією метою пропонується розробити окремий рекомендаційний документ, аналогічний Керівництву щодо застосування пріоритетів ст. 102 ДФЄС у сфері зловживання домінуючим становищем, прийнятий Європейською Комісією, та адаптувати його положення до українських реалій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия: пер. с англ. Москва: Эксмо, 2007. 863 с.
2. Арментано Д. Т. Антитраст против конкуренции: пер. с англ. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2005. 432 с.
3. Crews C. W. Antitrust policy as corporate welfare. URL: <http://cei.org/pdf/1615.pdf> (дата звернення: 09.12.2019).
4. Sproul Michael F. Antitrust and prices. *Journal of Political Economy*. 1993. Vol. 101. No 4. P. 741–754.
5. Thurow Lester C. The Future of Capitalism: How today's economic forces shape tomorrow's world. New York: Penguin USA, 1997. 400 p.
6. Kudryavtsev K. Methodological aspects of research of monopolistic high price of goods. *Journal of Modern Competition*. 2016. Vol. 10, No. 1. P. 19–32.
7. Авдашева С., Шаститко А. Запрет на установление монополюющей высокой цены: экономические основания, варианты и новации антимонопольного законодательства. *Экономическая политика*. 2009. №2. С. 39–57.
8. Державне антимонопольне регулювання / В. Д. Лагутін, Ю. І. Боровик, О. В. Вертелева та ін.; за заг. ред. В. Д. Лагутіна. Київ: Київ. нац. торг-екоп. ун-т, 2015. 480 с.
9. Лагутін В. Д. Інститути і економічні механізми стабільності та розвитку суспільства. *Економіка України*. 2018. №9. С. 13–25.
10. Управління у сфері економічної конкуренції: навч. посіб.: у 2 т. Т. 2 / В. Д. Лагутін, О. В. Вертелева, О. І. Міняйло та ін.; за заг. ред. А. Г. Герасименко. Київ.: Київ. нац. торг-екоп. ун-т, 2018. 52 с.
11. Уманців Ю. М., Міняйло О. І. Економічна політика держави за умов глобальних трансформацій. *Економіка України*. 2018. №9. С. 37–49.

12. Щербак А. В. Конкуренція як фактор економічного зростання: світовий досвід та українські реалії. *Економіка України*. 2018. № 8. С. 3–15.
13. Швидка Т. Історія становлення і формування конкурентного законодавства (іноземний досвід). *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 50–54.
14. Akman P., Garrod L. When Are Excessive Prices Unfair? *Journal of Competition Law & Economics*. 2011. № 7. P. 403–426.
15. Evans David S., Padilla A. Jorge. Excessive Prices: Using Economics to Define Administrable Legal Rules. *Journal of Competition Law & Economics*. March 2005. Volume 1. Issue 1. Pp. 97–122. URL: <https://doi.org/10.1093/joclec/nhi002> (дата звернення: 09.12.2019).
16. Reinker Kenneth S, Culley Daniel, Mulvenon Morgan L. The dominance and monopolies review. Law Business Research Ltd. London. 2019. 486 p. URL: <https://thelawreviews.co.uk/edition/1001363/the-dominance-and-monopolies-review-edition-7> (дата звернення: 09.12.2019).
17. Бакалінська О. О. Захист від недобросовісної конкуренції: перспективи правового регулювання. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 82–90.
18. Ласіков А. Обмеження цінової політики монополіста: досвід США та ЄС. *Юрист & Закон*. 2018. № 5. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA011231 (дата звернення: 09.12.2019).
19. Смирнова К. Правове регулювання зловживання домінуючим становищем в Європейському Союзі. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Міжнародні відносини*. 2018. № 47–48. С. 50–56.
20. Архангельський Ю. С. Про ключові сучасні проблеми України. *Економіка України*. 2019. № 4. С. 82–90.
21. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП). URL: www.nerc.gov.ua (дата звернення: 09.12.2019).
22. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України. URL: <http://www.amc.gov.ua> (дата звернення: 09.12.2019).
23. Erdem Mehves. Excessive pricing. *Erdem&Erdem*. 2017. URL: <http://www.erdem-erdem.av.tr/publications/newsletter/excessive-pricing/> (дата звернення: 09.12.2019).
24. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 09.12.2019).
25. Communication from the Commission – Guidance on the Commission’s enforcement priorities in applying Article 82 of the EC Treaty to abusive exclusionary conduct by dominant undertakings. *Official Journal*. 2009. P. 7–20. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52009XC0224%2801%29> (дата звернення: 09.12.2019).
26. Офіційний сайт Європейської Комісії URL: https://ec.europa.eu/competition/index_en.html (дата звернення: 09.12.2019).
27. EU Competition Law. Rules Applicable to Antitrust Enforcement. Volume I: General Rules URL: https://ec.europa.eu/competition/antitrust/legislation/handbook_vol_1_en.pdf (дата звернення: 09.12.2019).
28. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 09.12.2019).

REFERENCES

1. Shumpeter, J. A. (2007). *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. Kapitalizm, sotsializm i demokratiya* [Theory of economic development. Capitalism, Socialism and Democracy]. Moskva: Eksmo [in Russian].
2. Armentano, D. T. (2005). *Antitrust protiv konkurentsii* [Antitrust Against Competition]. Moskva: Alpina Biznes Buks [in Russian].
3. Crews, C. W. (1997). *Antitrust policy as corporate welfare*. Retrieved from <http://cei.org/pdf/1615.pdf> [in Ukrainian].
4. Sproul, M. F. (1993). Antitrust and prices. *Journal of Political Economy*, 101 (4), 741–754.
5. Thurow, L. C. (1997). *The Future of Capitalism: How today's economic forces shape tomorrow's world*. New York: Penguin USA.
6. Kudryavtsev, K. (2016). Methodological aspects of research of monopolistic high price of goods. *Journal of Modern Competition*, 10 (1), 19–32.
7. Avdasheva, S., & Shastitko, A. (2009). Zapret na ustanovlenie monopolno vysokoy tseny: ekonomicheskie osnovaniya, variantyi i novatsii antimonopolnogo zakonodatelstva [Ban on setting a monopoly high price: economic grounds, options and innovations of antitrust laws]. *Ekonomicheskaya politika – Economic policy*, 2, 39–57 [in Russian].
8. Lahutin, V. D., Borovyk, Yu. I., & Vertelieva, O. V. (2015). *Derzhavne antymonopolne rehuliuвання* [State Antimonopoly Regulation]. Kyiv: Kyiv. nats. torh-ekon. un-t [in Ukrainian].
9. Lahutin, V. D. (2018). Instytuty i ekonomichni mekhanizmy stabilnosti ta rozvytku suspilstva [Institutions and economic mechanisms for the stability and development of societies]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 9, 13–25 [in Ukrainian].
10. Lahutin, V. D., Vertelieva, O. V., & Miniailo, O. I. (2018). *Upravlinnia u sferi ekonomichnoi konkurentsii* [Management in the field of economic competition]. Kyiv: Kyiv. nats. torh-ekon. un-t [in Ukrainian].
11. Umantsiv, Yu. M., & Miniailo, O. I. (2018). Ekonomichna polityka derzhavy za umov hlobalnykh transformatsii [Economic policy of the state under conditions of global transformations]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 9, 37–49 [in Ukrainian].
12. Shcherbak, A. V. (2018). Konkurentsia yak faktor ekonomichnoho zrostantia: svitovy dosvid ta ukrainski realii [Competition as a factor of economic growth: world experience and Ukrainian realities]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 8, 3–15 [in Ukrainian].
13. Shvydka, T. (2019). Istoriiia stanovlennia i formuvannia konkurentnoho zakonodavstva (inozemnyi dosvid) [History of formation and formation of the competition legislation (foreign experience)]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 1, 50–54 [in Ukrainian].
14. Akman, P., & Garrod, L. (2011). When Are Excessive Prices Unfair? *Journal of Competition Law & Economics*, 7, 403–426.
15. Evans, D. S., & Padilla, A. J. (2005, March). Excessive Prices: Using Economics to Define Administrable Legal Rules. *Journal of Competition Law & Economics*, 1 (1), 97–122. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/joclec/nhi002>.

16. Reinker, K. S., Culley, D., & Mulvenon, M. L. (2019). *The dominance and monopolies review*. Edition 7. Retrieved from <https://thelawreviews.co.uk/edition/1001363/the-dominance-and-monopolies-review-edition-7>.
17. Bakalinska, O. O. (2016). Zakhyst vid nedobrosovisnoi konkurentsii: perspektyvy pravovoho rehuliuвання [Protection against unfair competition: prospects for legal regulation]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 1, 82–90 [in Ukrainian].
18. Lasikov, A. (2018). Obmezhenia tsinovoi polityky monopolista: dosvid SShA ta YeS [Monopoly pricing policy limits: US and EU experience]. *Yuryst & Zakon – Lawyer & Law*, 5. Retrieved from http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA011231 [in Ukrainian].
19. Smyrnova, K. (2018). Pravove rehuliuвання zlovzhyvannia dominuiuchym stanovyschem v Yevropeiskomu Soiuzi [Legal regulation of abuse of a dominant position in the European Union]. *Visnyk KNU im. T. Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny – Bulletin of Taras Shevchenko KNU. International relations*, 47–48, 50–56 [in Ukrainian].
20. Arkhanhelskyi, Yu. S. (2019). Pro kliuchovi suchasni problemy Ukrainy [On the key contemporary problems of Ukraine.]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 4, 82–90 [in Ukrainian].
21. Ofitsiinyi sait Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh (NKREKP) [Official site of the National Commission for State Regulation in the Fields of Energy and Utilities (NERCEP)]. (n.d.). Retrieved December 09, 2019, from www.nerc.gov.ua [in Ukrainian].
22. Ofitsiinyi sait Antymonopolnoho komitetu Ukrainy [Official site of the Antimonopoly Committee of Ukraine]. (n.d.). Retrieved December 09, 2019, from <http://www.amc.gov.ua> [in Ukrainian].
23. Erdem, M. (n.d.). Excessive pricing. *Erdem&Erdem*. Retrieved December 09, 2019, from <http://www.erdem-erdem.av.tr/publications/newsletter/excessive-pricing>
24. Konsolidovani versii Dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz ta Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu z protokolamy ta deklaratsiiamy [Consolidated version of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union with protocols and declarations]. (n.d.). Retrieved December 09, 2019, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 [in Ukrainian].
25. Communication from the Commission – Guidance on the Commission’s enforcement priorities in applying Article 82 of the EC Treaty to abusive exclusionary conduct by dominant undertakings. (2009). *Official Journal*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52009XC0224%2801%29>.
26. Ofitsiinyi sait Yevropeiskoi Komisii [The official website of the European Commission]. (n.d.). Retrieved December 09, 2019, from https://ec.europa.eu/competition/index_en.html [in Ukrainian].
27. EU Competition Law. Rules Applicable to Antitrust Enforcement. Volume I: General Rules. (n.d.). Retrieved December 09, 2019, from https://ec.europa.eu/competition/antitrust/legislation/handbook_vol_1_en.pdf [in Ukrainian].
28. Ofitsiinyi sait Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy [Official site of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine]. (n.d.). Retrieved December 09, 2019, from <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.12.2019 р.

Стаття пройшла рецензування 25.01.2020 р.

Стаття рекомендована до опублікування 21.02.2020 р.

О. В. ВЕРТЕЛЕВА

кандидат физико-математических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории и конкурентной политики Киевского национального торгово-экономического университета, Украина, г. Киев

**ВЕКТОРЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО
КОНТРОЛЯ МОНОПОЛЬНОГО ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ**

Рассмотрена проблема монопольного ценообразования и его влияния на состояние конкурентной среды. Проанализирована практика применения действующих положений и норм украинского законодательства относительно злоупотребления монопольным (доминирующим) положением на рынке. Дана характеристика специфике методологических и правовых подходов к выявлению признаков монопольно высокой цены в ЕС и в мире и предложены пути усовершенствования соответствующих отечественных методик и норм. Рекомендованы мероприятия по повышению эффективности государственного контроля монопольного ценообразования.

Ключевые слова: государственный контроль, монопольное ценообразование, монопольно высокая цена, злоупотребление монопольным (доминирующим) положением, антимонопольное законодательство, антимонопольное регулирование.

O. V. VERTELIEVA

Ph.D., Associate Professor in the Economic Theory and Competition Policy Department, Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine, Kyiv

**VECTORS OF IMPROVEMENT OF STATE CONTROL OVER
MONOPOLY PRICING**

Problem setting. The organization of control by the state authorities on the observance of price discipline by all economic entities, including monopoly entities, is aimed at ensuring the protection of economic competition and is a necessary guarantee for the functioning and development of an effective competitive environment in Ukraine. However, in practice, in the direct consideration of competitive cases, there are difficulties in proving the facts of abuse of a monopoly (dominant) position due to the lack of a clear classification of types of abuse, methods of their detection and termination, presence of a large number of evaluative concepts in the antitrust law of Ukraine. The elimination of existing gaps will increase the effectiveness of state control over monopoly pricing and will promote the development of the national economy.

Recent research and publications analysis. Problems of monopoly pricing in the context of the effects of activity on the market of monopolists were investigated by J. Shumpeter, D. Armentano, C.W. Crews, M. Sproul, K. Kudryavtsev, S. Avdasheva, A. Shastitko, others. Issues of improving antitrust regulation are devoted to the works of V. Lahutin, Yu. Umantsiv, A. Shcherbak, P. Akman, L. Garrod, K. Reinker, D. Culley, M. Mulvenon. To date, the methodological aspects of establishing a monopoly-high price, methods of detecting and ending abuse of a monopoly (dominant) position remain controversial, and the role of the state in ensuring effective state control over monopoly pricing needs to be rethought.

Paper objective. The purpose of this article is to investigate the problem of monopoly pricing, methodological aspects of establishing monopoly prices, to determine the peculiarities of problems and restrictions that arise in the detection and termination of the facts of abuse of the monopoly (dominant) position in Ukraine and world law enforcement practices, development of proposals for the improvement of competition rules and norms to control over their compliance by relevant state institutions to ensure the effectiveness of state control over monopoly by formation.

Paper main body. The article analyzes the views of well-known scientists on the problem of monopoly pricing and the effects of antitrust regulation in terms of influencing the changes in prices and volumes of monopolists in order to eliminate the existing market failure. On the basis of statistical analysis, the structure of terminated violations of the competition legislation of Ukraine in 2018, the structure of violations in the form of abuse of monopoly (dominant) position for the period 2010–2018 with the determination of the share of price abuses are investigated. Analyzing the dynamics of abuse of the monopoly position in the economy of Ukraine in 2010–2018, we came to the conclusion that the reduction of the corresponding share of suspended violations is caused not so much by the reduction of their real number, as by the complexity of proving the presence of market power in an entity, the imperfection of methods of detecting abuse, especially abusive pricing, and lobbying the interests of monopolists through political corruption.

The problem of monopoly high prices is considered due to the prism of foreign experience of competitive antitrust practice of economic analysis and enforcement of regulation of competitive relations. A comparative analysis of the most known cases of the European Commission on Competition concerning the establishment of a monopoly high price has been carried out. Ways to implement foreign experience in the legislative field and practice of domestic antitrust regulation and control over monopoly pricing are proposed.

Conclusions of the research. In order to ensure the effectiveness of state control over monopoly pricing, it is necessary to provide in the antitrust law of Ukraine a clear definition of monopoly high (monopoly low) price, to develop and approve the method of detecting abuse of monopoly (dominant) position, in particular with regard to the establishment of monopoly prices, draw up and regulate state control bodies and their actions in case of detection of appropriate abuses, and to determine the list of circumstances in which it would be appropriate to apply the monopoly price rule.

Short Abstract for an article

Abstract. Article examines a problem of a monopoly pricing and its influence on the state of competitive environment. It analyses practice of applying current provisions and norms of the Ukrainian legislation on the abuse of a monopoly (dominant) position in the market. The specifics of methodological and legal approaches to the detection of signs of monopoly high prices in the EU and the world are described and the ways of improving the correspondence of national methods and norms are proposed. Measures to increase the effectiveness of state control over monopoly pricing have been proposed.

Key words: state control, monopoly pricing, monopoly high price, abuse of a monopoly (dominant) position, antitrust law, antitrust regulation.

Article details:

Received: 12 December 2019

Revised: 25 January 2020

Accepted: 21 February 2020

Рекомендоване цитування: Вертелєва О. В. Вектори вдосконалення державного контролю за монополієм цінотворенням. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 74–97. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-74.

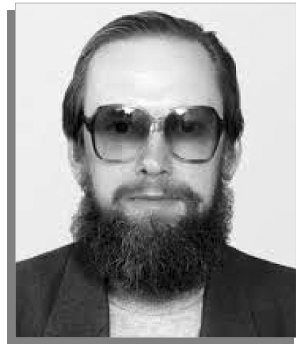
Suggested Citation: Vertelieva, O. V. (2020) Vektory vdoskonalennia derzhavnoho kontroliu za monopolnym tsinoutvorenniam. [Vectors of improvement of state control over monopoly pricing]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (40), 74–97. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-74.

УДК 349.6:061.1ЄС:502.175(477)
DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-98

А. П. ГЕТЬМАН,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
проректор з наукової роботи,
Україна, м. Харків
e-mail: prof.getman@gmail.com
ORCID 0000-0002-1987-2760

В. І. ЛОЗО,
доктор юридичних наук, професор,
Національний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди,
Україна, м. Харків
e-mail: econom_theory@ukr.net
ORCID 0000-0001-9203-1784

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОЛІПШЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У СЬОМІЙ ЕКОЛОГІЧНІЙ ПРОГРАМІ ЄС

У статті досліджено правові засади Сьомої Екологічної програми ЄС із питань захисту, збереження та поліпшення природних ресурсів. Визначено парадигму структури ЕП 7, яка полягає в тому, що перший напрям – «природний капітал» – означає нерукотворні засади й основні складові космосу, в які людині необхідно вписуватися як його творінню. Другий – «ресурсоефективна економіка» – це творчий

потенціал, сфера і діапазон можливого (не необхідного й не випадкового) для облаштування цивілізації. Третій напрям – «здорове середовище для здорових людей» – визначає умови нормальної життєдіяльності самої людини та її збереження як виду життя на планеті.

Ключові слова: правові засади, природні ресурси, природний капітал, ресурсо-ефективна економіка, здорове середовище для здорових людей.

Постановка проблеми. Сьома Екологічна програма ЄС (ЕП 7) (7th EAP (2014–2020) [1] у зв'язку з кризою 2008 р. була прийнята дещо пізніше очікуваного й залишилася поза належною увагою дослідників-правознавців, і це при тому, що програми дій у сфері довкілля є основою екологічної політики ЄС, починаючи з 1973 р., що й визначило актуальність та мету цієї статті. З огляду на довгострокову перспективу й передбачення того, де має бути ЄС до 2050 р., ЕП 7 першим із трьох пріоритетних напрямів правового регулювання, поряд із налагодженням ресурсоефективної економіки та забезпеченням здорового середовища для здорових людей, визначає захист, збереження й поліпшення природного капіталу: родючого ґрунту, продуктивної землі й морів, прісної води та чистого повітря, а також біорізноманіття, яке підтримує природний капітал, з посиланням на Стратегію з біорізноманіття до 2020 р. і Проект збереження водних ресурсів Європи.

Парадигма структури ЕП 7, на наш погляд, полягає в тому, що перший напрям – «природний капітал» – означає нерукотворні засади й основні складові космосу, в які людині необхідно вписуватися як його творінню. Другий – «ресурсоефективна економіка» – це творчий потенціал, сфера і діапазон можливого (не необхідного й не випадкового) для облаштування цивілізації. Третій напрям – «здорове середовище для здорових людей» – визначає умови нормальної життєдіяльності самої людини та її збереження як виду життя на планеті.

ЕП 7 націлює на реалізацію законодавства, інформаційне забезпечення бази знань, адекватне інвестування в охорону навколишнього середовища і кліматичну політику, а також повну інтеграцію екологічних вимог в інші політики. ЄС нарощує внесок у запобігання глобальному скороченню біорізноманіття та деградації екосистеми з їх можливим відновленням [2]. Мета ЕП 7 – зупинити глобальне знищення лісового покриву і хоча б у половину скоротити вирубку тропічних лісів порівняно з обсягами 2008 р. [3]. Намічено досягнення прийняттого стану всіх вод Союзу, включаючи прісноводні водойми (річки, озера, ґрунтові води), транзитні води (гирла/дельти) й берегові води в межах однієї морської милі від узбережжя [4], а до 2020 р. – і води морів, що омивають ЄС [5].

Взято курс на перехід до екологічно орієнтованої економіки, боротьбу з негативним впливом на довкілля економічного зростання і виснаження навколишнього середовища [6], на досягнення нейтрального світу без деградації земель (a land degradation neutral world) у контексті сталого розвитку [7].

Згідно зі ст. 191 (2) Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС – TFEU) екологічна політика ЄС прагне до високого рівня захисту з урахуванням різноманітності ситуацій у різних сферах Союзу й заснована на принципах обережності, пріоритету профілактичних заходів, усунення шкоди навколишньому середовищу в джерелі та компенсації шкоди забруднювачем. Заходи щодо досягнення пріоритетних цілей ЕП 7 повинні бути здійснені на різних рівнях управління відповідно до принципу субсидіарності за прозорої співпраці з недержавними акторами.

Скорочення природного біорізноманіття та деградація екосистем в Союзі не лише спричиняють важливі наслідки для навколишнього середовища та добробуту людини, а й впливають на майбутні покоління і дорого коштують для суспільства в цілому. Повне й послідовне виконання базових екологічних вимог є обґрунтованим інвестуванням в інтереси навколишнього середовища, здоров'я людини та економіки. Екологічна політика Союзу повинна проводитися на основі твердих знань і на всіх рівнях забезпечувати облік адекватних даних для прийняття рішень, у тому числі із застосуванням принципу обережності. Екологічні та кліматичні цілі мають підкріплюватися відповідними інвестиціями з ефективною реалізацією цільових фондів. При цьому слід всіляко заохочувати публічно-приватні ініціативи. Для зниження тиску на навколишнє середовище в широкому діапазоні секторів необхідна екологічна інтеграція в усіх пов'язаних сферах політики й реальне досягнення поставлених цілей.

Чимало екологічних проблем є глобальними, й вирішувати їх можна лише за допомогою всебічного глобального підходу, тоді як інші екологічні проблеми мають невід'ємний регіональний вимір. Усе це вимагає співпраці з країнами-партнерами, включаючи як сусідні, так і віддалені країни та території.

Акордне сполучення таких інструментів політики, як економічні стимули, ринкові інструменти, інформаційні вимоги та добровільні інструменти і заходи, що доповнюють систему законодавства із залученням зацікавлених кіл на різних рівнях, має здійснюватися відповідно до принципів розумного регулювання (smart regulation) [8] й підлягає всебічній оцінці їх реалізації. Прогрес у досягненні цілей ЕП 7 повинен бути перевірений, оцінений і визначений на основі узгоджених індикаторів.

Оскільки пріоритетні цілі Загальносоюзної екологічної програми (General Union Environment Action Programme – ст. 192 (3) TFEU) не можуть бути належною мірою досягнуті державами-членами в силу масштабу та ефектів

цієї програми, їх реалізація має бути виведена на рівень Союзу відповідно до принципу субсидіарності й пропорційності (ст. 5 TFEU).

До числа пріоритетних цілей з правового захисту, збереження та поліпшення природного капіталу Союзу увійшли: максимізація ефективності екологічного законодавства ЄС за допомогою його повної реалізації; вдосконалення знань і доказової основи екологічної політики Союзу; забезпечення інвестицій в екологічну та кліматичну політику й зниження шкоди, завданої в результаті впливу виробництва на навколишнє середовище; інтеграція екологічних основ у повний політичний спектр; посилення стабільності міст Союзу; підвищення ефективності Союзу у вирішенні міжнародних екологічних проблем.

ЕП 7 заснована на **принципах** обережності, профілактики, видалення забруднення у джерелі, забруднювач – сплачує, розумного регулювання відповідно до всебічної оцінки впливу. Відповідні установи Союзу і держав-членів відповідальні за досягнення пріоритетних цілей з урахуванням принципів заохочення (conferral), субсидіарності та пропорційності згідно зі ст. 5 TFEU.

Для реалізації ЕП 7 органи державної влади всіх рівнів повинні працювати з фірмами та соціальними партнерами, громадянським суспільством і приватними особами. Єврокомісія покликана забезпечувати виконання відповідних пунктів ЕП 7 у контексті регулярного моніторингу Європейської Стратегії – 2020. Цей процес позначений індикаторами Європейського екологічного агентства щодо стану навколишнього середовища, а також індикаторами контролю за прогресом у реалізації екологічного законодавства і таких цілей, як біорізноманіття. Єврокомісія здійснює оцінку ЕП 7 на основі звітів Європейського екологічного агентства про стан навколишнього середовища та консультацій із зацікавленими сторонами. На їх основі Єврокомісія перед завершенням ЕП 7 представить звіт Європарламенту і Раді ЄС. У світлі цієї оцінки та інших політичних подій будуть розроблені пропозиції щодо ЕП 8 з урахуванням результатів ЕП 7.

ЕП 7 покликана забезпечити здорове навколишнє середовище і «щасливе проживання в межах можливостей нашої планети» з баченням перспектив до 2050 р. на основі сталого управління природними **ресурсами**, захищеного **біорізноманіття**, оціненого і відновленого способами, що підвищують життєздатність суспільства.

Виклад основного матеріалу. Економічне процвітання і добробут Союзу ґрунтується на його природному капіталі, тобто його біорізноманітті, включаючи екосистеми, які забезпечують необхідні товари і послуги, від родючого ґрунту і багатофункціональних лісів до продуктивної землі й морів, від прісної води хорошої якості і чистого повітря до запилення й регулювання

клімату та захисту від стихійних лих. Значний масив законодавства Союзу спрямований на захист, збереження та поліпшення природного капіталу, включаючи Водну рамкову директиву [9], Директиву про міські стічні води [10], Директиву про нітрати [11], Директиву про повені [12], Директиву про пріоритетні речовини [13], Директиву про якість повітря і супутні директиви [14], Директиви про середовище проживання і птахів [15]. Законодавство, спрямоване на врегулювання проблем, пов'язаних зі зміною клімату, хімікатами, промисловою емісією і відходами, сприяє також ослабленню впливу на ґрунт і біорізноманіття, включаючи екосистеми, біологічні види та місця існування, а також скороченню викидів поживних речовин.

Однак недавні оцінки показують, що біорізноманіття в Союзі все ще зменшується і що більшість екосистем серйозно деградували [16] в результаті різних впливів. Наприклад, інвазивні чужорідні види є більшою, ніж раніше уявлялося, загрозою для рослин, тварин і здоров'я людини, навколишнього середовища та економіки. Стратегія ЄС з біорізноманіття до 2020 р. встановлює цілі та заходи до 2020 р., необхідні, щоб повернути назад ці негативні тренди, щоб зупинити скорочення біорізноманіття та деградацію корисних властивостей (функцій, services) екосистем і наскільки можливо відновити їх [17]. Необхідно забезпечити виконання цієї Стратегії й досягти намічених цілей, щоб дозволити Союзу виконати поставлені завдання з біорізноманіття до 2020 р. З огляду на те, що Стратегія включає в себе додаткові заходи з поліпшення виконання Директиви про середовища проживання і птахів, у тому числі мережу Natura 2000, досягнення головних цілей вимагає повного виконання всього чинного законодавства, спрямованого на захист природного капіталу.

Незважаючи на вимоги Водної рамкової директиви щодо захисту, поліпшення і відновлення всіх масивів (обсягів, bodies) поверхневих і ґрунтових вод, і значні зусилля з їх виконання, наразі мета забезпечити «хороший екологічний статус» до 2015 р., ймовірно, буде досягнута тільки для 53% акваторій поверхневих вод у Союзі [18]. Визначена Рамковою директивою про морську стратегію мета досягти «хороший екологічний статус» до 2020 р., потрапляє під серйозний тиск унаслідок тривалого виснаження рибних запасів у морях Європи, забруднення (включаючи підводний шум і морське сміття) і таких ефектів глобального потепління, як окислення. У Середземномор'ї та в Чорному морі, де більшість прибережних держав не є державами – членами ЄС, тісна співпраця в межах Союзу і з його сусідами особливо важлива для ефективного вирішення цих проблем. І в той час як політика з охорони повітря і промислові емісії допомогла скоротити багато форм забруднення, екосистеми продовжують страждати від надлишкових азотних і сірчистих викидів, озонового забруднення емісіями від

транспорту, виробництва електроенергії та нестійких методів сільського господарства.

Захист, збереження, поліпшення й оцінка природного капіталу Союзу вимагає вирішення проблем у їх зародку за допомогою кращої інтеграції цілей (інтересів) природного капіталу на розвиток і реалізацію інших політик щодо забезпечення їх послідовного й взаємовигідного характеру. Пов'язані з навколишнім середовищем елементи, викладені в пропозиціях Комісії щодо реформ, особливо в сільському господарстві, рибальстві та в політиці єднання (вирівнювання), підтримані пропозиціями щодо екологізації бюджету ЄС відповідно до Багаторічної фінансової схеми на 2014–2020 рр. Оскільки сільське господарство і лісівництво разом становлять 78% рослинного покриву в Союзі, вони відіграють головну роль у підтримці природних ресурсів, особливої якості води та ґрунту, а також біорізноманіття та різноманітності культурних ландшафтів. «Озеленення» САР запроваджує такі екологічно вигідні методи сільського господарства та лісівництва, як диверсифікація культур, захист постійних сінокосів і пасовищ, стійке агролісівництво, сприяє створенню та обслуговуванню екологічно цінних сільгоспугідь і лісових зон, у тому числі за допомогою екстенсивних і традиційних підходів. Це також підвищує здатність землекористування та лісового сектору поглинати вуглекислий газ. Невід'ємним елементом сталого сільського господарства є почуття відповідальності перед майбутніми поколіннями за збереження ресурсоефективності та продуктивності.

Союз має найбільшу у світі приморську територію й тому несе особливу відповідальність за забезпечення захисту морського навколишнього середовища. Оскільки морський сектор надає широкі економічні можливості від лову риби, судноплавства та аквакультури до сировини, прибережної енергетики та морської біотехнології, турбота про навколишнє середовище вимагає забезпечити, щоб його експлуатація була сумісна зі збереженням і стійким управлінням морськими й береговими екосистемами. У поєднанні морське просторове планування та інтегроване берегове управління в межах і між державами-членами може відігравати ефективну роль у координуванні сталого використання морських вод і прибережних зон на основі екосистемного підходу до управління різною секторною діяльністю в цих сферах. Морське навколишнє середовище не досить захищене, почасти через відставання завершення мережі Natura 2000 від графіка, що вимагає додаткових зусиль держав-членів. Охоронювані морські регіони також вимагають більш ефективного управління.

Екосистемний підхід до зменшення кліматичних змін й адаптації до них, який також сприятливий для біорізноманіття й інших корисних властивостей

екосистем, повинен застосовуватися більшою мірою як частина політики ЄС у сфері зміни клімату, тоді як інші екологічні цілі, включаючи збереження біорізноманіття та охорону ґрунту й води, повинні повністю братися до уваги в рішеннях, що стосуються відновлюваних джерел енергії. Нарешті, необхідні й заходи з боротьби з транспортним забрудненням повітря та емісією CO² [19].

Деградація, фрагментація і нестійке використання землі в Союзі наражають на небезпеку низку ключових властивостей екосистеми, що загрожує біорізноманіттю й збільшує вразливість Європи від зміни клімату та стихійних лих. Це також посилює деградацію ґрунту й опустелювання. Понад 25% території Союзу порушені водною ерозією ґрунту, що значно знижує функціональність ґрунту та якість прісних вод. Забруднення й ущільнення ґрунту також становлять постійні проблеми. Більше півмільйона ділянок на території ЄС забруднено і до їх ідентифікації та оцінки вони представляють серйозний екологічний, економічний і соціальний ризик, у тому числі і для здоров'я людей. Щороку понад 1000 км² землі вилучається для будівництва житла, промислових об'єктів, транспортної інфраструктури або розважальних цілей. Такі довгострокові проекти є складними або дорогими й майже завжди припускають компроміси між різними соціальними, економічними та екологічними потребами. Тому екологічні міркування з охорони водних об'єктів і збереження біорізноманіття мають бути інтегровані у планування рішень щодо землекористування з тим, щоб зробити його більш стійким для досягнення мети «ніякого виділення чистої землі» («no net land take») до 2050 р.

На рівні держав-членів були досягнуті різні рівні прогресу в забезпеченні захисту ґрунтів з урахуванням ідентифікації забруднених ділянок, підвищення обізнаності, дослідження і розвитку систем моніторингу. При цьому успіхи залишаються обмеженими на рівні Союзу, особливо в оцінці ризику та розробки відновлювальних заходів. У відповідь на такі проблеми, як шкідливі впливи на природний водний цикл, Єврокомісія виробила керівні принципи у сфері ущільнення ґрунтів [20]. Подальше просування у напрямі посилення регулятивного контексту, розвитку мереж, обміну знаннями, розробки керівних принципів і позначення прикладів передової практики також може сприяти кращому захисту ґрунтів. Єврокомісія запропонувала прийняти Директиву про заснування бази для захисту ґрунтів, яка доповнює Директиву 2004/35/ЄС [21].

Для зниження найістотніших антропогенних тисків на землю, ґрунт та інші екосистеми в Європі, необхідно забезпечити, щоб у рішеннях, що стосуються землекористування на всіх рівнях, приділялася належна увага екологічним і соціально-економічним впливам. Конференція Ріо + 20, визнаючи економічне й соціальне значення належного землеустрою, закликала до створення «нейтрального для деградації землі світу» («land degradation

neutral world»). ЄС та його держави-члени мають подумати, як найкраще зробити таке зобов'язання чинним у рамках їх відповідних компетенцій, а також прискорити вирішення проблеми якості ґрунтів з використанням цільового й пропорційного, заснованого на оцінці ризику підходу, в межах обов'язкових правових рамок. Мають бути також визначені цілі щодо забезпечення сталого землекористування та захисту ґрунтів.

Хоча викиди азоту і фосфору в навколишнє середовище Союзу за останні 20 років значно зменшилися, надмірні викиди поживних речовин продовжують негативно впливати на якість повітря і води та екосистеми, створюючи суттєві проблеми для здоров'я людини. Зокрема, необхідно негайно зайнятися викидами аміаку у зв'язку з неефективною організацією використання добрив і неадекватним поводженням зі стічними водами з тим, щоб досягти подальших істотних скорочень викидів поживних речовин. Крім того, необхідно й надалі працювати над проблемами рентабельності, стійкості та ресурсоефективності управління циклом обігу поживних речовин, а також підвищувати ефективність використання добрив. Такі зусилля вимагають інвестицій у відповідні дослідження, а також вдосконалення послідовного виконання екологічного законодавства ЄС, пов'язаного з цими проблемами, посилення відповідних стандартів і розгляду циклу обігу поживних речовин (nutrient cycle) як частини більш цілісного підходу. Це створює зв'язки між чинними політичними рішеннями Союзу, що мають велике значення для вирішення проблем евтрофікації й надмірного викиду поживних речовин і дозволяє запобігти проникнення їх емісій в екологічні середовища.

Діяльність відповідно до Стратегії ЄС у сфері біорізноманіття з відновлення, щонайменше, 15% деградованих екосистем у Союзі й розширення використання Зеленої Інфраструктури¹ допоможе подолати фрагментацію землі. Така діяльність у поєднанні з повною імплементацією Директив про птахів і середовища існування, підтриманих Схемою пріоритетних дій (Prioritised Action Frameworks), сприятиме подальшому поліпшенню природного капіталу та еластичності екосистем і може надати рентабельні рішення для пом'якшення кліматичних змін, адаптації до них та організації управління ризиком у разі природних лих (disaster risk management). Тим часом зусилля держав – членів ЄС із картографування та оцінки екосистем і їх корисних властивостей покращать доступність даних, і, поряд з ініціативою «ніяких чистих збитків» («no net loss» initiative), запланованою у 2015 р., сприятиме підтримці запасів природного капіталу на багатьох рівнях. Інтеграція економічної цінності

¹ Інструмент для забезпечення екологічних, економічних і соціальних вигод за допомогою природних рішень, включаючи зелені зони, водні екосистеми та інші геоекологічні характеристики (властивості) в земних і морських сферах.

властивостей екосистеми в бухгалтерський облік і систему звітності на Союзному та національному рівні до 2020 р. дозволить значно поліпшити управління природним капіталом Союзу.

Висновки. Для того щоб захистити, зберегти й поліпшити природний капітал Союзу, ЕП 7 до 2020 р. має забезпечити досягнення таких результатів:

а) зменшення біорізноманіття й деградація властивостей екосистеми, включаючи те, що запилення будуть зупинені, екосистеми та їх властивості підтримані й принаймні 15% пошкоджених екосистем будуть відновлені;

б) вплив на транзитні, берегові та прісні води (включаючи поверхневі й ґрунтові) буде значно скорочено для досягнення, підтримки або поліпшення доброго статусу, встановленого Рамковою водною директивою;

в) вплив на морські води буде зменшено для досягнення або підтримки доброго екологічного статусу та належного стану прибережних зон відповідно до вимог Рамкової Директиви морської стратегії;

г) забруднення повітря та його вплив на екосистеми й біорізноманіття будуть ще більш скорочені з довгостроковою метою не допускати перевищення критичних навантажень і рівнів;

д) організація управління землею є стійкою, ґрунт адекватно захищено й відновлення забруднених ділянок на стадії швидкої реалізації;

е) цикл обігу поживних речовин (азот і фосфор) надійно управляється ресурсоефективним способом;

ж) лісове господарство життєздатне, ліси, їх біорізноманіття та властивості захищені і, наскільки можливо, поліпшені з підвищенням адаптованості лісів до змін клімату, пожеж, штормів, шкідників і хвороб.

Це насамперед вимагає:

1) невідкладної імплементації Стратегії ЄС із біорізноманіття для досягнення її цілей;

2) повної реалізації Проекту з охорони водних ресурсів Європи [22] з урахуванням особливих обставин держав-членів і забезпеченням досягнення цілей якості води, заснованими на джерелі (source-based), за допомогою політичних заходів;

3) термінового нарощування зусиль щодо забезпечення здорових рибних ресурсів, які відповідають Рибній політиці ЄС, Рамковій директиві морської стратегії і міжнародним зобов'язанням. Боротьба із забрудненням та встановлення загальносоюзної титульної мети щодо кількісного скорочення морського сміття підтримана заснованими на джерелі заходами з урахуванням морських стратегій, встановлених державами-членами. Завершення у складі Natura 2000 мережі охоронних морських сфер і забезпечення сталого управління прибережними зонами;

4) прийняття і реалізація Стратегії ЄС з адаптації до зміни клімату [23], включаючи поточну організацію адаптації до змін клімату в ключових ініціативах політики Союзу та його галузевих секторах;

5) підкріплення зусиль із досягнення повної відповідності законодавству ЄС про якість повітря і визначення стратегічних цілей і дій після 2020 р.;

6) подальших зусиль зі скорочення ерозії ґрунту і збагачення ґрунтів органічними речовинами, відновлення забруднених ділянок і підвищення інтеграції питань землекористування в координуванні прийняття рішень, що залучає всі відповідні рівні управління, з підтриманням заданих координат щодо ґрунту і землі як ресурсів і планових цілей у галузі охорони землі;

7) подальших кроків зі скорочення емісії азоту і фосфору, зокрема з міських і промислових стічних вод, використаних добрив, за допомогою кращого вихідного контролю (джерел) і відновлення відходів фосфору;

8) розвитку і впровадження оновленої Лісової стратегії Союзу, яка враховує численні потреби й корисні властивості лісів і сприяє посиленню стратегічного підходу до захисту і поліпшенню лісів, у тому числі за допомогою сталого лісового господарства;

9) поліпшення заходів Союзу з інформування громадськості, обізнаності та освіти у сфері екологічної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 'Living well, within the limits of our planet'. *OJ L* 354. 2013. 28 грудня. С. 171–200.
2. European Council conclusions of 25 and 26 March 2010 (EUCO 7/10). URL: data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7-2010-INIT/en/pdf; European Council conclusions of 15 March 2010 (7536/10). COM(2011) 244 (EUCO 7/10). URL: data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7536-2010-INIT/en/pdf.
3. Council conclusions of 4 December 2008 (16852/08). URL: <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2016852%202008%20INIT>.
4. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000. *OJ L* 327. 2000. 22 грудня. С. 1.
5. Directive 2008/56/EC of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 establishing a framework for community action in the field of marine environmental policy (Marine Strategy Framework Directive). *OJ L* 164. 2008. 25 червня. С. 19.
6. Council conclusions of 11 June 2012 (11186/12). COM (2011) 571. URL: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11186-2012-INIT/en/pdf>.
7. Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012 [without reference to a Main Committee (A/66/L.56)] 66/288. The future we want. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_66_288.pdf.

8. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM (2010) 543. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0543:FIN:EN:PDF>.
9. Directive 2000/60/EC. *OJ L* 327. 2000. 22 груд. С. 1.
10. Council Directive 91/271/EEC of 21 May 1991 concerning urban waste-water treatment. *OJ L* 135. 1991. 30 трав. С. 40.
11. Council Directive 91/676/EEC of 12 December 1991 concerning the protection of waters against pollution caused by nitrates from agricultural sources. *OJ L* 375. 1991. 31 грудня. С. 1.
12. Directive 2007/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2007 on the assessment and management of flood risks. *OJ L* 288. 2007. 6 листоп. С. 27.
13. Directive 2008/105/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on environmental quality standards in the field of water policy, amending and subsequently repealing Council Directives 82/176/EEC, 83/513/EEC, 84/156/EEC, 84/491/EEC, 86/280/EEC and amending Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council. *OJ L* 348. 2008. 24 грудня. С. 84.
14. Directive 2008/50/EC and Directive 2004/107/EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 2004 relating to arsenic, cadmium, mercury, nickel and polycyclic aromatic hydrocarbons in ambient air. *OJ L* 23. 2005. 26 січ. С. 3.
15. Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds. *OJ L* 20. 2010. 26 січ. С. 7; Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0043>.
16. European Environment Agency Technical Report 12/2010.
17. Paragraph 14 of the European Council conclusions of 26 March 2010 (EUCO 7/10) states: "There is an urgent need to reverse continuing trends of biodiversity loss and ecosystem degradation. The European Council is committed to the long term biodiversity 2050 vision and the 2020 target set out in the Council's conclusions of 15 March 2010".
18. COM (2012) 673. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/index.cfm?fuseaction=list&coteId=1&year=2012&number=673&language=EN>.
19. COM (2011) 144. URL: <https://www.eea.europa.eu/policy-documents/com-2011-144-roadmap-to>.
20. SWD (2012) 101. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/?fuseaction=list&coteId=10102&year=2012&number=101&version=ALL&language=en>.
21. COM (2006) 232. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0232:FIN:EN:PDF>.
22. COM (2012) 673. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/index.cfm?fuseaction=list&coteId=1&year=2012&number=673&language=EN>.
23. COM (2013) 216. URL: ec.europa.eu/transparency/regdoc/index.cfm?jsessionid=3EAB7C00BF4B14D59E2D411F4A3934A7.cfusion14601?fuseaction=list&n=10&adv=0&coteId=1&year=2013&number=216&version=F&dateFrom=&dateTo=&serviceId=&documentType=&title=&titleLanguage=&titleSearch=EXACT&sortBy=NUMBER&sortOrder=DESC.

REFERENCES

1. Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 'Living well, within the limits of our planet'. (2013, December 28). *OJ L* 354, 171–200.
2. European Council conclusions of 25 and 26 March 2010 (EUCO 7/10). Retrieved from <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7-2010-INIT/en/pdf>; European Council conclusions of 15 March 2010 (7536/10). COM(2011) 244 (EUCO 7/10). Retrieved from <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7536-2010-INIT/en/pdf>
3. Council conclusions of 4 December 2008 (16852/08). Retrieved from <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2016852%202008%20INIT>.
4. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000. (2000, December 22). *OJ L* 327, 1.
5. Directive 2008/56/EC of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 establishing a framework for community action in the field of marine environmental policy (Marine Strategy Framework Directive). (2008, June 25). *OJ L* 164, 19.
6. Council conclusions of 11 June 2012 (11186/12). COM (2011) 571. Retrieved from <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11186-2012-INIT/en/pdf>.
7. Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012 [without reference to a Main Committee (A/66/L.56)] 66/288. The future we want. Retrieved from https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_66_288.pdf.
8. COM (2010) 543. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0543:FIN:EN:PDF>
9. Directive 2000/60/EC. (2000, December 22). *OJ L* 327, 1.
10. Council Directive 91/271/EEC of 21 May 1991 concerning urban waste-water treatment. (1991, May 30). *OJ L* 135, 40.
11. Council Directive 91/676/EEC of 12 December 1991 concerning the protection of waters against pollution caused by nitrates from agricultural sources. (1991, December 31). *OJ L* 375, 1.
12. Directive 2007/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2007 on the assessment and management of flood risks. (2007, November 06). *OJ L* 288, 27.
13. Directive 2008/105/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on environmental quality standards in the field of water policy, amending and subsequently repealing Council Directives 82/176/EEC, 83/513/EEC, 84/156/EEC, 84/491/EEC, 86/280/EEC and amending Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council. (2008, December 24). *OJ L* 348, 84.
14. Directive 2008/50/EC and Directive 2004/107/EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 2004 relating to arsenic, cadmium, mercury, nickel and polycyclic aromatic hydrocarbons in ambient air. (2005, January 26). *OJ L* 23, 3.
15. Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds. (2010, January 26). *OJ L* 20, 7; Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of

wild fauna and flora. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0043>.

16. European Environment Agency Technical Report 12/2010.
17. Paragraph 14 of the European Council conclusions of 26 March 2010 (EUCO 7/10) states: «There is an urgent need to reverse continuing trends of biodiversity loss and ecosystem degradation. The European Council is committed to the long term biodiversity 2050 vision and the 2020 target set out in the Council's conclusions of 15 March 2010».
18. COM (2012) 673. Retrieved from <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/index.cfm?fuseaction=list&coteId=1&year=2012&number=673&language=EN>
19. COM (2011) 144. Retrieved from <https://www.eea.europa.eu/policy-documents/com-2011-144-roadmap-to>
20. SWD (2012) 101. Retrieved from <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/?fuseaction=list&coteId=10102&year=2012&number=101&version=ALL&language=en>
21. COM (2006) 232. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0232:FIN:EN:PDF>
22. COM (2012) 673. Retrieved from <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/index.cfm?fuseaction=list&coteId=1&year=2012&number=673&language=EN>
23. COM (2013) 216. Retrieved from ec.europa.eu/transparency/regdoc/index.cfm?jsessionid=3EAB7C00BF4B14D59E2D411F4A3934A7.cfusion14601?fuseaction=list&n=10&adv=0&coteId=1&year=2013&number=216&version=F&dateFrom=&dateTo=&serviceId=&documentType=&title=&titleLanguage=&titleSearch=EXACT&sortBy=NUMBER&sortOrder=DESC

Стаття надійшла до редакції 10.01.2020 р.

Стаття пройшла рецензування 06.02.2020 р.

Стаття рекомендована до опублікування 21.02.2020 р.

А. П. ГЕТЬМАН

доктор юридических наук, профессор, академик НАПрН Украины, проректор по научной работе, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков

В. И. ЛОЗО

доктор юридических наук, профессор, Национальный педагогический университет имени Григория Сковороды, Украина, г. Харьков

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ЗАЩИТЫ, СОХРАНЕНИЯ И УЛУЧШЕНИЯ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ В СЕДЬМОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОГРАММЕ ЕС

В статье проанализированы правовые основы Седьмой Экологической программы ЕС по вопросам защиты, сохранения и улучшения природных ресурсов. Определена парадигма структуры ЭП 7, которая заключается в том, что первое направле-

ние – «природный капитал» – представляет собой нерукотворные основы и главные составляющие космоса, в которые человеку необходимо вписываться как его творению. Второе – «ресурсоэффективная экономика» – творческий потенциал, сфера и диапазон возможного (не необходимого и не случайного) для обустройства цивилизации. Третье направление – «здоровая среда для здоровых людей» – определяет условия нормальной жизнедеятельности самого человека и его сохранения как вида жизни на планете.

Ключевые слова: правовые основы, природные ресурсы, природный капитал, ресурсоэффективная экономика, здоровая среда для здоровых людей.

A. P. GETMAN

Doctor of Law, Full Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Pro-Rector for Scientific Work, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

V. I. LOZO

Doctor of Legal Sciences, Professor, Gregory Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine, Kharkiv

THE LEGAL FOUNDATIONS OF THE EU 7TH ENVIRONMENTAL PROGRAM (7TH EP) ON THE PROTECTION, CONSERVATION AND IMPROVEMENT OF NATURAL RESOURCES

Problem setting. The EU 7th Environmental Program (7th EP) (2014-2020) was adopted a little later than expected in the context of the 2008 crisis. It has been left out of due regard by legal researchers. However, environmental action programs have been at the center of environmental policy EU since 1973, which determined the relevance of this article.

Paper main body. The article analyzes the legal foundations of the EU 7th Environmental Program (7th EP) on the protection, conservation and improvement of natural resources. The paradigm of the structure of EP 7 is defined, which consists in the fact that the first direction – «natural capital» – represents the miraculous foundations and the main components of the cosmos, into which a person needs to fit in as his creation. The second – «resource-efficient economy» – creativity, scope and range of possible (not necessary and not accidental) for the arrangement of civilization. The third area – «safeguarding people's health» – defines the conditions for the normal life of a person himself and his preservation as a type of life on the planet.

Conclusion of the research. It is concluded that the implementation of EP 7 by 2020 should ensure the achievement of the following results: reduction of biodiversity and

degradation of ecosystem properties; a significant reduction in the impact on transit, coastal, and sea waters in order to achieve and maintain their good environmental status in accordance with the requirements of the Framework Directive on the Marine Strategy; reduction of air pollution and its impact on ecosystems and biodiversity in order to prevent exceeding the level of critical loads; achieving stabilization of land protection, soil protection and restoration of contaminated sites; ensuring reliable turnover of nutrients (nitrogen and phosphorus); ensuring the protection and vitality of forests, their biodiversity, adaptation to climate change, fires, storms, pests and diseases.

Short Abstract for the article

This article explores the legal foundations of the EU 7th Environmental Program (7th EP) on the protection, conservation and improvement of natural resources. The paradigm of the structure of the 7th EP is defined.

Key words: legal basis, Natural resources, natural capital, resource-efficient economy, safeguarding people's health.

Article details:

Received: 10 January 2020

Revised: 06 February 2020

Accepted: 21 February 2020

Рекомендоване цитування: Гетьман А.П., Лозо В.І. Правові засади захисту, збереження та поліпшення природних ресурсів у Сьомій Екологічній програмі ЄС. *Економічна теорія та право*. 2020. №1 (40). С. 98–112.

DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-98.

Suggested Citation: Getman, A. P., & Lozo, V. I. (2020). Pravovi zasady zakhystu, zberezhenia ta polipshennia pryrodnykh resursiv u Somii Ekolohichnii prohrami YeS [The legal foundations of the EU 7th Environmental Program (7th EP) on the protection, conservation and improvement of natural resources]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (40), 98–112. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-98.

УДК. 004.056(477)

DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-113

Л. Ю. ВЕСЕЛОВА

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри адміністративної
діяльності поліції Одеського державного
університету внутрішніх справ,
Україна, м. Одеса
e-mail: cvet-Liliya@ukr.net
ORCID 0000-0001-6665-0426

СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ КІБЕРНЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ¹

Анотація. У статті проведено дослідження становлення правового інституту кібернетичної безпеки. Розглянуто аспекти, які обумовили розвиток інституту кібернетичної безпеки та телекомунікаційних відносин у кібернетичному просторі. Констатовано, що становлення національного правового інституту кібербезпеки напряму пов'язується з розвитком міжнародного права у цій сфері, перш за все європейського, яке слугувало певним стандартом у сфері інформаційної та телекомунікаційної захищеності суспільства.

Ключові слова: кібернетичний простір, гарантування інформаційної безпеки, цифровий світ.

Постановка проблеми. Без сумніву, кібернетична безпека є розвиненим правовим явищем, що має відповідні сформовані нормативно-правові засади. Поряд з цим розвиток кібернетичної безпеки як безпекового явища, а тим більше феномену правових відносин, зокрема, з урахуванням унікальності та особливостей адміністративно-правового регулювання, є історичним процесом, історико-правова характеристика якого зумовлює історичний вираз розвитку цього феномену в правовій системі суспільства.

Дещо спрощено, але за класичним академічним підходом до визначення, під кібернетичною безпекою розуміють певний стан захищеності системи

¹ © Веселова Л. Ю., 2020. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

відносин в інформаційній та телекомунікаційній сферах з використанням комп'ютерної техніки. Перш за все така система відносин формується в специфічному середовищі – кібернетичному просторі. Тобто наявною є ціла мережа інформаційних та телекомунікаційних відносин, з цілою низкою прав та свобод суб'єктів цих відносин. Логічним є також і наслідок – зловживання окремими суб'єктами, порушення визначених прав та свобод людей. У зазначеному контексті кібернетична безпека і є відповідним правовим механізмом щодо охорони прав та свобод суб'єктів інформаційних та телекомунікаційних відносин. У свою чергу, формування зазначеного правового механізму безпосередньо пов'язане з розвитком інформаційного суспільства, телекомунікаційних технологій та наслідками науково-технічного прогресу в цій сфері, що привело до стрімкого зростання інформаційних потоків, колосальних масивів даних, еволюційних змін у системі суспільних відносин – відносин у кібернетичному просторі, які все більше домінують у системі комунікацій на тлі історичного розвитку цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо становлення правового інституту кібернетичної безпеки розглядалося такими вченими, як І. А. Спасько (I. A. Spasybo) [1], В. В. Бухарев (V. V. Bukhariev) [2], С. А. Буяджи (S. A. Buiadzhy) [3] та ін. З урахуванням швидкоплинного розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій правовий інститут кібернетичної безпеки потребує постійного вдосконалення та розвитку, що зумовлює актуальність його подальшого дослідження.

Формулювання цілей. Дослідити та проаналізувати становлення правового інституту кібернетичної безпеки.

Виклад основного матеріалу. У середині ХХ ст. з'явилися перші електронні обчислювальні машини, що становили більше калькулятори з незначними додатковими функціями. Згодом, із розширенням функціональних можливостей, було розроблено прототипи сучасних комп'ютерів, які сьогодні використовуються в повсякденному житті людей як незамінний атрибут бізнесу, навчання, розваг тощо. Розвиток комп'ютерної техніки супроводжувався розвитком Інтернету – глобальної мережі.

Важливий крок в історії створення Інтернету було здійснено в 1965 р. американськими вченими Т. Меррилл (T. Merrill) та Л. Дж. Робертс (L. J. Roberts). Вони вперше здійснили підключення віддалених на значну відстань один від одного комп'ютерів, коли одна машина знаходилася у штаті Массачусетс, а інша – в Каліфорнії. Експеримент було проведено з використанням низькошвидкісної телефонної лінії. У результаті було створено першу, хоча й невелику, широкомасштабну комп'ютерну мережу. Проведений експеримент приніс розуміння того, що загальні комп'ютери можуть працювати разом,

виконувати програми і за необхідності вилучати дані на видаленому комп'ютері, проте система комутованих телефонних ліній для цього абсолютно не підходила [1].

На початку 90-х рр. було створено спеціальне програмне забезпечення на підключення декількох комп'ютерів до глобальної мережі – «WorldWideWeb» («WWW»). У квітні 1993 р. було здійснено випуск вихідного коду WorldWideWeb у суспільне надбання, що означало, що кожен може його використовувати і створювати на його основі програмне забезпечення без ліцензійних відрахувань. У цьому ж році Національний центр прикладних систем для суперкомп'ютерів (National Center for Supercomputing Applications) випустив програму Mosaic, яка стала одним із перших браузерів. Спочатку вона була доступна тільки для машин під управлінням операційної системи Unix і у формі вихідного коду, але вже в грудні 1993 р. Mosaic поставлявся з установниками (інсталяторами) для операційних систем Apple Macintosh і Microsoft Windows. Mosaic дуже швидко ставав популярним, а разом з ним і всесвітня мережа [2, с. 39].

Науково-технічний прогрес у сфері кібернетики, інформації та телекомунікацій сформував поряд із важливими факторами цивілізаційного розвитку людства передумови поширення негативних явищ, процесів з порушеннями низки основоположних прав і свобод громадян – кібернетичні правопорушення. Саме поширення загроз у кібернетичному просторі зумовило формування безпекознавчого напрямку – кібербезпеки та розвиток відповідного правового інституту як механізму охорони прав суб'єктів у кіберпросторі [4]. Розвиток зазначеного правового інституту має свої певні історичні межі з врахуванням технологічного розвитку та впровадження норм міжнародного права.

Першим, у глобальному контексті, законодавчим актом, що врегульовував забезпечення кібербезпеки, був «Закон про боротьбу з комп'ютерними шахрайством та комп'ютерними зловживанням» (The Computer Fraud and Abuse Act), прийнятий у США в 1986 р. [3, с. 146]. Важливим надбанням цього закону було визнання проблеми щодо можливості вчинення неправомірних дій в інформаційній сфері, що дало поштовх до розвитку інституту кібербезпеки. Закон закріпив відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерних систем чи викрадення інформації з них. Крім того, актом передбачено санкції до осіб, які вчиняють дії подібного характеру [2, с. 40].

У розвиток правового забезпечення кібербезпеки було прийнято у 1989 р. Рекомендації R(89)9 Радою Європи, якою було закріплено:

по-перше, чіткий перелік дій, які набувають ознак кіберправопорушень;

по-друге, головні аспекти розробки та побудови єдиної стратегії протидії негативним діям у кіберпросторі [5].

Подальший еволюційний розвиток інституту кібернетичної безпеки супроводжувався одночасним впровадженням відповідних правових норм як у міжнародному праві, так і в національних законодавствах, на основі імплементації міжнародно-правових норм.

У 2000 р. Організацією Об'єднаних Націй було прийнято Віденську декларацію про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики ХХІ ст. Зазначений правовий акт ще не визначав у сучасному контексті проблеми кібернетичної безпеки та відповідно не закріплював правові запобіжники нормами права у цій сфері. Поряд з тим було зорієнтовано на розроблення завдань, рекомендацій та програми дій, спрямованих на запобігання правопорушенням, що пов'язані з використанням комп'ютерної техніки.

Декларація також поклала обов'язок на всі держави – члени Організації Об'єднаних Націй працювати в напрямі зміцнення їх можливостей щодо попередження, розслідування і переслідування злочинів, пов'язаних з використанням високих технологій і комп'ютерів [6]. У тому ж році Європейським Союзом було прийнято Конвенцію про взаємодопомогу в кримінальних справах між членами ЄС, у рамках якої було закріплено особливості та нові механізми міжнародної взаємодії щодо протидії кіберзлочинам [7].

Таким чином, на рівні міжнародного права було започатковано безпекове сприйняття кібернетичного простору та формування відповідного юридичного інституту, унікального за особливостями та середовищем поширення й, певним чином, самостійної галузі правових відносин. Подальший розвиток кібернетичної безпеки ґрунтувався на сприйнятті окремого правового інституту.

У свою чергу, на необхідності формування глобальної культури кібербезпеки зосереджено основні положення Резолюції Генеральної Асамблеї ООН, прийнятої в 2002 р., окреслено пріоритетні заходи й шляхи створення зазначеної культури в кіберпросторі, та розтлумачено особливі моменти механізму забезпечення цього інституту, зокрема:

необхідність визнання та охорони правового явища кібербезпеки обумовлено стрімким підвищенням кількості залучених до кіберпростору країн;

ефективна кібербезпека досягається не лише прямою діяльністю державних або правоохоронних органів, спрямованої на припинення відповідних протиправних діянь, але й превентивними заходами, крім того, даний процес повинен підтримуватися суспільством;

державні органи повинні: постійно підвищувати рівень безпеки у сфері використання інформаційних технологій та аналізувати фактори, які на нього негативно впливають [8; 9, с. 105].

Резолюцією як правове забезпечення інституту кібербезпеки визначено також ключові вимоги для суб'єктів кібернетичного простору та наголошено на їх неухильному дотриманні, зокрема:

а) обізнаність, тобто суб'єкти повинні бути інформовані про необхідність безпечного функціонування інформаційних систем і мереж, а також про можливості підвищення безпеки;

б) відповідальність за безпеку інформаційних систем та мереж згідно з місцем кожного суб'єкта;

с) реагування, тобто обов'язковість своєчасного застосування заходів щодо запобігання інцидентам, які порушують безпеку, їх виявлення й реагування на них. Суб'єкти повинні обмінюватися в належних випадках інформацією про загрози та фактори уразливості і вводити процедури, що передбачають оперативну й ефективну співпрацю в справі попередження таких інцидентів, тощо;

д) етика, що значить необхідність урахування законних інтересів інших, оскільки інформаційні системи й мережі проникли в усі куточки сучасного суспільства;

е) демократія, яка проявляється в діяльності із забезпечення цінностей, які визнаються демократичним суспільством, включаючи свободу обміну думками та ідеями, вільний потік інформації, конфіденційність інформації та комунікації, належний захист інформації особистого характеру, відкритість і гласність;

ф) оцінка ризику, яка: дозволяє виявляти загрози та фактори уразливості; має досить широку базу, щоб охопити такі ключові внутрішні та зовнішні аспекти, як технологія, фізичні й людські фактори, застосування методик і послуги третіх осіб, що позначається на безпеці; дає можливість визначити допустимий ступінь ризику; допомагає вибрати належні інструменти контролю, що дозволяють регулювати ризик потенційного збитку інформаційним системам і мережам з урахуванням характеру та значущості інформації, що захищається;

г) проєктування і впровадження засобів забезпечення безпеки;

h) управління забезпеченням безпеки, тобто здійснення комплексного підходу до управління забезпеченням безпеки, спираючись на динамічну оцінку ризику, що охоплює всі рівні діяльності учасників і всі аспекти їх операцій;

і) переоцінка – учасники повинні піддавати питання безпеки інформаційних систем і мереж огляду й повторній оцінці та вносити належні зміни в політику, практику, заходи і процедури забезпечення безпеки, враховуючи при цьому появу нових, зміну колишніх загроз і чинників уразливості [8; 10].

Зазначені новели реалізовані також у положеннях Женевської декларації принципів побудови інформаційного суспільства, прийнятої на Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства у 2003 р. Зокрема, зазначається

необхідність формування, розвитку і впровадження глобальної культури кібернетичної безпеки на основі співпраці, зокрема міжнародної, з усіма зацікавленими сторонами і компетентними міжнародними організаціями. Зорієнтовано на важливості підвищення рівня безпеки й забезпечення захисту даних, на закріпленні принципу недоторканності приватного життя, розширюючи при цьому доступ і масштаб у торговельних операціях. Акцентовано на необхідності звернення уваги на рівень соціально-економічного розвитку кожної країни і врахування пов'язаності з розвитком інформаційного суспільства [11].

Відповідним чином розвивалося законодавство і в Україні. Національний правовий інститут кібернетичної безпеки формувався як невід'ємна складова світової спільноти із врахуванням міжнародного права. Поряд із тим поняття «кібербезпека» не відразу знайшло своє відбиття в національних правових нормах. Початкове формування інституту кібернетичної безпеки здійснювалося опосередковано через суміжні сфери, дотичні до зазначеної проблеми. Початкове запровадження правових норм у контексті забезпечення кібербезпеки в Україні знайшло своє відбиття в законах України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» від 4 лютого 1998 р., «Про Національну програму інформатизації» від 2 жовтня 1992 р., «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 5 липня 1994 р., «Про науково-технічну інформацію» від 25 червня 1993 р., «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» від 5 листопада 1997 р. тощо.

У розвиток законодавства мали місце ініціативи й інших суб'єктів правового регулювання зазначеної сфери. Упродовж 2000–2001 рр. Президентом України видано укази «Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України» та «Про заходи розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Internet та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні». Положення цих актів визначили вектор розвитку діяльності країни у сфері організації інформаційної безпеки, а також на нормативному рівні закріпили особливості використання інноваційної на той час мережі Internet та механізм її державної підтримки, яка мала прояв у [2, с. 44–45]:

створенні в найкоротші строки належних економічних, правових, технічних та інших умов для забезпечення широкого доступу громадян, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємницької діяльності до мережі Інтернет;

розвитку та впровадженні сучасних комп'ютерних інформаційних технологій у системі державного управління, фінансовій сфері, підприємницькій діяльності, освіті, наданні медичної та правової допомоги та інших сферах;

вирішенні завдань щодо гарантування інформаційної безпеки держави та недопущенні поширення інформації, розповсюдження якої заборонено відповідно до законодавства тощо [12; 13].

Значним кроком у розвиток національного законодавства, розширення переліку джерел права у сфері забезпечення кібернетичної безпеки є ратифікація Конвенції про кіберзлочинність, прийнятої Радою Європи у 2005 р.

У Преамбулі зазначається, що метою створення документа стала необхідність зупинення дій, спрямованих проти конфіденційності, цілісності й доступності комп'ютерних систем, мереж і комп'ютерних даних, а також зловживання такими системами, мережами і даними, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за таку поведінку, надання повноважень, достатніх для ефективної боротьби з такими кримінальними правопорушеннями шляхом сприяння їх виявленню, розслідуванню та переслідуванню, як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях, і укладення домовленостей щодо швидкого й надійного міжнародного співробітництва [14].

У Конвенції зроблено спробу щодо класифікації кіберзлочинів, які, на думку міжнародної спільноти, несуть небезпеку щодо обробки та обміну інформацією в комп'ютерних системах, щоправда, як на рівні окремих протиправних діянь, так і на рівні узагальнювальних груп, зокрема:

1) правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ, нелегальне перехоплення, втручання в дані, зловживання пристроями);

2) правопорушення, пов'язані з комп'ютерами (підробка, пов'язана з комп'ютерами, шахрайство);

3) правопорушення, пов'язані зі змістом (розповсюдження дитячої порнографії);

4) правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав [14].

Сучасний етап формування вітчизняного законодавства є також надзвичайно активним та результативним. Перш за все Указом Президента саме у 2016 р., який введено в дію рішенням Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію кібербезпеки України», вперше було застосовано термін «кібербезпека», ґрунтуючись на сумісних поняттях «кіберпростір, кібератака», зокрема, зазначено, що відкритий та вільний кіберпростір розширює свободу й можливості людей, збагачує суспільство, створює новий глобальний інтерактивний ринок ідей, досліджень та інновацій, стимулює відповідальну та ефективну роботу влади й активне залучення громадян до управління державою та вирішення питань місцевого значення, забезпечує публічність та прозорість влади, сприяє запобіганню корупції. Водночас пере-

ваги сучасного цифрового світу та розвиток інформаційних технологій зумовили виникнення нових загроз національній та міжнародній безпеці. Поряд з інцидентами природного (ненавмисного) походження зростає кількість та потужність кібератак, умотивованих інтересами окремих держав, груп та осіб [15]. Поряд з цим зазначений нормативний акт непозбавлений суттєвих недоліків, зокрема, хоч і має місце термінологічне використання понять «кіберпростір, кібератака», усе ж сутність цих понять не розкривається і не закріплюється нормативно в понятійному апараті, що звужує подальші перспективи правозастосування.

Стратегією кібербезпеки України визначається наявна проблема порушення прав і свобод громадян України в кіберпросторі, у зв'язку з чим виникає необхідність, по-перше, запровадження належного механізму правового регулювання цієї сфери, а по-друге, забезпечення охорони суспільного інтересу від протиправних посягань всередині неї [2, с. 47].

У Стратегії закріплюються принципи, на яких ґрунтується діяльність щодо досягнення поставленої мети:

- верховенство права і повага до прав та свобод людини і громадянина;
- забезпечення національних інтересів України;
- відкритість, доступність, стабільність та захищеність кіберпростору;
- державно-приватне партнерство, широка співпраця з громадянським суспільством у сфері забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту;
- пропорційність та адекватність заходів кіберзахисту реальним та потенційним ризикам;
- пріоритетність запобіжних заходів;
- невідворотність покарання за вчинення кіберзлочинів;
- пріоритетність розвитку та підтримки вітчизняного наукового, науково-технічного та виробничого потенціалу;
- міжнародне співробітництво з метою зміцнення взаємної довіри у сфері кібербезпеки та вироблення спільних підходів у протидії кіберзагрозам, консолідації зусиль у розслідуванні та запобіганні кіберзлочинам, недопущення використання кіберпростору в протиправних та воєнних цілях;
- забезпечення демократичного цивільного контролю над утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами держави, що діють у сфері кібербезпеки [15].

У розвиток загального процесу правового регулювання у сфері кібернетичної безпеки, певні прогалини Стратегії [15] були вирішені новим Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки в Україні», головною метою якого є визначення правових та організаційних засад державної політики, спрямованої на захист життєво важливих інтересів людини і громадя-

нина, суспільства та держави в кіберпросторі, основні принципи та напрями забезпечення кібербезпеки України [16]. Слід погодитися з думкою В. В. Бухарєва (V. V. Bukhariev) щодо таких особливостей цього нормативного документа, як:

фактична легалізація законом усіх понять із префіксом «кібер», які до цього часу існували переважно в наукових роботах учених чи положеннях міжнародних нормативно-правових актів;

закріплення на законодавчому рівні принципів, основних напрямів забезпечення та об'єктів кібербезпеки України;

уточнення поняття суб'єктів механізму забезпечення кібербезпеки, а також більш детальне представлення їх повноважень у цій сфері [2, с. 50].

Висновки. Таким чином, дослідивши становлення правового інституту кібернетичної безпеки, констатовано достатньо значний прогрес та сучасний стан правового забезпечення його в Україні. В основі правового забезпечення кібербезпеки вагоме місце посідає обмін інформацією між суб'єктами кібербезпеки. Важливим елементом удосконалення правового забезпечення кібербезпеки, зокрема підвищення рівня обміну даними, є адекватний та паралельний розвиток правового регулювання в межах та на основі прогресу інноваційних інформаційних технологій та Інтернет. Поряд з цим становлення національного правового інституту кібернетичної безпеки на пряму пов'язується з розвитком міжнародного права в цій сфері, перш за все європейського, яке слугувало певним стандартом у сфері, інформаційної та телекомунікаційної захищеності суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Спасибо І. А. Щодо історії виникнення глобальної мережі інтернет. *Право та інновації*. 2014. №3 (7). С. 15–25.
2. Бухарєв В. В. Адміністративно-правові засади забезпечення кібербезпеки України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми. 2018. 221 с.
3. Буяджи С. А. Генезис правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю у світі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 29, ч. 2, т. 4/2. С. 145–149.
4. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади: навч. посіб. / О. Є. Користін, В. М. Бутузов, В. І. Василичук та ін. Київ: Вид. дім «Скіф», 2012. 728 с.
5. Computer-related crime: recommendation no. R. (89) 9 on computerrelated crime and final report of the European Committee on Crime Problems. Strasbourg: Council of Europe, Pub. And Documentation Service; Croton, N. Y.: Manhattan Pub. Co. 1990. 114 p.

6. Віденська декларація про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття: міжнародний документ, декларація від 17 квіт. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_443.
7. Конвенція про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу: міжнародний документ, конвенція від 29 травн. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_238.
8. Елементи для створення глобальної культури кібербезпеки: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20 груд. 2002 р. № 57/239. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b42.
9. Волох О. К. Питання кібернетичної безпеки в умовах розбудови інформаційного суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 104–107.
10. Мосьондз С. О. Адміністративно-правова охорона сфери науки в Україні: концептуальне бачення. *Митна справа*. 2012. № 5 (83), ч. 2, кн. 2. С. 102–107.
11. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства глобальне завдання у новому тисячолітті»: міжнародний документ, декларація від 12 груд. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c57.
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовт. 2001 р. «Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 6 груд. 2001 р. № 1193/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1193/2001>.
13. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні: Указ Президента України від 31 жовт. 2000 р. № 928/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928/2000>.
14. Конвенція про кіберзлочинність: міжнародний документ, конвенція від 23 листоп. 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575.
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 15 берез. 2016 р. № 96/2016. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>.
16. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>.

REFERENCES

1. Spasybo, I. A. (2014). Shchodo istorii vynyknennia hlobalnoi merezhi internet. [About the history of the emergence of the global Internet]. *Pravo ta innovatsii – Law and Innovation*, 3 (7), 15–25 [in Ukrainian].
2. Bukhariev, V. V. (2018). *Administrativno-pravovi zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy* [Administrative and legal framework for ensuring cyber security in Ukraine]. (PhD thesis). Sumy [in Ukrainian].
3. Buiadzhy, S. A. (2014). Henezys pravovoho rehuliuвання borotby z kiberzlochynnistiu u sviti [The genesis of the legal regulation of cybercrime in the world]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 29 (2), vol. 4/2, 145–149 [in Ukrainian].

4. Korystin, O. Ye, Butuzov, V. M., & Vasylynchuk, V. I. (2012). *Protydiia kiberzlochynnosti v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini zasady* [Cybercrime in Ukraine: Legal and Organizational Framework]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Skif» [in Ukrainian].
5. Computer-related crime: recommendation no. R. (89) 9 on computer-related crime and final report of the European Committee on Crime Problems. (1990). Strasbourg: Council of Europe, Pub. And Documentation Service; Croton, N. Y.: Manhattan Pub.Co.
6. Videnska deklaratsiia pro zlochynnist ta pravosuddia: vidpovidi na vyklyky XXI stolittia. (2000). [Vienna Declaration on Crime and Justice: Responding to the Challenges of the 21st Century dated April 17, 2000]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_443 [in Ukrainian].
7. Konventsiiia pro vzaiemodopomohu v kryminalnykh spravakh mizh derzhavamy-chlenamy Yevropeiskoho Soiuzu. (2002). [Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union dated May 29, 2000]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_238 [in Ukrainian].
8. Elementy dlia stvorennia hlobalnoi kultury kiberbezpeky: rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON vid 20 hrud. 2002 r. № 57/239. (2002). [Elements for Creating a Global Cybersecurity Culture dated December 20, 2002]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b42 [in Ukrainian].
9. Volokh, O. K. (2016). Pytannia kibernetychnoi bezpeky v umovakh rozbudovy informatsiinoho suspilstva [Cyber security issues in the conditions of information society development]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 4, 104–107 [in Ukrainian].
10. Mosondz, S. O. (2012). Administratyvno-pravova okhorona sfery nauky v Ukraini: kontseptualne bachennia [Administrative and Legal Protection of Science in Ukraine: A Conceptual Vision]. *Mytna sprava – Customs business*, 5 (83), part 2, book 2, 102–107 [in Ukrainian].
11. Deklaratsiia pryntsyypiv «Pobudova informatsiinoho suspilstva hlobalne zavdannia u novomu tysiacholitti»: mizhnarodnyi dokument, deklaratsiia vid 12 hrud. 2003 r. (2003). [Declaration of Principles «Building an Information Society a Global Challenge in the New Millennium» dated December 12, 2003]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c57 [in Ukrainian].
12. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 31 zhovt. 2001 r. «Pro zakhody shchodo vdoskonalennia derzhavnoi informatsiinoi polityky ta zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 06 hrud. 2001 r. № 1193/2001. (2001). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of 31.10. 2001 «On measures to improve the state information policy and ensure information security of Ukraine». Presidential decree dated December 6, 2001]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1193/2001> [in Ukrainian].
13. Pro zakhody shchodo rozvytku natsionalnoi skladovoi hlobalnoi informatsiinoi merezhi Internet ta zabezpechennia shyrokooho dostupu do tsiiei merezhi v Ukraini:

- Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 31 zhovt. 2000 r. №928/2000. (2000). [Measures to develop the national component of the global Internet information network and to ensure wide access to this network in Ukraine. Presidential decree dated October 31, 2000]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928/2000> [in Ukrainian].
14. Konventsiia pro kiberzlochynnist: mizhnarodnyi dokument, konventsiia vid 23 lystop. 2001 r. (2001). [Convention on Cybercrime dated November 23, 2001]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 [in Ukrainian].
15. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 27 sichnia 2016 roku «Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15 berez. 2016 r. №96/2016. (2016). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «About Ukraine's Cybersecurity Strategy». Presidential decree dated March 15, 2016]. Retrieved from <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/96/2016> [in Ukrainian].
16. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05 zhovt. 2017 r. №2163-VIII. (2017). [On the basic principles of cyber security in Ukraine. Law of Ukraine dated October 05, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.01.2020 р.

Стаття пройшла рецензування 13.02.2020 р.

Стаття рекомендована до опублікування 21.02.2020 р.

Л. Ю. ВЕСЕЛОВА

кандидат юридических наук, доцент кафедры административной деятельности полиции Одесского государственного университета внутренних дел, Украина, г. Одесса

СТАНОВЛЕНИЕ ПРАВОВОГО ИНСТИТУТА КИБЕРНЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье проведено исследование становления правового института кибернетической безопасности. Рассмотрены аспекты, которые обусловили развитие института кибернетической безопасности и телекоммуникационных отношений в кибернетическом пространстве. Констатируется, что становление национального правового института кибербезопасности напрямую связывается с развитием международного права в этой сфере, прежде всего европейского, которое служило определенным стандартом в сфере информационной и телекоммуникационной защищенности общества.

Ключевые слова: кибернетическое пространство, гарантирование, информационная безопасность, цифровой мир.

L. Yu. VESELOVA

Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Administrative of the Odessa State Police the University of Internal Affairs, Odessa, Ukraine.

ESTABLISHMENT OF THE LEGAL CYBER INSTITUTE IN UKRAINE

Problem setting. No doubt, cyber security is a well-developed legal phenomenon that has relevant regulatory frameworks. At the same time, development of cyber security as security phenomenon, and moreover, the legal relations' phenomenon, in particular, taking into account the uniqueness and peculiarities of administrative and legal regulation, is historical process whose historical and legal characteristic determines historical expression of this phenomenon development in the legal system of society. Taking into account the rapid development of information and telecommunication technologies, the law institute of cyber security requires continuous improvement and development, which makes its further research relevant.

Recent research and publications analysis. The question of becoming a law institute of cyber security was examined by scientists V. V. Bukhariev, S. A. Buiadzy, I. A. Spasybo, and others.

Paper objective. To examine and analyse the formation of law institute of cyber security.

Paper main body. The stages of becoming of law institute of cyber security are considered in the article. The normative legal acts in the field of cyber security are analyzed. It was determined that the volitional development of cyber security institute was accompanied by simultaneous implementation of relevant legal norms in both international and national law, based on implementation of international legal norms.

Conclusions of the research. Having investigated the establishment of law institute of cyber security, considerable progress has been made and the current state of its legal support in Ukraine has been established. The exchange of information between cyber security entities is important. An important element of improving cyber security law enforcement, in particular improving data sharing, is adequate and parallel development of legal regulation within and on the basis of the advancement of innovative information technologies and the Internet. At the same time, the establishment of a national law institute of cyber security is directly linked to the development of international law in this field and, above all, of European law, which has served as standard in the field of information and telecommunications security of society.

Short Abstract for an article

Abstract. The article researches the formation of a law institute of cyber security. The aspects that led to development of the institute of cyber security and telecommunication relations in cyber space are considered. It is stated that establishment of national law institute of cyber security is directly related to development of international law in this field and,

above all, a European one, which has served as standard in the field of information and telecommunication security of society.

Key words: cyberspace, information security, digital world.

Article details:

Received: 10 January 2020

Revised: 13 February 2020

Accepted: 21 February 2020

Рекомендоване цитування: Веселова Л. Ю. Становлення правового інституту кібернетичної безпеки в Україні. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 113–126. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-113.

Suggested Citation: Veselova, L. Yu. (2020). Stanovlennia pravovoho instytutu kibernetichnoi bezpeky v Ukraini [Establishment of the legal cyber institute in Ukraine]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (40), 113–126. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-113.

УДК 342.95

DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-127

М. Ю. ВЕСЕЛОВ

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін
Криворізького факультету Національного
університету «Одеська юридична академія»,
Україна, м. Кривий Ріг
e-mail: veselovndl@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ¹

Анотація. Останнім часом, поряд із здійсненням правосуддя, ювенальна юстиція в уявленні українського суспільства дедалі більше постає як система превенції (профілактики) причин ювенальної девіації. Це зумовлює розширення системи профілактичного впливу на дитину та її оточення. На підставі критичного аналізу превентивного компонента ювенальної юстиції (трирівневої структури ювенальної превенції) пропонується низка заходів з удосконалення системи адміністративно-правових (превентивних) заходів в Україні.

Ключові слова: дитина, неповнолітній, превентивні заходи, профілактика, ювенальна превенція, ювенальна юстиція.

Постановка проблеми. Явище ювенальної делінквентності привертає увагу міжнародної спільноти, державних урядів, політиків, науковців, пересічних громадян різних країн. Але вирішення цієї проблеми виходить далеко за межі питання суто юридичної відповідальності. Ці правовідносини охоплюють низку аспектів, основними серед яких є застосування помірних дитячому віку заходів реагування з боку державних органів та місцевих громад, особливі порядки юрисдикційних проваджень (кримінальних та адміністративно-деліктних), забезпечення прав таких дітей, усунення суб'єктивних та

¹ © Веселов М. Ю., 2020. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

об'єктивних причин, що сприяють деморалізації неповнолітніх осіб, подальших рецидивів з їх боку. Доктринальному забезпеченню цих питань сприяє функціонування інституту ювенальної юстиції. На сьогодні *ювенальна юстиція* являє собою керівний теоретичний та політичний принцип найкращої форми забезпечення прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема входять до групи ризику чи перебувають у конфлікті із законом. Цей соціально-правовий інститут становить систему правового регулювання, сукупність уповноважених суб'єктів, набір ювенальних технологій та інших форм соціальної підтримки дітей і їх найближчого соціального оточення. Особливості функціонування системи ювенальної юстиції можуть мати відмінності залежно від правової системи, соціально-економічного стану, досвіду побудови цих відносин, рівня правової свідомості та національних традицій населення певної країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова доктрина ювенальної юстиції ґрунтується на тій чи іншій теоретико-методологічній моделі (реабілітаційна, каральна, альтернативна), яка покладена в основу функціонування цього інституту в певній країні. У цьому контексті окремі аспекти ювенальної юстиції розглядалися Г. Бейзмором (G. Bejzmor) [1], Р. Спеном (R. Spon) [2]. Н. Ортинська (N. Ortynska) серед завдань ювенальної юстиції звертала увагу на профілактику правопорушень та соціалізацію дітей [3]. Вирішення завдань ювенальної юстиції шляхом удосконалення превентивних заходів привернуло увагу й інших дослідників, як-от: Дж. Дженсона (J. Jenson) та М. Говарда (M. Howard) [4], Р. Дізлі (R. Deazley) та Д. О'Махоні (D. O'Mahony) [5], Р. Лобера (R. Loeber), Д. Фаррінгтона (D. Farrington) та Д. Петечука (D. Petechuk) [6], Е. Недзінскаса (E. Nedzinskass) та А. Янушаускаса (A. Janušauskas) [7], Н. Лесько (N. Lesko) [8], С. Поволоцької (S. Povolotska) [9] та ін. Разом з тим аналіз структури ювенальної превенції та заходів, що її утворюють, показує, що система превентивного впливу не є повною та достатньою.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз існуючої системи превентивних заходів (у контексті функціонування ювенальної юстиції) задля подальшого адміністративно-правового вдосконалення цього напрямку діяльності.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 90-х рр. минулого століття Дж. Дженсон (J. Jenson) та М. Говард (M. Howard), дослідивши циклічні коливання правової практики правосуддя щодо неповнолітніх у США протягом останніх трьох десятиліть, встановили, що загальний рівень ювенальної злочинності залишався відносно стабільним і не залежав від існуючої політики в цій сфері. На їх думку, отримані результати свідчили, що для вирішення зазначеної проблеми необхідні планомірні превентивні заходи, спрямовані на усунення першопричин правопорушень серед дітей [4, с. 324–334]. Зараз

американська система ювенальної юстиції та профілактики (в англ. варіанті – «*prevention*») правопорушень здійснює функціонування в таких сферах, як-от: профілактика, втручання, робота з дітьми-жертвами (специфічних форм насильства: сексуального, домашнього, трудової експлуатації, кіднепінгу, булінгу), з дітьми-правопорушниками, регулювання державних відносин та допомоги. Застосування превентивних, когнітивних та соціальних програм загального чи індивідуального характеру, на яких ґрунтується така робота, спрямовується на захист дітей та громади, притягнення підлітків до відповідальності за протиправну поведінку та допомогу молодим людям розвивати життєві навички, необхідні для побудови їх успішного майбутнього в суспільстві [10, с. «іііі»]. Тобто різноманітні превентивні заходи в поєднанні з публічним адмініструванням і кримінально-правовими заходами утворюють сучасну правову доктрину функціонування ювенальної юстиції.

В енциклопедичних виданнях «превенція» (лат. *praevenivus*) визначається як профілактика, запобігання, попередження. У праві превентивними заходами називають профілактичні та інші заходи, спрямовані на запобігання злочинам та іншим правопорушенням [11, с. 348]. Треба зробити наголос на тих особливих властивостях, які ми вбачаємо в суто профілактичних та превентивних заходах – останні мають більш виражений примусово-владний характер. Фізична чи юридична особа під час застосування таких заходів (незалежно від свого ставлення до них) мусить їм підкорюватися (виконувати), що забезпечує дієвість ефекту. Спрямованість та змістове наповнення превентивних заходів у сфері ювенальної юстиції виходять із забезпечення визнаних суспільством найкращих інтересів дитини. З огляду на це умови та порядок застосування таких заходів мають бути гранично регламентовані в законі.

Відповідно до вимог міжнародних актів про права людини система юстиції щодо дітей повинна бути спрямована на сприяння виправленню, ресоціалізації та соціальній реінтеграції дитини, включаючи формування в неї почуття гідності та усвідомлення цінності особистості, а також виховання поваги до прав інших людей. Серед принципів реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р.) згадується про економію кримінальної репресії; різнобічність та комплексність заходів; системність та наступність; підтримку сімей у вихованні дітей та забезпечення їх повноцінного розвитку.

Із цього виникає питання, яку структуру має система превентивного та постделіктного впливу на неповнолітню особу та її найближче соціальне оточення і наскільки вона має довершений вигляд?

Перший рівень – заходи первинної ювенальної превенції

1.1. *Виявлення сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей.* Зазвичай, більшість заходів, спрямованих на дорослих членів родини, має рекомендаційний або допоміжний характер та розрахована на власне бажання членів родини подолати з наданою допомогою ці труднощі, або інформаційний, наприклад, подання до служби у справах дітей інформації про дитину, батьки якої ухиляються від виконання батьківських обов'язків або виконують їх неналежним чином тощо (детальніше див. Постанову КМУ від 21.11.2013 р. № 896).

1.2. *Забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю.* Заходи реагування умовно можна поділити на: а) невідкладні (наприклад, негайне відібрання дитини у батьків або осіб, які їх замінюють) та б) подальші (наприклад, соціальний супровід сімей з дітьми з метою відновлення батьківського потенціалу та формування навичок відповідального батьківства) (детальніше див. Постанову КМУ від 03.10.2018 р. № 800.)

1.3. *Профілактика дитячої безпритульності та бездоглядності.* Цей напрям первинної ювенальної превенції включає виявлення фактів та реагування на будь-які повідомлення про залишення дитини без батьківського піклування, встановлення місцезнаходження дитини, яка безвісти зникла, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (див. Постанову КМУ від 24.09.2008 р. № 866). Так, закон надає право поліції здійснювати поліцейське піклування щодо неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду (ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію»); затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без опіки та піклування, – на період до передачі їх законним представникам або до влаштування в установленому порядку, але не більше 8 годин; повертати до місця постійного проживання, навчання або направляти до спеціальних установ для дітей у термін не більше 8 годин з моменту виявлення дітей, яких було підкинуто, або які заблукали, або залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади (ст. 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»).

Другий рівень – заходи вторинної ювенальної превенції

2.1. *Профілактика та припинення «статусних порушень» з боку дитини* (як-от: пропуски навчальних занять без поважних причин, порушення внутрішньої дисципліни в закладах освіти, паління чи поява у стані алкогольного чи іншого сп'яніння в громадських місцях, прояви булінгу тощо).

2.2. Профілактика та припинення «ризикованої» (небезпечної для себе та/або оточуючих) поведінки дитини.

2.3. Діагностування та лікування девіантних проявів у дітей, включаючи наміри та спроби суїциду, обумовлених розладами психіки або залежністю від психоактивних речовин та алкоголю. Крім добровільної госпіталізації діти віком старше 14 років (згідно із статтями 14 та 15 Закону України «Про психіатричну допомогу») можуть бути госпіталізовані до психіатричного закладу без їхньої усвідомленої згоди або без згоди їхніх законних представників (детальніше див. Наказ МОЗ України від 18.05.2013 р. №400 «Про вдосконалення порядку надання психіатричної допомоги дітям»).

Третій рівень – заходи третинної ювенальної превенції

3.1. Профілактичний облік правопорушників та індивідуальна профілактика з ними.

3.2. Ресоціалізація дітей, що потрапили у конфлікт із законом. Виходячи з аналізу чинних нормативно-правових актів, що забезпечують правове регулювання в цій сфері правовідносин, основними суб'єктами здійснення превентивних заходів на цьому рівні переважно є підрозділи поліції та сектори ювенальної пробації. З дітьми, які перебувають на профілактичному обліку, поліцейські проводять ознайомлювальні, попереджувальні й виховні бесіди з неповнолітніми, їх батьками, іншими законними представниками; складають план заходів з індивідуальної профілактики; відвідують дитину за місцем проживання для з'ясування умов проживання тощо (див. Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджену Наказом МВС України від 19.12.2017 р. №1044). За наявності підстав перебування дитини на профілактичному обліку ці заходи проводяться незалежно (або, краще сказати, паралельно) від застосування до неповнолітніх заходів впливу за вчинення адміністративних правопорушень; виконання адміністративних стягнень; реалізація пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо неповнолітніх, засуджених до покарань у виді громадських робіт, виправних робіт; примусових заходів виховного характеру тощо.

Найбільш дієвим заходом із боку органів та закладів освіти може бути лише офіційне інформування органів поліції та служби у справах дітей про випадки булінгу, інші правопорушення серед здобувачів освіти (ст. 26 Закону України «Про освіту»). Інші заходи, які можуть проводити адміністрація та персонал закладів освіти, справляють лише профілактичний вплив та розраховані на свідомість дитини, її батьків. Утім у багатьох ситуаціях цього видається недостатньо для забезпечення нормальної поведінки учнів.

Таким чином, виявляється, що індивідуальна профілактика, яка проводиться з неповнолітніми, що перебувають на профілактичному обліку поліції, є фактично єдиним дієвим механізмом в арсеналі вторинної та третинної ювенальної превенції. На сьогодні категорії дітей, які підлягають взяттю на профілактичний облік, визначені лише на відомчому рівні (Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України). Із семи категорій чотири, так чи інакше, пов'язані з учиненням дитиною кримінального правопорушення (суспільно небезпечного діяння), інші три – з домашнім насильством, неодноразовим адміністративним правопорушенням та залишенням сім'ї. У такому ракурсі індивідуальною профілактикою не охоплюється ще доволі значна частина дітей, які фактично входять до групи ризику чи є порушниками правових установлень. Досвід інших країн (Білорусі, Грузії, Казахстану, Литви, Росії) переконливо свідчить, що перелік категорій дітей, які підлягають взяттю на профілактичний облік у поліції, має бути суттєво збільшений.

До того ж можна помітити, що в арсеналі превентивних заходів ювенальної юстиції є певні «провали» на середньому рівні ювенальної превенції: поза належною увагою ювенально-превентивного механізму залишаються численні категорії дітей «групи ризику» (з проблемами поведінки). Крім застосування до неповнолітніх осіб кримінально-правових заходів та заходів адміністративної відповідальності, система ювенальних технологій має бути доповнена комплексом заходів *превентивного догляду за дитиною з проблемами поведінки* (за основу взято досвід Литовської Республіки – Закон про мінімальний та середній догляд за дитиною [12]), які є поєднанням адміністративно-правового втручання та надання допомоги дитині та її батькам (законним представникам). Цей комплекс включає заходи мінімального та помірного превентивного догляду за дитиною, а також комплексну допомогу членам її сім'ї.

Мінімальний превентивний догляд за дитиною включатиме такі заходи: 1) призначення відвідування відповідного фахівця (наприклад, дитячого психолога); 2) відвідування дитячого чи юнацького закладу чи організації, що надає освітні, культурні, спортивні, соціальні чи інші послуги, включаючи неурядові громадські організації; 3) продовження навчання в тому чи іншому загальноосвітньому навчальному закладі чи закладі професійно-технічної освіти згідно з програмами обов'язкового навчання; 4) участь у спортивній, мистецькій або іншій терапії, конкретних програмах неформальної освіти, зміни поведінки, соціальної освіти, профілактики, що здійснюються державними, комунальними та неурядовими організаціями, установами, закладами з метою позитивного впливу на поведінку дитини та формування в неї здорового способу життя; 5) лікування психічних і поведінкових розладів через

патологічну залежність від психоактивних речовин, алкоголю, азартних ігор, інших негативних звичок; 6) участь у медіаційному процесі; 7) здійснення корисної для громади або навчального чи іншого закладу чи установи діяльності; 8) утримання від відвідування спортивних секцій, що викликають у дитини надмірну агресію та конфліктність; 9) утримання або обмеження у спілкуванні з деякими членами родини чи іншими особами, які ведуть асоціальний спосіб життя; 10) заборона залишати місце мешкання після 20-ї години. Рішення про призначення мінімального превентивного догляду доцільно приймати в позасудовому порядку спеціалізованим колегіальним органом, що здійснює адміністрування у сфері ювенальної юстиції. Передбачається, що це має бути рішення територіальної координаційної ради з питань ювенальної юстиції (систему цих інституцій пропонується утворити в перспективі. – *М. В.*), яке приймається в разі наявності підстав, передбачених для взяття дитини на профілактичний облік. У межах такого догляду дитині може бути призначено один або декілька взаємно узгоджуваних заходів. Організація і забезпечення виконання заходів та контроль їх реалізації пропонується покласти на мультидисциплінарні ювенальні команди (ще одна пропозиція щодо вдосконалення системи суб'єктів ювенальної юстиції. – *М. В.*) – робочі органи територіальних координаційних рад із питань ювенальної юстиції, які комплектуються відповідними фахівцями.

Середній превентивний догляд за дитиною може бути призначений особі не молодше 11 років і полягатиме в поміщенні її до дитячого центру соціалізації (з перспективою їх утворення в системі спеціальних установ для дітей) на строк від одного до двох місяців. У встановленому порядку цей термін може бути продовжено ще до двох місяців, але в загальній сукупності не більше одного року або до досягнення особою 18 років. Цей рівень превентивного догляду має призначатися лише місцевими судами (причому суддею, що має відповідну так звану «ювенальну» спеціалізацію) за клопотанням територіальної координаційної ради з питань ювенальної юстиції лише у виняткових випадках, якщо під час застосування мінімальних превентивних заходів нагляду не було досягнуто позитивних змін у поведінці дитини.

Батькам чи іншим представникам дитини (крім установ по догляду за дитиною), коли остання підлягає мінімальному або середньому превентивному догляду, також може бути запропонована *комплексна допомога* у вигляді: 1) відвідування фахівця; 2) проходження курсів для поліпшення спілкування з дитиною; 3) участь у культурних заходах чи інших методах терапії, позитивному вихованні, зміні поведінки, профілактиці, реабілітації, реінтеграції та інших програмах, заходах чи тренінгах; 4) отримання послуг

мультидисциплінарної ювенальної команди, що складається з фахівців різних галузей; 5) лікування залежності від алкоголю, наркотиків та інших психотропних речовин, що впливають на психіку людини; 6) інших заходів підтримки, які позитивно впливають на ефективне виконання мінімальних або середніх превентивних заходів з догляду за дитиною та зміни її поведінки.

Держава повинна захищати дитину від вживання алкогольних засобів, наркотичних, психотропних, токсичних речовин, шкідливого впливу суспільної інформації, азартних ігор, масових розважальних закладів, втягнення її до незаконних сект. Задля цього українське законодавство повинно встановлювати обмеження щодо вільного поширення цих негативних факторів, їх активного пропагування та заборони доступу до них дітей (частково такі норми зараз існують, але не в системному вигляді). Має бути створений дієвий інституційно-правовий механізм забезпечення попередження поширенню їх впливу. Із цього приводу доцільно проаналізувати правовий досвід Грузії – Закон про захист неповнолітніх від шкідливого впливу [13]; Кодекс про права дитини (гл. IX) [14]; Литовської Республіки – Закон про захист неповнолітніх від шкідливих наслідків публічної інформації [15]. До того ж слід удосконалити заходи системного спостереження за перебуванням та поведінкою неповнолітніх у громадських місцях, закладах освіти тощо.

Висновки. Таким чином, для підвищення рівня ефективності превентивного компонента ювенальної юстиції (у частині вдосконалення системи адміністративно-правових (превентивних) заходів) пропонуємо таке:

1. Для здійснення заходів індивідуальної профілактики слід розширити перелік категорій неповнолітніх, які підлягають взяттю на профілактичний облік у поліції, закріпивши його на законодавчому рівні та включивши до нього дітей: 1) яким оголошено повідомлення про підозру в учиненні кримінального правопорушення чи здійснюється провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру; 2) засуджених судом до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; 3) звільнених за рішенням суду від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, передачею особи на поруки, зміною обстановки, закінченням строків давності; 4) звільнених за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; 5) звільнених зі спеціальної виховної установи; 6) які були притягнуті до адміністративної відповідальності чи до яких за адміністративне правопорушення було застосовано заходи впливу; 7) які самовільно залишали сім'ю, навчально-виховний

заклад чи спеціальну установу для дітей; 8) які вчинили діяння, що містять ознаки адміністративних правопорушень, але не досягли на час скоєння таких діянь віку, з якого настає адміністративна відповідальність; 9) які не досягли 18 років і вчинили домашнє насильство в будь-якій формі (діти-кривдники); 10) які самостійно чи разом з іншими дорослими особами займалися бродяжництвом або жебрацтвом; 11) щодо яких були встановлені відповідно до законодавства факти споживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, токсичних або інших одурманюючих речовин, вживання алкогольних напоїв; 12) які вчинили діяння, що має ознаки кримінального правопорушення, але на момент вчинення такого діяння не досягли одинадцятирічного віку; 13) які є учнями закладів середньої освіти та були відсутні на навчальних заняттях протягом 14 робочих днів поспіль або на третині навчальних занять протягом навчального року без поважних причин; 14) які є неповнолітніми учасниками освітнього процесу та вчинили встановлені відповідно до закону діяння булінг (цькування) щодо інших неповнолітніх учасників освітнього процесу; 15) які впродовж навчального року систематично три і більше разів скоїли грубі порушення (зафіксовані в матеріалах проведених внутрішніх розслідувань) правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, етичних норм, виявили неповагу до інших учасників освітнього процесу.

2. Впровадити до системи ювенальних технологій комплекс заходів превентивного догляду за дитиною з проблемами поведінки. Це заходи адміністративно-правового втручання, що включають освітню підтримку, охорону здоров'я, соціальні, психологічні та інші послуги як для дитини, так і для її батьків (осіб, що їх замінюють), для досягнення дитиною позитивних змін у її поведінці, відволікання від асоціальних звичок та схильностей, створення умов її потрібної соціалізації. Цей комплекс включає заходи мінімального та помірного превентивного догляду за дитиною, а також комплексну допомогу членам її сім'ї, коли дитині призначено мінімальний превентивний догляд.

3. Для здійснення помірного превентивного догляду за дитиною створити в системі спеціальних установ для дітей (розд. IV Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей») дитячі центри соціалізації: спеціалізовані навчально-виховні заклади для дітей, які мають стійкі проблеми з поведінкою, в яких навчально-виховний процес поєднуються з корекцією агресивної поведінки неповнолітньої особи та відновлення в неї соціальних комунікаційних зв'язків.

4. Створити в Україні правові гарантії захисту дитини від шкідливого впливу негативних факторів соціального середовища, включивши до укра-

їнського законодавства норми щодо обмеження вільного поширення цих негативних факторів, їх активного пропагування та заборони доступу до них дітей. У межах цього пропонується закріпити в законодавстві термін «шкідливий вплив» – вплив, який вчиняється на свідомість дитини шляхом вільного доступу до інформаційних ресурсів, показом фільмів, споживанням і реалізацією друкованої продукції, алкогольних напоїв і тютюну, участю в азартних іграх, незаконних сектах (групах), у тому числі в режимі віддаленого (дистанційного) спілкування (онлайн), яке може завдати шкоди психічному і (або) фізичному здоров'ю неповнолітнього, його моральному й соціальному розвитку, впливати на його асоціальну (девіантну) поведінку.

5. Створити правові передумови та поглиблювати в Україні заходи системного спостереження за перебуванням та поведінкою неповнолітніх у громадських місцях, закладах освіти, закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування. Із цією метою пропонується: а) вжити заходів щодо обладнання громадських місць, закладів освіти системою зовнішнього відеоспостереження; б) організувати періодичне патрулювання мобільними командами у вечірній час (у складі поліції, фахівця служби у справах дітей, лікаря, психолога, громадських волонтерів) вищеназваних закладів, вокзалів, торговельних центрів інших місць постійного скупчення підлітків та молоді з метою застереження неповнолітніх від протиправних дій, втручання при виявленні фактів дитячої бездоглядності та безпритульності, жебракування, правопорушень з боку та щодо дітей; в) розвивати серед населення інститут «добровільного інформаторства» про відомі факти порушень як з боку, так і щодо дітей тощо.

За нашим баченням, в перспективі правова доктрина ювенальної юстиції в Україні потребує суттєвого реформування. Зокрема, поряд з прийняттям закону про правосуддя дружного до дитини (про ювенальну юстицію), над проектом якого зараз працює Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх, замість Закону України «Про охорону дитинства», має бути прийнятий Кодекс про права дитини. Сформульовані в цій статті висновки планується оформити у вигляді законодавчих пропозицій та надіслати для опрацювання до Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бэйзмор Г. Три парадигмы ювенальной юстиции. URL: <http://sprc.ru/wp-content/uploads/2012/08/Бэйзмор-Гордон-Три-парадигмы-ювенальной-юстиции.pdf> (дата звернення: 01.02.2020).

2. Spon R.D. Juvenile justice: a work «in progress». *Regent University Law Review*. 1998. № 10. С. 29–51.
3. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2017. 39 с.
4. Jenson J. M., Howard M. O. Youth Crime, Public Policy, and Practice in the Juvenile Justice System: Recent Trends and Needed Reforms. *Social Work*. 1998. № 43 (4). С. 324–334. DOI: 10.1093 / sw / 43.4.324 (дата звернення: 01.02.2020).
5. O'Mahony D., Deazley R. Juvenile crime and justice Northern Ireland. Belfast, Northern Ireland Office, 100. URL: https://www.academia.edu/39653749/Juvenile_crime_and_justice_Northern_Ireland?email_work_card=thumbnail (дата звернення: 12.01.2020).
6. Loeber R., Farrington D. P., Petechuk D. Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. *Child Delinquency: Bulletin*. 2003. № 19. URL: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/186162.pdf> (дата звернення: 01.02.2020).
7. Nedzinskas E., Janušauskas A. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos aktualijos Lietuvoje. *Vadyba*. 2008. № 2(13). С. 107–110. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=153845> (дата звернення: 01.02.2020).
8. Лесько Н. В. Адміністративно-правова діяльність органів і служб у справах дітей щодо профілактики правопорушень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2013. 20 с.
9. Поволоцька С. Г. Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень серед неповнолітніх (адміністративно-управлінське дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2005. 20 с.
10. U. S. Department of Justice Office of Justice Programs. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention: 2018 Annual Report. Washington, 36. URL: <https://ojjdp.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh176/files/pubs/252272.pdf> (дата звернення: 01.02.2020).
11. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / под ред. М. Ю. Тихомирова. Москва, 1999. 526 с.
12. Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas. Priėmimo data: 28.06.2007, nr. X-1238. Suvestinė redakcija nuo 01.07.2018. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.301806/asr?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=6812fc03-9541-409b-a70e-bab23602b1ad> (дата звернення: 01.02.2020).
13. Law of Georgia on Protecting Minors From Bad Influences. Date of issuing: 28.09.2001, nr. 1081. Consolidated versions: 07.12.2017. Expiration Date: 01.06.2020. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/15652?publication=2> (дата звернення: 01.02.2020).
14. Code of Rights of the Child: Law of Georgia. Date of issuing: 20.09.2019 г. № 5004-ІІ. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/4613854?publication=0> (дата звернення: 01.02.2020).
15. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. Priėmimo data: 10.09.2002, nr. IX-1067. Suvestinė redakcija nuo 05.11.2011. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.183129/iBGWCVRoP> (дата звернення: 01.02.2020).

REFERENCES

1. Bejzmoz, G. (n. d.). *Tri paradigmy yuvenalnoj yusticii [Three paradigms of juvenile justice]*. Retrieved from <http://sprc.ru/wp-content/uploads/2012/08/Bejzmoz-Gordon-Tri-paradigmy-yuvenal'noj-yusticii.pdf> [in Russian].
2. Spon, R. D. (1998). Juvenile justice: a work «in progress». *Regent University Law Review*, 10, 29–51.
3. Ortynska, N. V. (2017). *Pravovyi status nepovnnolitnikh: teoretyko-pravove doslidzhennia [Legal status of minors: theoretical and legal research]*. Extended abstract of Doctor's thesis. Lviv [in Ukrainian].
4. Jenson, J. M. & Howard, M. O. (1998). Youth Crime, Public Policy, and Practice in the Juvenile Justice System: Recent Trends and Needed Reforms. *Social Work*, 43 (4), 324–334. DOI: 10.1093 / sw / 43.4.324.
5. O'Mahony, D. & Deazley, R. (2000). *Juvenile crime and justice Northern Ireland*. Belfast, Northern Ireland Office, 100. Retrieved from https://www.academia.edu/39653749/Juvenile_crime_and_justice_Northern_Ireland?email_work_card=thumbnail.
6. Loeber, R., Farrington, D. P. & Petechuk, D. (May, 2003). Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. *Child Delinquency: Bulletin*, 19. Retrieved from <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/186162.pdf>.
7. Nedzinskas, E. & Janušauskas, A. (2008). Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos aktualijos Lietuvoje [Topicalities of prevention of juvenile delinquency in Lithuania]. *Vadyba [Management]*, 2(13), 107–110. Retrieved from <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=153845> [in Lithuanian].
8. Lesko, N. V. (2013). *Administratyvno-pravova diialnist orhaniv i sluzhb u spravakh ditei shchodo profilaktyky pravoporushen [Administrative and legal activities of the authorities and services for the prevention of offenses]*. Extended abstract of Candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian].
9. Povolotska, S. H. (2005). *Diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav po profilaktytsi pravoporushen sered nepovnnolitnikh (administratyvno-upravlinske doslidzhennia) [Activities of law enforcement agencies for the prevention of juvenile delinquency (administrative-administrative study)]*. Extended abstract of Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
10. U. S. Department of Justice Office of Justice Programs. (2019). *Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention: 2018 Annual Report*. Washington. Retrieved from <https://ojdp.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh176/files/pubs/252272.pdf>.
11. Tihomirova, L. V., & Tihomirov, M. Ju. (Eds.). (1999). *Juridicheskaja jenciklopedija [Legal Encyclopedia]*. Moskva, 1999 [in Russian].
12. Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas [Law of the Republic of Lithuania on Minimum and Medium Child Care]. (2007). Priėmimo data: 28.06.2007, nr. X-1238. Suvestinė redakcija nuo 01.07.2018. Retrieved from <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.301806/asr?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=6812fc03-9541-409b-a70e-bab23602b1ad> [in Lithuanian].
13. Law of Georgia on Protecting Minors from Bad Influences. (2017). Date of issuing: 28.09.2001, nr. 1081. Consolidated versions: 07.12.2017. Expiration Date: 01.06.2020. Retrieved from <https://matsne.gov.ge/en/document/view/15652?publication=2>.

14. Code of Rights of the Child: Law of Georgia. (2019). Date of issuing: 20.09.2019 г. № 5004-ІІ. Retrieved from <https://matsne.gov.ge/en/document/view/4613854?publication=0>.
15. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas [Law of the Republic of Lithuania on the Protection of Minors against the Detrimental Effects of Public Information]. (2002). Priėmimo data: 10.09.2002, nr. IX-1067. Suvestinė redakcija nuo 05.11.2011. Retrieved from <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.183129/iBGWCVRroP> [in Lithuanian].

Стаття надійшла до редакції 02.02.2020 р.

Стаття пройшла рецензування 18.02.2020 р.

Стаття рекомендована до опублікування 21.02.2020 р.

Н. Ю. ВЕСЕЛОВ

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин Криворожского факультета Национального университета «Одесская юридическая академия», Украина, г. Кривой Рог

ПРЕВЕНТИВНЫЕ МЕРЫ В ПРАВОВОЙ ДОКТРИНЕ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ

Аннотация. В последнее время, наряду с осуществлением правосудия, ювенальная юстиция в представлении украинского общества все больше предстает как система превенции (профилактики) причин ювенальной девиации. Это обуславливает расширение системы превентивного воздействия на ребенка и его окружение. На основании критического анализа превентивного компонента ювенальной юстиции (трехуровневой структуры ювенальной превенции), выдвигается ряд предложений по совершенствованию системы административно-правовых (превентивных) мер в Украине.

Ключевые слова: ребенок, несовершеннолетний, превентивные меры, профилактика, ювенальная превенция, ювенальная юстиция.

M. Yu. VESELOV

PhD in Law, Associate Professor, NU «Odessa Law Academy», Kryvyi Rih Faculty, Ukraine, Kryvyi Rih.

PREVENTIVE MEASURES IN THE LEGAL DOCTRINE OF JUVENILE JUSTICE

Problem setting. Today, juvenile prevention is regarded as an important principle of juvenile justice and the best form of ensuring the interests of the child. This causes an expansion of the system of preventive influence on the child and his environment.

Recent research and publications analysis. At the scientific level, this issue was studied by G. Bejzmor, R. Spon, N. Ortynska, D. O'Mahony & R. Deazley, R. Loeber, D. Farrington, D. Petechuk, N. Lesko, S. Povolotska and other. At the same time, the analysis of the structure of juvenile prevention shows that the system of preventive influence is not complete and sufficient.

Paper objective. The purpose of the article is to analyze the existing system of preventive measures (in the context of the functioning of juvenile justice), with the aim of further administrative and legal improvement of this activity.

Paper main body. The article presents the structure of preventive and post-torture reaction (system of measures of primary, secondary and tertiary juvenile prevention) on the minor and his immediate social environment. The author notes a significant lack of second-level preventive measures for the category of children at risk. Given the legal experience of some other countries, it is justified to introduce into Ukrainian legislation a set of preventive care measures for a child with behavioural problems. This complex includes minimum and moderate preventative child care arrangements, as well as comprehensive assistance to family members

Conclusions of the research. According to the results of the research, a number of proposals are being made to improve the system of administrative and legal (preventive) measures in Ukraine. It is proposed to: expand the list of categories of minors who are to be taken to preventive police records; to introduce into the system of juvenile technologies a set of preventive care measures for a child with behavioural problems; to establish in the system of special institutions for children children's centres of socialization; create legal guarantees in Ukraine to protect the child from the harmful effects of negative factors of the social environment, etc.

Short Abstract for an article

Abstract. Recently, along with the administration of justice, juvenile justice in the representation of Ukrainian society is increasingly emerging as a system of prevention (prevention) of the causes of juvenile deviance. This causes an expansion of the system of preventive influence on the child and his environment. Based on a critical analysis of the preventive component of juvenile justice (a three-tier structure of juvenile prevention), a number of proposals are made to improve the system of administrative-legal (preventive) measures in Ukraine.

Key words: child, minor, preventive measures, juvenile prevention, juvenile justice.

Article details:

Received: 02 February 2020

Revised: 18 February 2020

Accepted: 21 February 2020

Рекомендоване цитування: Веселов М. Ю. Превентивні заходи у правовій доктрині ювенальної юстиції. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С.127–141. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-127.

Suggested Citation: Veselov, M. Yu. (2020). Preventyvni zakhody u pravovii doktryni yuvenalnoi yustytysii [Preventive measures in the legal doctrine of juvenile justice]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (40), 127–141. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-127.

УДК 347.73: 336.22

DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-142

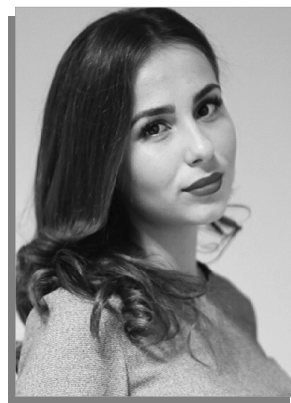
К. К. НЕДОСТУП

аспірантка кафедри цивільного, господарського та екологічного права Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»,

Україна, м. Дніпро,

e-mail: nedostupkateryna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0122-7007>

ТУРИСТИЧНИЙ ЗБІР: АНАЛІЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ СПРАВЛЯННЯ¹

Анотація. Проаналізовано обов'язкові елементи туристичного збору. Виявлено існуючі у ст. 268 Податкового кодексу України неузгодженості та правові колізії. Визначено об'єкт оподаткування туристичним збором. Розроблено та обґрунтовано пропозиції з уточнення та доповнення норм податкового законодавства, що регулює відносини у сфері справляння туристичного збору.

Ключові слова: елемент збору, платник збору, податковий агент, податкова декларація, справляння збору, туристичний збір.

Постановка проблеми. Туристичний збір є складовою сучасної вітчизняної податкової системи. Частка його у доходах Зведеного бюджету України, одержаних від надходження місцевих податків та зборів, все ще залишається мізерною [1]. Натомість у доходах місцевих бюджетів окремих рекреаційних адміністративно-територіальних одиниць, наприклад, таких, як с. Паляниця Івано-Франківської області, с. Косонь Закарпатської області, с. Новofедорівка Херсонської області, вона становить 10–11 %. Отже, в умовах провадження сучасної державної політики у сфері місцевого самоврядування, кошти від справляння туристичного збору можуть стати відчутним джерелом доходів

¹ © Недоступ К. К., 2020. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

місцевих бюджетів. Тому питання нормативно-правового регулювання відносин, що виникають у сфері справляння цього місцевого збору, сьогодні набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове регулювання місцевого оподаткування є предметом наукових інтересів учених-правників. Зокрема, правовий аналіз системи місцевих податків і зборів проводили І. Г. Козинець (I. H. Kozynets) [2, с. 213–216], М. І. Ославський (M. I. Oslavskyi) [3, с. 48–51]. Зміни у системі місцевого оподаткування в контексті проведення податкових реформ в Україні досліджували Н. І. Атаманчук (N. I. Atamanchuk) та Д. В. Процюк (D. V. Protsiuk) [4, с. 102–105]. М. В. Вікторчук (M. V. Viktorchuk) розроблено шляхи гармонізації адміністративно-правового регулювання місцевих податків і зборів з правом Європейського Союзу та запропоновано основні напрями його вдосконалення [5, с. 10–17; 6]. М. О. Думчиковим (M. O. Dumchukov) на основі результатів вивчення адміністративно-правових засад реформування вітчизняної системи місцевого оподаткування сформульовано ряд пропозицій відносно їхнього поліпшення [7]. Законодавчі неузгодженості при адмініструванні туристичного збору виявляла А. М. Чвалюк (A. N. Chvalyuk) [8, с. 133–142], прогалини та колізії правового регулювання справляння цього збору – А. Боксгорн (A. Boksgorn) [9, с. 18–21].

Формулювання цілей. Мета статті – проаналізувати норми Податкового кодексу України, що регулюють відносини у сфері справляння туристичного збору; обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення їхнього змісту.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що всі вісім обов’язкових елементів кожного податку/збору визначаються виключно ПКУ [10, ст. 7] (див. табл. 1).

Таблиця 1

Елементи туристичного збору

Елементи, які обов’язково визначаються під час встановлення податку/збору [10, п. 7.1 ст. 7]	Наявність у ст. 268 ПКУ [10] обов’язкового елементу туристичного збору
Платники податку	підп. 288.2.1
Об’єкт оподаткування	–
База оподаткування	підп. 268.3.1
Ставка податку	підп. 268.3.1
Порядок обчислення податку	–
Податковий період	підп. 268.7.3
Строк та порядок сплати податку	підп. 268.7.1

Елементи, які обов'язково визначаються під час встановлення податку/збору [10, п. 7.1 ст. 7]	Наявність у ст. 268 ПКУ [10] обов'язкового елементу туристичного збору
Строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку	—

Джерело: узагальнено автором.

Як бачимо у табл. 1, у ст. 268 ПКУ не врегульовано такі обов'язкові елементи збору, як об'єкт оподаткування, порядок обчислення збору, строк та порядок подання звітності.

Зараз встановлення туристичного збору належить до виключної компетенції сільських, селищних, міських рад та рад об'єднаних територіальних громад (далі – органи місцевого самоуправління) [10, підп. 12.1.2, 11, підп. 24 та 28 ст. 26]. Отже, для його справляння на території адміністративно-територіальної одиниці базового рівня представницький орган місцевого самоврядування на своєму пленарному засіданні повинен прийняти рішення про його запровадження, у якому визначити всі обов'язкові елементи цього збору [10, підп. 12.3.2], дотримуючись критеріїв, встановлених ст. 268 ПКУ. Проаналізуємо зміст цієї статті Податкового кодексу.

У її першому пункті міститься офіційне тлумачення поняття «туристичний збір». Враховуючи те, що визначення термінів, які мають податково-правове наповнення й використовуються у сфері оподаткування, наведено у ст. 14 ПКУ [10], вважаємо за доцільне доповнити її зміст тлумаченням поняття «туристичний збір», а підп. 268.1 із ст. 268 ПКУ вилучити.

Аналізуючи перелік осіб, які звільняються від сплати цього місцевого збору [10, підп. 268.2.2 ПКУ], було встановлено, що до нього включено (див. поз. «д») осіб, які прибули до лікувально-профілактичних, фізкультурно-оздоровчих та санаторно-курортних закладів на лікування (оздоровлення, реабілітацію) за курсівкою, тобто документом, який дає «право на лікування і харчування ... без надання житла» [12, с. 435]. Отже, зазначені особи не набувають статусу платника збору в разі проживання (за наявності вільних номерів, ліжко-місць) у цих закладах охорони здоров'я. Проте потребує уточнення податковий статус таких осіб у разі їхнього тимчасового розміщення в інших місцях, визначених у підп. 268.5.1 ПКУ.

Під час подальшого вивчення переліку неплатників туристичного збору було виявлено таку правову колізію, на яку, у різні часи, вже звертали увагу А. М. Чвалюк (A. N. Chvalyuk) [8, с. 137–138], А. Боксгорн (A. Boksgorn) [9, с. 20]. У той час, коли платниками туристичного збору є тільки фізичні осо-

би – «громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства» (підп. 268.2.1), окрім певних категорій фізичних осіб звільняються від сплати туристичного збору юридичні особи (їхні відокремлені підрозділи), а саме «дитячі лікувально-профілактичні, фізкультурно-оздоровчі та санаторно-курортні заклади» (див. поз. «є» підп. 268.2.2). Ми повністю поділяємо виказану А. Боксгорн (А. Boksgorn) [9, с. 20] думку про те, що зазначені заклади можна розглядати тільки як податкових агентів. Правильність цієї позиції знаходить своє підтвердження у ПКУ (див. поз. «а» пп. 268.5.1), де санаторно-курортні заклади включено до їхнього переліку.

Вищезазначені заклади звільняються від обов'язку справляння цього збору із пацієнтів, які обслуговуються ними за путівками (курсівками), якщо «мають ліцензію на медичну практику та акредитацію центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я» [10, поз. «є» підп. 268.2.2]. З огляду на те, що медична практика включена до переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню [13, підп. 15 п. 1 ст. 7], сьогодні жоден санаторно-курортний заклад [14, п. 1] не може надавати громадянам послуги лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру шляхом застосування фізіотерапевтичних методів, дієтотерапії, лікувальної фізкультури та інших методів лікування особами, які мають спеціальну (медичну) освіту, без обов'язкового отримання відповідної ліцензії.

Телефонне опитування адміністраторів санаторно-курортних закладів, розташованих у Дніпропетровській, Запорізькій, Одеській, Київській, Закарпатській, Львівській областях, дозволило з'ясувати, що переважна більшість із них готова прийняти людей без путівки, курсівки (іншої програми оздоровлення) для тимчасового проживання й відпочинку.

Резюмуючи вищевикладене, констатуємо: санаторно-курортні заклади набувають статусу податкового агента туристичного збору в разі розміщення неорганізованих осіб (туристів) у наявних вільних номерах (місцях) для тимчасового проживання (ночівлі).

Отже, виходячи з того, що всі громадяни, які лікуються (оздоровлюються, проходять реабілітацію) за путівками (курсівками), повинні мати однакові права на отримання податкової пільги з туристичного збору, провадження господарської діяльності з медичної практики згаданими у поз. «д» підп. 268.2.2 ПКУ закладами підлягає обов'язковому ліцензуванню, з метою виключення можливості трактування норм ПКУ як примусу цих закладів до проходження акредитації у Міністерстві охорони здоров'я України¹ доцільно зміст поз. «д» підп. 268.2.2 ПКУ викласти у такій редакції:

¹ Наразі згідно з п. 2 Порядку № 765 [15] акредитація закладів охорони здоров'я незалежно від форми власності є добровільною.

«д) особи, які прибули за путівками (курсівками) на лікування, оздоровлення, реабілітацію незалежно від місця їхнього тимчасового розміщення для проживання (ночівлі)».

Далі з'ясуємо об'єкт оподаткування туристичним збором. Для цього використаємо існуючий зв'язок між окремими елементами цього збору. Відомо, що чинні граничні ставки туристичного збору [10, підп. 268.3.1] встановлені у відсотках «від розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, для однієї особи за одну добу тимчасового розміщення» (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Максимальні ставки туристичного збору
для однієї особи за одну добу тимчасового розміщення**

Організаційна форма туризму	Розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 01.01.2020 р., грн	Максимальна ставка туристичного збору	
		відсоток від розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року	сума, грн (гр. 2×гр. 3:100)
Внутрішній туризм	4723,00	0,5	23,62
В'їзний туризм		5,0	236,15

Джерело: узагальнено та розраховано автором за: [10, підп. 268.3.1; 16, ст. 8; 17].

Ставкою податку називають «розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування» [10, п. 25.1]. Відтак, одиницею виміру бази оподаткування туристичним збором є одна доба тимчасового розміщення. Враховуючи те, що база оподаткування є фізичною характеристикою об'єкта оподаткування [10, п. 23.1], одна доба тимчасового розміщення (проживання) – фізичною характеристикою послуги з тимчасового розміщення (проживання), можна стверджувати, що *об'єктом оподаткування туристичним збором є послуга з тимчасового розміщення, отримана фізичною особою-платником збору у місцях проживання (ночівлі), перелік яких наведено у підп. 268.5.1 ПКУ.*

У разі включення у ст. 268 ПКУ обов'язкового елементу «об'єкт оподаткування» виникне необхідність введення до понятійно-категоріального апарату податкового законодавства терміна «послуги з тимчасового розміщення

(проживання)». Для цього доцільно доповнити ст. 14 ПКУ уже існуючим його офіційним тлумаченням, наведеним у п. 3–4 Порядку № 297 [18].

Останнє розширення податкової термінології, пов'язаної із справлянням туристичного збору, відбулося на підставі Закону України № 2628-VIII [19].

У зв'язку з диференціацією ставок цього збору залежно від організаційної форми туризму (див. табл. 2), введено нові поняття – «внутрішній туризм» і «в'їзний туризм» (табл. 3).

Таблиця 3

Офіційне тлумачення внутрішнього та в'їзного туризму

Термін	Закон України «Про туризм» [20, ст. 4]	ПКУ [10, пп. 14.1.277]
Внутрішній туризм	Подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території	Переміщення в межах території України громадян України та/або осіб, які постійно проживають на території України, в пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях
В'їзний туризм	Подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території	Прибуття на територію України та/або переміщення в межах території України осіб, які постійно не проживають на території України, в пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях

Джерело: узагальнено автором.

При цьому не було враховано вже існуюче у законі, який регулює відносини, пов'язані з організацією і здійсненням туризму на території України [19, ст. 4], тлумачення цих двокомпонентних термінів. У результаті зараз маємо два офіційні, однакові за своєю суттю, але різні за інтерпретацією, тлумачення внутрішнього та в'їзного туризму: одне застосовується у галузі туризму, інше – для цілей оподаткування (див. табл. 3).

Особливістю справляння туристичного збору є те, що виконання його платниками свого податкового обов'язку здійснюється за допомогою податкових агентів. Ці суб'єкти податкових відносин мають різні обов'язки, зокрема: у них різний порядок обчислення податкового зобов'язання з туристичного збору та порядок його сплати.

З огляду на те, що у Податковому кодексі, як уже вказувалося вище (див. табл. 1), не встановлено порядок обчислення туристичного збору, спробуємо його з'ясувати за допомогою економічних розрахунків, які виконує податковий агент перед укладенням договору про надання послуги тимчасового проживання та під час складання податкової декларації.

Виходячи із загальних положень оподаткування, викладених у розд. І ПКУ [10], податковий агент зобов'язаний (п. 18.1) розрахувати суму туристичного збору, яку йому повинен сплатити платник збору, шляхом множення бази оподаткування на ставку податку (п. 29.1). Звідси алгоритм розрахунку авансового внеску платника туристичного збору (ТЗ) такий [17]. Спочатку податковим агентом визначається сума туристичного збору, що підлягає справлянню за одну добу проживання (C_z) [ставка туристичного збору, грн за добу]:

$$C_z = 3\Pi_{\min} \times C_{\%} : 100, \quad (1)$$

де $3\Pi_{\min}$ – розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, грн;

$C_{\%}$ – ставка туристичного збору, згідно з рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаної територіальної громади, %.

Потім обчислюється сума податкового зобов'язання платника збору за увесь період його проживання (ТЗ):

$$ТЗ = Д \times C_z, \quad (2)$$

де $Д$ – загальна кількість днів тимчасового розміщення у місцях проживання (ночівлі), днів.

Наразі науковці обговорюють порядок адміністрування туристичного збору у разі короткотермінового (менше доби) перебування фізичної особи на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Так, А. М. Чвалюк [8, с. 135] вважає, що в цьому випадку справляння туристичного збору в повному обсязі є «неправильним», і пропонує закріпити у Податковому кодексі «таку особливість справляння збору, як «прибування на територію адміністративно-територіальної одиниці ...на строк більше ніж одна доба». На думку А. Боксгорн [9, с. 20], особи, які проведуть на даній території менше доби, «апріорі не вважаються туристами, і необхідність сплати саме “туристичного збору” ними взагалі здається спірною» (*переклад авт.*). А. Боксгорн [9, с. 20] та А. М. Чвалюк [8, с. 135] корелюють сплату туристичного збору з умовами отримання його платником спеціальної вигоди (певних благ) упродовж його перебування на території, на якій справляється збір.

Нині податкове зобов'язання платника збору не залежить від тривалості його перебування на цій території. Під час його обчислення використовується кількісний показник отриманої ним послуги з тимчасового розміщення (проживання). Нагадаємо, що згідно з чинним законодавством [23, пп. 3.7–3.8; 18, п. 9]:

1) при укладенні договору про надання готельних послуг на невизначений термін «погодженим вважається найбільш короткий термін, як правило, одна доба; дія договору в такому разі завершується о 12:00 дня, наступного за днем прибуття споживача»;

2) плата за надання готельних послуг стягується відповідно до єдиної розрахункової години – 12-ї години поточної доби за місцевим часом.

Разом із тим суб'єкт господарювання має право змінити єдину розрахункову годину та самостійно визначати розмір плати за надану ним послугу при використанні місця тимчасового розміщення менше однієї доби, а також у разі раннього заїзду чи пізнього виїзду, закріпивши своє рішення у внутрішньому нормативному документі [23, п. 3.8].

Проте для цілей оподаткування доба проживання триває 24 години, її відлік починається з єдиної розрахункової години дати прибуття (дати заїзду) споживача до готелю й закінчується з настанням єдиної розрахункової години дати його виїзду з нього. Тому у разі надання послуги з тимчасового розміщення погодинно, податковий агент справляє туристичний збір у розмірі, обчисленому за одну добу проживання. Стосовно справляння туристичного збору в разі раннього заїзду до місця проживання (до 12 год. 00 хв. дня прибуття) та пізнього виїзду (після 12 год. 00 хв. дня виїзду) податківці роз'яснюють, що «для цілей оподаткування збором до кількості днів проживання додаються дві доби (по одній добі за перевищення розрахункової години при заїзді та виїзді з місця проживання)» [24].

Для з'ясування порядку обчислення суми туристичного збору, яку податковий агент зобов'язаний сплатити за звітний (податковий) квартал, скористаємося формою податкової декларації [21], у розд. I додатку до якої наводиться розрахунок податкового зобов'язання, у розд. II – розрахунок авансових внесків (у разі прийняття органом місцевого самоврядування відповідного рішення).

У розд. I додатка до податкової декларації [21] податковий агент у розрізі місць проживання наводить вихідні дані для обчислення податкових зобов'язань та результат розрахунку, порядок проведення якого можна записати формулою:

$$TЗзк = Д \times ЗП_{\min} \times C_{\%} : 100 - ПП, \quad (3)$$

де $TЗзк$ – нарахована податковим агентом сума туристичного збору за звітний квартал по n -ому місцю проживання (ночівлі), грн к.;

$ПП$ – сума податкової пільги, розрахована пропорційно до періоду користування нею, грн к.

Алгоритм обчислення загальної суми туристичного збору, нарахованого податковим агентом за звітний квартал за усіма об'єктами тимчасового розміщення (ПЗк), розташованими на території однієї адміністративно-територіальної одиниці, має такий вигляд:

$$\text{ПЗк} = \text{ТЗк}_1 + \text{ТЗк}_2 + \dots + \text{ТЗк}_n, \quad (4)$$

де $1 \dots n$ – об'єкт тимчасового розміщення (ночівлі).

Обчислення грошового зобов'язання податкового агента за звітний квартал (ГЗк) проводиться таким чином:

$$\text{ГЗк} = \text{ПЗпп} + \text{ПЗу}^+ - \text{ПЗу}^- + \text{Ш} + \text{П}, \quad (5)$$

де ПЗк – податкове зобов'язання за податковий (звітний) період, грн к.;

ПЗу⁺ – податкове зобов'язання, що уточнюється, до збільшення, грн к.;

ПЗу⁻ – податкове зобов'язання, що уточнюється, до зменшення, грн к.;

Ш – сума штрафу, грн к.;

П – сума пені, грн к.

У разі прийняття органом місцевого самоврядування рішення щодо сплати туристичного збору в бюджет авансовими внесками податкові агенти заповнюють розд. II додатка до податкової декларації, у якому розраховується сума сплати збору за звітний квартал з урахуванням фактично внесених ними авансових платежів (ПЗфв). Порядок виконання такого розрахунку можна візуалізувати за допомогою формули:

$$\text{ПЗфв} = \text{ПЗк} - \text{AB}_1 - \text{AB}_2 - \text{AB}_3 - \text{AB}_n, \quad (6)$$

де $\text{AB}_1 - \text{AB}_3$ – сума авансових внесків у місяцях звітного кварталу, грн к.;

AB_n – сума надміру сплаченого авансового внеску в попередньому звітному періоді (за наявності), грн к.

При дотриманні вищеописаних алгоритмів обчислення податкового зобов'язання з туристичного збору (див. формули 2 та 3), у податкового агента виникне різниця між сумою туристичного збору, отриманою ним від платників збору, та сумою цього збору, розрахованою у розд. I додатка до податкової декларації. Причиною цієї різниці є різний підхід до округлення чисел. Так, розраховуючи ставку туристичного збору в гривні за одну добу проживання (C_2), податковий агент цілком законно дотримується правил округлення десяткового дробу до сотої частини національної валюти (див. табл. 2):

$$C_2 = 4723 \times 0,5 : 100 = 23,615 = 23,62 \text{ грн}$$

Проте у чинній формі податкової декларації з туристичного збору проведення такої математичної операції не передбачено. Саме це приводить до того,

що у податкового агента розмір кредитового обороту бухгалтерського рахунка 641 «Розрахунки за податками (туристичний збір)», тобто сума збору, отриманого ним від його платників у звітному кварталі, може не збігатися із загальною сумою туристичного збору (ПЗзк), розрахунок якої він представляє у розд. І додатку до податкової декларації. Для виходу із цієї ситуації необхідно:

- у головці таблиці розд. І передбачити графу «ставка збору, грн. за добу», з двома підзаголовками: «внутрішній туризм» та «в'їзний туризм»;
- із змісту згаданої таблиці виключити графу 4 «Розмір мінімальної заробітної плати на 1 січня звітного року», тому що величина, яка наводиться у ній, не змінює свого значення протягом податкового року, отже, по суті є константою.

Представлені вище податкові розрахунки (див. формули 1–6) наочно показують відмінність розрахунку податкового зобов'язання платника туристичного збору та його податкового агента, порядок обчислення яких потребує правового врегулювання.

Далі проаналізуємо встановлені податковим законодавством [10, п. 268.6] такі особливості справляння туристичного збору:

- 1) платник збору попередньо, до свого тимчасового розміщення у місці проживання, сплачує податковому агенту суму туристичного збору, розраховану за увесь час користування ним житлом;
- 2) повторне справляння збору не допускається;
- 3) розміщення у місцях проживання здійснюється у разі пред'явлення платником збору підтвердного документа про його сплату;
- 4) сума надмірно сплаченого збору підлягає поверненню його платнику у встановленому Податковим кодексом порядку.

Загальновідомо, що з 01.01.2019 р. за порушення податковим агентом [особою, яка здійснює тимчасове розміщення платника збору у місцях проживання (ночівлі)] порядку та/або особливостей справляння туристичного збору передбачена адміністративна відповідальність [22, ст. 163¹⁷]. Так, для встановлення факту несвоєчасної сплати податковому агенту грошового зобов'язання з туристичного збору «необхідно порівняти час (годину, хвилину) проведення розрахункової операції, указаний в розрахунковому документі про сплату туристичного збору, з початком [часом (годиною, хвилиною)] надання послуги. Найчастіше встановити час, з якого фактично людина почала користуватися винайнятим житлом, неможливо» [17].

Як уже вказувалося раніше, обчислення суми туристичного збору, яку його платник повинен сплатити, є податковим обов'язком податкового агента [10, п. 36.1]. Документальним підтвердженням виконання цього обов'язку може

бути рахунок за проживання, у якому суб'єкт господарювання у сфері діяльності готелів і подібних засобів тимчасового розміщування (податковий агент) окремим рядком указує суму цього місцевого збору. Податковий агент контролює виконання платником збору його податкового обов'язку – останній надає особі, якій на праві власності/користування належить місце проживання, документ, що підтверджує сплату ним туристичного збору [10, підп. 268.6.2].

Спосіб сплати туристичного збору його платником податковому агенту Податковим кодексом України не врегульовано. Найчастіше оплата за проживання та сплата туристичного збору проводяться за допомогою банківських платіжних карток через наявні платіжні (POS) термінали, за допомогою систем дистанційного банківського обслуговування («клієнт – Інтернет – банк», «телефонний банкінг», «миттєва безконтактна оплата» та інших) або шляхом внесення готівки у касу суб'єкта господарювання.

Форма і зміст розрахункових документів, які повинні видаватися суб'єктами господарювання при здійсненні готівкових розрахунків (отримання/повернення коштів) визначені Національним банком України (прибутковий касовий ордер, видатковий касовий ордер) та Міністерством фінансів України (фіскальний касовий чек, розрахункова квитанція тощо), у разі використання безготівкових розрахунків – Національним банком України.

Сплачувати вартість послуги з тимчасового розміщення та грошове зобов'язання з туристичного збору фізичні особи можуть як окремо, так і однією загальною сумою за одним розрахунковим документом, у якому деталізовано призначення платежу.

Так, у разі застосування реєстратора розрахункових операцій податковому агенту необхідно запрограмувати у ньому додатковий реквізит фіскального касового/касового чека – «сума туристичного збору»/«туристичний збір», звернувшись для цього до центру сервісного обслуговування.

Маємо підкреслити, що укладення договору про надання споживачу-платнику збору послуги з тимчасового розміщення (проживання) засвідчується розрахунковими квитанціями/іншими розрахунковими документами про сплату туристичного збору та оплату послуги проживання (вартості номера, місця в номері тощо).

На підставі вищевикладеного вважаємо за доцільне абзац 1 підп. 268.6.1 ПКУ викласти у такій редакції: «платник збору сплачує податковому агенту туристичний збір до/або одночасно із здійсненням оплати за послугу з тимчасового розміщення (проживання)».

Тепер звернімо увагу на інші особливості справляння туристичного збору, сутність яких викладено у абзаці другому підп. 268.6.1 та підп. 268.6.3 ПКУ [10].

Не допускається «за один і той самий період перебування платника збору на території однієї адміністративно-територіальної одиниці, на якій встановлено туристичний збір, повторне справляння збору вже сплаченого таким платником збору» [10, підп. 268.6.1]. Ситуація, коли фізична особа – платник збору на одну й ту саму добу одночасно винайме житло для свого тимчасового розміщення у двох суб'єктів господарювання-податкових агентів туристичного збору, малоймовірна. Якщо припустити, що платник збору, перерахує суб'єкту господарювання – податковому агенту (агент № 1) туристичний збір та плату за проживання, потім, потрапивши до номера, відмовиться від послуги через, наприклад, жахливий його стан, змінить місце проживання – винайме номер у іншому готелі, який належить іншому суб'єкту господарювання – податковому агенту (агент № 2). У цій ситуації агент № 1 у зв'язку з тим, що послугу споживачу не було надано, зобов'язаний у встановленому законом порядку повернути йому всі отримані від нього кошти. Споживач – платник збору перед тимчасовим розміщенням у іншому місці проживання (ночівлі) сплатить агенту № 2 авансовим внеском туристичний збір та вартість послуги. Описаний вище алгоритм розрахунків між платником туристичного збору та податковим агентом, зумовлений порядком відображення останнім оподатковуваних операцій у декларації з туристичного збору. Отже, *абзац другий підп. 268.6.1 ПКУ підлягає виключенню як такий, що не має практичної доцільності*.

Також, на нашу думку, потребує уточнення зміст підп. 268.6.3 ПКУ. Особа, яка сплатила туристичний збір, може достроково залишити місце свого тимчасового проживання не лише у результаті прийняття рішення про завершення своєї подорожі. Вона може переїхати до родичів чи іншого місця проживання (ночівлі) й при цьому буде залишатися на території адміністративно-територіальної одиниці, на якій встановлено туристичний збір. Тому *доцільно в абзаці другому підп. 268.6.3 слова «території адміністративно-територіальної одиниці» замінити словами «місця проживання (ночівлі), визначеного підпунктом 268.5.1 пункту 268.5 цієї статті»*.

Крім цього, у підп. 268.6.3 ПКУ визначено, «що сума надмірно сплаченого збору підлягає поверненню ... у встановленому цим Кодексом порядку», який у цьому нормативно-правовому акті залишається не врегульованим. У сфері справляння туристичного збору, умови повернення платнику помилково та/або надміру сплачених грошових зобов'язань, викладені у ст. 43 ПКУ, застосовні лише для податкових агентів. Н. Л. Грець, К. К. Недоступ вважають, що «для застосування норм цієї статті, у разі коли оплата місцевого збору до бюджету здійснюється його платником через податкового агента, необхідно щоб виконувалися наступні умови:

1) податковий агент перерахував до бюджету суму надміру сплаченого йому туристичного збору;

2) платник збору, звернувся до державної податкової інспекції за місцем обліку цього податкового агента із відповідною заявою та підтвердив документально факт переплати туристичного збору;

3) контролюючий орган за даним фактом здійснив відповідну перевірку та підготував висновок про повернення коштів з бюджету, подав його для виконання відповідному територіальному органу Державної казначейської служби України» [17].

Описаний вище алгоритм повернення платнику надміру сплаченого туристичного збору досить трудомісткий та навряд чи буде мати практичне застосування.

Насамкінець зупинимось на останньому обов'язковому елементі збору «строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку», якого бракує у ст. 268 ПКУ. Строки і способи направлення контролюючому органу податкової декларації визначені у ст. 49 ПКУ. Строки залежать виключно від базового податкового (звітного) періоду (див. п. 49.18). Спосіб подання звітності (див. п. 49.3) суб'єкт господарювання обирає самостійно (окрім платників податків, що належать до великих та середніх підприємств), зазвичай надаючи перевагу засобам електронного зв'язку та дотримуючись законодавства, що регулює електронний документообіг та відносини, що виникають при використанні електронного цифрового підпису. Отже, незважаючи на відсутність у Податковому кодексі названого вище елемента збору, його сутність зрозуміла для податкових агентів, які керуються концептуальними засадами подання податкової декларації до контролюючих органів, викладеними у ст. 49 ПКУ.

Висновки. Зміни, внесені до Податкового кодексу України на підставі Закону України №2628-VIII [19] з метою «покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів», суттєво позначилися на механізмі справляння туристичного збору, проте не ліквідували наявні у ньому законодавчі неузгодженості та спричинили виникнення нових проблемних аспектів.

З огляду на те, що вичерпний перелік обов'язкових елементів податку/збору визначено імперативним методом правового регулювання оподаткування, норми ПКУ, які встановлюють порядок справляння туристичного збору, повинні містити всі елементи збору без винятку та бути структурованими за ними.

Чинне нормативно-правове забезпечення туристичного збору, а саме зміст ст. 268 ПКУ, потребує вдосконалення.

Наведені у статті обґрунтовані пропозиції щодо внесення змін до ст. 268 ПКУ направлені на усунення виявлених у ній суперечностей, правових колізій, сприятимуть узгодженості та єдності міжгалузевої термінології, що в цілому позитивно позначиться на рівні юридичної техніки цього нормативно-правового акта. Розробки та законодавчого закріплення потребує порядок повернення податковим агентом надміру сплаченого йому туристичного збору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Державна казначейська служба України. Звіти про виконання Зведеного бюджету України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (дата звернення: 10.01.2020).
2. Козинець І.Г. Особливості правового регулювання місцевих податків і зборів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. №5. С. 213–216.
3. Ославський М. Правовий аналіз системи місцевих податків і зборів в Україні. *Юридична Україна*. 2016. №6. С. 48–51.
4. Атаманчук Н.І., Процюк Д.В. Місцеві податки і збори в Україні: сучасний стан і перспективи реформування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31. Т. 2. С. 102–105.
5. Вікторчук М.В. Напрями гармонізації місцевих податків і зборів в Україні відповідно до законодавства Європейського Союзу. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. №3 (28). Т. 8. С. 10–17.
6. Вікторчук М.В. Адміністративно-правове регулювання місцевих податків і зборів в Україні в умовах євроінтеграції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 18 с.
7. Думчиков М.О. Адміністративно-правові засади реформування системи загальнодержавних та місцевих податків і зборів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Сум. держ. ун-т. Суми, 2018. 20 с.
8. Чвалюк А.М. Законодавчі неузгодженості при адмініструванні туристичного збору. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. №2. С. 133–142.
9. Боксгорн А. Актуальные проблемы правового регулирования взимания туристического сбора в Украине. *LEGEA ȘI VIAȚA*. 2019. №4/2 (328). С. 18–21.
10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 №2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №13–14. №15–16. №17. Ст.112. Дата оновлення: 29.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 10.01.2020).
11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. №24. Ст.170. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.01.2020).
12. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. 1008 с.

13. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 23. Ст. 158. Дата оновлення: 25.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (дата звернення: 10.01.2020).
14. Про затвердження Загального положення про санаторно-курортний заклад: постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2001 № 805. Дата оновлення: 11.10.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2001-%D0%BF> (дата звернення: 10.01.2020).
15. Про затвердження Порядку акредитації закладу охорони здоров'я: постанова Кабінету Міністрів України від 15.07.1997 № 765. Дата оновлення: 20.03.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-97-%D0%BF> (дата звернення: 10.01.2020).
16. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 14.11.2019 № 294-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2020. № 5. Ст. 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/294-IX> (дата звернення: 15.01.2020).
17. Недоступ К. К., Гресь Н. Л. Туристичний збір: обліково-економічні та правові аспекти справляння. *Наукові праці НДФІ*. 2019. № 4. С. 125–140.
18. Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання): постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 № 297. Дата оновлення: 13.09.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-%D0%BF> (дата звернення: 15.01.2020).
19. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України від 23.11.2018 № 2628-VIII. Дата оновлення: 29.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19> (дата звернення: 15.01.2020).
20. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 31. Ст. 24. Дата оновлення: 04.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.01.2020).
21. Про внесення змін до форми Податкової декларації з туристичного збору: наказ Міністерства фінансів України від 08.05.2019 № 186. URL: <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/mistsevi-zbori/turistichniy-zbir/formi-zvitnosti/> (дата звернення: 15.01.2020).
22. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 15.01.2020).
23. Правила користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг: наказ Державної туристичної адміністрації України від 16.03.2004 № 19. Дата оновлення: 12.11.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0413-04> (дата звернення: 15.01.2020).
24. Про туристичний збір: лист ГУ ДФС у Дніпропетровській області від 20.03.2019 № 1124/ІПК/04-36-12-04-21. URL: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/pisma/gfsu/pro-turistichniy-zbir-1042714.html> (дата звернення: 15.01.2020).

REFERENCES

1. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy (2020). *Zvity pro vykonannia Zvedenoho biudzhetu Ukrainy [Reports on implementation of the Consolidated Budget of Ukraine]*. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> [in Ukrainian].
2. Kozynets, I. H. (2017). Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання mistsevykh podatkov i zboriv [Features of legal regulation of local taxes and fees]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative analytical law*, 5, 213–216 [in Ukrainian].
3. Oslavskiy, M. (2016). Pravovyi analiz systemy mistsevykh podatkov i zboriv v Ukraini [Legal analysis of the system of local taxes and fees in Ukraine]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 6, 48–51 [in Ukrainian].
4. Atamanchuk, N. I., & Protsiuk, D. V. (2015). Mistsevi podatky i zbory v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy reformuvannya [Local taxes and fees in Ukraine: current status and prospects of reform]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 31 (2), 102–105 [in Ukrainian].
5. Viktorchuk, M. V. (2015). Napriamy harmonizatsii mistsevykh podatkov i zboriv v Ukraini vidpovidno do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu [Directions of harmonization of local taxes and fees in Ukraine according EU legislation]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy – Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 3 (28), vol. 8, 10–17 [in Ukrainian].
6. Viktorchuk, M. V. (2016). *Administrativno-pravove rehuliuвання mistsevykh podatkov i zboriv v Ukraini v umovakh yevrointehratsii [Administrative and Legal Regulation of Local Taxes and Fees in Ukraine in Terms of European Integration]*. Extended abstract of PhD thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Dumchykov, M. O. (2018). *Administrativno-pravovi zasady reformuvannya systemy zahalnodержавnykh ta mistsevykh podatkov i zboriv v Ukraini [Administrative and legal bases for reforming the system of state and local taxes and fees in Ukraine]*. Extended abstract of PhD thesis. Sumy [in Ukrainian].
8. Chvalyuk, A. N. (2014). Zakonodavchi neuzghodzhennosti pry administruvanni turystychnoho zboru [Legislative inconsistencies at administration of tourist collection]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Carpathian Legal Bulletin*, 2, 133–142 [in Ukrainian].
9. Boksgorn, A. (2019). Aktualnye problemy pravovogo regulirovaniia vzimaniia turisticheskogo sbora v Ukraine [Current problems of legal regulation of tourist in Ukraine]. *LEGEA ȘI VIAȚA – Law and life*, 4/2 (328), 18–21 [in Russian].
10. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010. 2755-VI. (2011). [Tax Code of Ukraine dated December 02, 2010]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 13–14, 15–16, 17, art. 112. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755–17> [in Ukrainian].
11. Pro mistseve samovriaduvannya v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997. 280/97-VR. (1997). [About local self-government in Ukraine. Law of Ukraine dated May 21, 1997]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 24, art.

170. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
12. Dubichynskyi, V. V. (Ed.). (2006). *Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 65000 sliv* [Modern Ukrainian Explanatory Dictionary: 65 000 words]. Kharkiv: VD «ShKOLA» [in Ukrainian].
13. Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 02.03.2015. 222-VIII. (2015). [About licensing of types of economic activity. Law of Ukraine dated March 02, 2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 23, art. 158. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Zahalnoho polozhennia pro sanatorno-kurortnyi zaklad: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.07.2001. 805. (2001). [On approval of the General Regulations on the health resort. The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 11, 2001]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2001-%D0%BF> [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Poriadku akredytatsii zakladu okhorony zdorovia: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.07.1997. (1997). [The procedure for accreditation of a health care institution. The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 15, 1997]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-97-%D0%BF> [in Ukrainian].
16. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik: Zakon Ukrainy vid 14.11.2019. 294-IX. (2020). [About the State Budget of Ukraine for 2020. Law of Ukraine dated November 14, 2019]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, art. 31. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/294-IX> [in Ukrainian].
17. Nedostup, K. K., & Hres, N. L. (2019). Turystychnyi zbir: oblikovo-ekonomichni ta pravovi aspekty spravliannia [Tourist tax: accounting, economic and legal aspects of management]. *Naukovi pratsi NDF – RFI Scientific Papers*, 4, 125–140 [in Ukrainian].
18. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia posluh z tymchasovoho rozmishchennia (prozhyvannia) postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.03.2006. 297. (2006). [The order of providing temporary accommodation (accommodation). The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 15, 2006]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-%D0%BF> [in Ukrainian].
19. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pokrashchennia administruvannia ta perehliadu stavok okremykh podatkov i zbioriv: Zakon Ukrainy vid 23.11.2018. 2628-VIII. (2018). [About making changes to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine for improvement of administration and revision of the rates of individual taxes and fees. Law of Ukraine dated November 23, 2018]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19> [in Ukrainian].
20. Pro turyzm: Zakon Ukrainy vid 15.09.1995. 324/95-VR. (1995). [About the tourism. Law of Ukraine dated September 15, 1995]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 31, art. 24. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

21. Pro vnesennia zmin do formy Podatkovoï deklaratsii z turystychnoho zboru: nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 08.05.2019. 186. (2019). [About making changes to the form of the tourist tax declaration. Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated May 08, 2019]. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/mistsevi-zbori/turistichnyi-zbir/formi-zvitnosti/73608.html> [in Ukrainian].
22. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984. 8073-X. (1984). [Code of Ukraine on Administrative Offenses dated December 07, 1984]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian].
23. Pravyla korystuvannia hoteliamy y analohichnymy zasobamy rozmishchennia ta nadannia hotelnykh posluh: nakaz Derzhavnoi turystychnoi administratsii Ukrainy vid 16.03.2004. 19. (2004). [Rules for use of hotels and similar facilities of accommodation and rendering of hotel services. Order of the State Tourist Administration of Ukraine dated March 16, 2004]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0413-04> [in Ukrainian].
24. Pro turystychnyi zbir: lyst HU DFS u Dnipropetrovskii oblasti vid 20.03.2019. 1124/IPK/04-36-12-04-21. (2019). [About the tourist tax. Letter from the State Tax Service of Ukraine in Dnipropetrovsk region dated March 20, 2019]. Retrieved from <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/pisma/gfsu/pro-turistichnyi-zbir-1042714.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.01.2020 р.

Стаття пройшла рецензування 14.02.2020 р.

Стаття рекомендована до опублікування 21.02.2020 р.

Е. К. НЕДОСТУП

аспірант кафедри громадянського, господарського та екологічного права Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», Україна, г. Дніпро

ТУРИСТИЧЕСКИЙ СБОР: АНАЛИЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПОРЯДКА ВЗИМАНИЯ

Анотація. Проаналізовані обов'язкові елементи туристичного збору. Обнаружені існуючі в ст. 268 Налогового кодекса України невідповідності та правові колізії. Визначено об'єкт оподаткування туристичним збором. Розроблені та обґрунтовані пропозиції по уточненню та доповненню норм податкового законодавства, які регулюють відносини в сфері взимання туристичного збору.

Ключевые слова: елемент збору, платіельщик збору, податковий агент, податкова декларація, взимання збору, туристичний збір.

K. K. NEDOSTUP

PhD. Student of Department of Civil, Economic and Environmental Law, National Technical University Dnipro Polytechnic, Ukraine, Dnipro

TOURIST TAX: ANALYSIS OF LEGAL REGULATION OF PAYMENT PROCEDURE

Problem setting. Tax revenues from tourist tax are the source of financial resources, which are necessary for provide the functions and powers of local self-government. The issues of improving of legal regulation of relations, which appear in the sphere of their management, are of particular relevance in the conditions of decentralization of power.

Recent research and publication analysis. The legal regulation of local taxation was explored by Atamanchuk N. I., Victorchuk M. V., Dumchykov M. O. and others. The problematic aspects of regulatory and legal providing administration of tourist tax were identified by Boxgorn A., A. N. Chvalyuk.

Paper objective. The purpose of the article is to analyse the norms of the Tax Code of Ukraine, which regulate the relations in the shear of management of tourist tax and to justify the proposals for improving their content

Paper main body. The legal analysis of current norms of the Tax Code of Ukraine, which regulate the order of management of tourist tax, allowed to install that such required elements of the ta as the object of taxation, the procedure for calculating the tax, the term and manner of reporting aren't specified in item 268.

The list of persons, who are not the payers of tourist tax, needs to be corrected. The legal entities, listed in mark "e" in item 268.2.2, are subject to exclusion. The tax status of persons, who came for treatment, rehabilitation, rehabilitation in italics, should be specified. The tax liability of the tourist tax payer is calculated on the basis of the number of days of his staying in one place of residence no matter how many berths (rooms) this person invented. The procedure of returning of overpaid monetary obligations to the tax agent for taxpayer isn't regulated by the Legislature. The concepts "internal tourism" and "inbound tourism" are intersect oral and they have official interpretation in law, which regulates relations that are related to the organization and implementation of tourism in Ukraine. When the tax and legal conceptual apparatus was expanded, this fact was not taken into account because of the introduction of differentiated tourist tax rates. With a view to optimize the taxation, installed base of management of tourist tax encourages business entities to conceal early arrival to the place of residence and late checkout. It is justified that the temporary accommodation services received by individual taxpayer in place of residence are the subject to tourist tax. Their list is given in item 268.5.1 of the Tax Code of Ukraine. The one day of temporary accommodation is their physical characteristic.

The algorithms for determining the tax liability of taxpayer and tax agent are different. They should anticipate the application of tax rate which is expressed in the hryvnia per

day. Its calculation is carried out in accordance with mathematical rules for rounding up to one hundredth of the hryvnia.

Conclusions of the research. The current legal provision of the tourist tax, namely the content of item 268 of the Tax Code of Ukraine, needs to be corrected.

The offers to make changes to the item 268 of the Tax Code of Ukraine, which are introduced in the article, are aimed at elimination of its contradictions and legal conflicts. They would contribute the consistency and unity of intersect oral terminology. All these in whole will have a positive impact on the level of legal technology of this legal act. The procedure for refunding the overpaid tourist tax by tax agent needs development and legislative fixing.

Short Abstract for an article

Abstract. Compulsory elements of the tourist tax were analysed. Inconsistencies and legal conflicts, which exist in item 268 of the Tax Code of Ukraine, were revealed. The object of taxation was defined. The proposals for clarification and addition of tax legislation, which regulates the relations in the sphere of payment of tourist tax, were done and justified.

Key words: element of tax, tax payer, tax agent, tax liability, tax declaration, tourist tax.

Article details:

Received: 18 January 2020

Revised: 14 February 2020

Accepted: 21 February 2020

Рекомендоване цитування: Недоступ К. К. Туристичний збір: аналіз правового регулювання порядку справляння. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 142–161. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-142.

Suggested Citation: Nedostup, K. K. (2020). Turystychnyi zbir: analiz pravovoho rehulivannia poriadku spravliannia [Tourist tax: analysis of legal regulation of payment procedure]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (40), 142–161. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-142.

УДК

DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-162

КОНЦЕПЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ «БІЗНЕС-ЕКОНОМІКА» («BUSINESS ECONOMICS»): ДОСВІД ЗАКОРДОННИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

**Круглий стіл у редакції збірника наукових праць
«Економічна теорія та право» з питань підготовки фахівців
за освітньою програмою «Бізнес-економіка» в університетах України,
4 лютого 2020 р.**

У «круглому столі» взяли участь:

Шевченко Л. С. – докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заступниця головного редактора журналу;

Марченко О. С. – докторка економічних наук, професорка, професорка кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, випускаюча редакторка журналу;

Ватаманюк О. З. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна, м. Львів, член редколегії журналу;

Гриценко О. А. – докторка економічних наук, професорка, професорка кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, членкиня редколегії журналу;

Федулова Л. І. – докторка економічних наук, професорка, завідувачка Центру досліджень економічної політики Інституту експертно-аналітичних та наукових досліджень Національної академії державного управління при Президентові України, Україна, м. Київ, членкиня редколегії журналу;

Шкодін І. В. – докторка економічних наук, професорка, професорка кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, м. Харків, членкиня редколегії журналу;

Іващенко М. В. – кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри менеджменту та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського навчально-наукового інституту Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»;

Острроверх П. І. – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна, м. Львів;

Моряк Т. П. – кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна, м. Львів;

Стирський М. В. – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна, м. Львів;

Базецька Г. І. – кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри економіки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова;

Піскунов Р. О. – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та оподаткування Харківського навчально-наукового інституту Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»;

Можайкіна Н. В. – кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри економічної теорії та міжнародної економіки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, Україна, м. Харків.

Учасники «круглого столу» обговорили актуальні проблеми та узагальнили досвід підготовки фахівців за освітніми програмами «Бізнес-економіка» («Business Economics») в українських та закордонних університетах. Особливу увагу було приділено сучасним тенденціям розвитку університетської спеціальності «Економіка». Пропонуємо читачам ознайомитися з виступами учасників «круглого столу».

«БІЗНЕС-ЕКОНОМІКА» («BUSINESS ECONOMICS») ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ ВИЩОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

Шевченко Л. С.

докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри економічної теорії, гарантка освітньої програми «Бізнес-економіка», Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

Освітня програма «Business Economics» («Бізнес-економіка») пропонується багатьма провідними університетами світу. Вона об'єднує теоретичний

аналіз економіки з прикладними аспектами підприємництва, дає можливість краще зрозуміти стандартні ділові практики (оптимізацію витрат, одержання прибутку, убезпечення бізнесу та ін.), мінімізувати проблему невизначеності та господарські ризики, розробити стратегію бізнесу.

Утім має місце неоднозначність трактування самого терміна «Business Economics». Його використовують як синонім:

- мікроекономіки: перед бізнес-економістами ставлять завдання розв’язання конкретних питань усередині фірм, обґрунтовувати економічні та управлінські рішення в умовах невизначеності реального світу, зважаючи на поведінку інших суб’єктів мікроекономіки – фірм, споживачів, власників ресурсів (особливо інвестиційних);

- управлінської економіки як сфери застосування економічної теорії до проблем оптимального розподілу економічних ресурсів з обґрунтуванням найліпшої альтернативи, а також до таких сфер підприємницької діяльності, як фінанси, менеджмент, маркетинг і бухгалтерський облік із метою підвищення їх ролі в управлінні прибутковістю бізнес-організації. Ідеться, по суті, про поєднання економічної теорії та науки про управління з метою напрацювання раціональних рішень у приватному та державному секторах економіки;

- економіки підприємства, оскільки «Business Economics» багато в чому пов’язана з функціонуванням ділового підприємства, а об’єктом вивчення є фірма та її економічна поведінка;

- бізнес-менеджменту, адже використовує логіку економіки, математики та статистики для обґрунтування управлінських бізнес-рішень. Бізнес-економіст має знатися на процесах перспективного планування, аналізі внутрішніх і зовнішніх обмежень, з якими стикаються фірми (підприємства) у своїй діяльності та які пов’язані із середовищем бізнесу.

У практичному сенсі закордонні освітні програми «Business Economics» орієнтуються на формування кар’єри студентів у галузях організацій та ринків, міжнародного бізнесу, бізнес-стратегування, корпоративних фінансів, корпоративного управління, взаємовідносин бізнесу та уряду. Практично всі освітні програми працюють на великі корпорації, інвестиційні фірми, урядові установи. Причому в різних університетах світу ступені бакалавра і магістра з таких програм присуджуються не тільки за економічною спеціальністю, а й у галузях бізнесу та менеджменту.

Наприклад, Університет Гарварду (Harvard University) позиціонує «Business Economics» як програму, що має фундаментальне значення для розуміння проблем сучасних фірм. Першочергова увага приділяється економічним перспективам бізнесу, організації фірми, ролі інформації та трансакційних витрат на внутрішньому і зовнішньому ринках, теорії агентів, укладенню договорів та відносинам фірми з клієнтами і постачальниками [1].

Університетська школа економіки Утрехта (Utrecht University School of Economics) стверджує, що слухачі магістерської програми «Economics and Business Economics» будуть працювати не тільки з абстрактними моделями і теоріями, а й застосовувати їх у соціальному контексті. Вони знаходять роботу як консультанти у ТНК, інвестори або розробники проєктів у банках або інших фінансових установах, урядових організаціях, місцевих органах влади, асоціаціях роботодавців, профспілкових органах тощо [2].

Маастрихтський університет (Maastricht University) пропонує бакалаврську програму «Economics and Business Economics», «родзинкою» якої є навчання на основі досліджень проблем у бізнесі. У 2019 році програма посіла третє місце у національному рейтингу Keuzegids Universiteiten в категорії «Економіка та бізнес»; друге місце в національному рейтингу кращих досліджень Elsevier і рекомендується 87 % студентів [3].

Університет Антверпена (University of Antwerp) має аналогічну магістерську програму. Обов'язковими навчальними дисциплінами є: етичний та стійкий бізнес; методи дослідження в бізнес-економіці; стратегічне управління; наука про дані; фінанси; маркетинг; європейський та міжнародний менеджмент. Усі слухачі виконують міжнародний консалтинговий проєкт, який передбачає розв'язання реальної організаційної проблеми, пов'язаної з широкою областю управління, сформульованою конкретною бельгійською компанією. Результати і рекомендації надсилаються в компанію [4]. Університет VUB у Брюсселі (Vrije Universiteit Brussel, VUB) пропонує схожу за змістом бакалаврську програму [5].

Зазначу також, що більшість закордонних університетських програм «Business Economics» (бакалаврських і магістерських) мають певну галузеву і професійну спеціалізацію, що відображається на їх змісті. Так, Університет Амстердама (Amsterdam School of Economics) пропонує річну магістерську програму Business Economics за трьома напрямками спеціалізації: «Економіка та стратегія управління»; «Конкурентне право та економіка»; «Нейроекономіка». Ефективність програми вимірюється такими показниками її випускників: середній час на пошуки роботи – 3 місяці; середня стартова зарплата – 3000 євро; можливість роботи у таких організаціях, як ТНК, фінансові установи, консалтингові та аналітичні центри, урядові установи, неприбуткові та некомерційні організації [6].

Навчання на економічному факультеті Університету Центральної Флориди (University of Central Florida) (США) орієнтується на підготовку економічних асистентів у приватних і державних установах, переважно в таких галузях, як охорона здоров'я, транспорт та енергетика, експертів у складанні звітів, проєктуванні опитувань в роботі з великими обсягами даних. Приблизно половина економістів працюють на федеральний уряд [7].

Університет Сан-Дієго (University of San Diego) (США) готує аналітиків у галузі інвестиційного банкінгу та державної політики управління (оподаткування, субсидії, тарифи, квоти). Причому до програми включено навчальні дисципліни з психології менеджменту («Організаційна поведінка») та права («Бізнес-право») [8].

Кентерберійський університет у Новій Зеландії (University of Canterbury) пропонує спеціалізацію «бакалавр комерції». У рамках програми особлива увага приділяється навчальній дисципліні «Економічне мислення для бізнесу». У ній розглядається застосування економічних знань для оптимізації проблем бізнесу та реального світу [9].

В Україні передумови для розвитку даного напрямку вищої економічної освіти є. Сучасний бізнес (малий, середній, великий) потребує фахівців із новими підходами до розв'язання економічних проблем, навичками розроблення і втілення економічних стратегій на різних рівнях господарювання, тобто бізнес-економістів. Зростає також індивідуальний запит на заняття підприємництвом. Як наслідок – освітні бакалаврські та магістерські програми «Business Economics» починають пропонувати дедалі більше університетів. Серед них: Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний університет «Львівська політехніка», Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Національний транспортний університет, Полтавський університет економіки і торгівлі (бакалаврські освітні програми), Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київський національний університет технологій та дизайну, Національний університет «Житомирська політехніка» (магістерські освітні програми).

Більшість вітчизняних освітніх програм «Business Economics» формують у студентів уміння: здійснювати комплексний економічний аналіз стану, функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, а також їх функціональних підсистем; аналізувати бізнес-середовище, кон'юнктуру ринку, виявляти перспективні напрями розвитку бізнесу в міжнародному, національному, регіональному та галузевому контексті; оцінювати рівень конкурентоспроможності бізнесу, визначати резерви його підвищення та здійснювати необхідні для цього заходи; самостійно розробляти та впроваджувати бізнес-проекти, виявляти проблеми в бізнес-діяльності при аналізі конкретних ситуацій, пропонувати способи їх розв'язання та інші.

Утім відзначу кілька важливих закономірностей сучасного суспільства, які позначаються на розвитку освітніх програм «Business Economics» в Україні і дозволяють університетам знайти свою «нішу» на ринку освітніх програм.

Перша закономірність – світ рухається до *цифрової економіки*. Уряди розвинених країн, починаючи з 2011–2013 рр., реалізують спеціальні масштабні стратегії цифрової трансформації економіки та бізнес-моделей, до чого мусять бути готовими економісти й менеджери. Цифрова економіка потребує бізнес-економістів, які вміють працювати з цифровими технологіями, збирати та опрацьовувати великі дані, управляти новими бізнес-процесами, розробляти цифрові стратегії бізнесу. Серед них: економіст-аналітик, бізнес-консультант, форсайтер, цифровий економіст, експерт з аналізу Big Data, експерт із клієнтського досвіду (Customer Experience, CX), економіст-конкурентолог, експерт із питань фінансово-економічної безпеки, керівник бізнес-проектів та ін. Університетські освітні програми «Business Economics» мають це враховувати. Вони повинні формувати у майбутніх бізнес-економістів «цифрову» грамотність (компетентність), яка визнана ЄС однією з 8 ключових компетентностей для повноцінного життя та діяльності.

Друга закономірність – в Україні відбувається формування *правової економіки*. Юристи-практики стверджують, що кожне економічне та управлінське рішення має базуватися на знанні права, бути юридично оформленим у вигляді наказу, розпорядження, доручення та узгоджене з чинним законодавством. З цим погоджуються і досвідчені менеджери: для зменшення ризиків бізнес-середовища потрібно розробляти корпоративні правові стратегії, застосовувати різноманітні юридичні інструменти створення конкурентних переваг бізнес-організацій. Але для цього потрібні юридичні знання. Тому освітня програма «Business Economics», яка не тільки поєднує вивчення економіки та управління, а ще й пропонує вивчення права та правових аспектів бізнесу, набуває важливих конкурентних переваг. Можна очікувати, що її випускники додатково сформують важливі правові компетентності і зможуть: організовувати систему економічної безпеки підприємства, здійснювати моніторинг ризиків і загроз, уживати заходи з їх усунення та нейтралізації; розробляти антикорупційну політику підприємства, процедури антикорупційного комплаєнсу; здійснювати юридичний супровід господарської діяльності – угод, процесів створення та реорганізації бізнесу, транскордонного економічного співробітництва тощо.

Саме такі перспективи підготовки бізнес-економістів створює НЮУ імені Ярослава Мудрого. Науково-навчальний потенціал вишу дозволяє студентам опанувати різноманітні навчальні дисципліни (обов'язкові, за вибором студентів, сертифікатні): «Фінансове та податкове право», «Інвестиційне право», «Економічне право», «Антикорупційний комплаєнс», «Трудове право», «Корпоративне право», «Правовий захист економічної конкуренції» та інші. Юридичний університет дає ще широкі перспективи спілкування майбутніх бізнес-

економістів із провідними юристами – викладачами і практиками, участі у спільних зі студентами юридичних факультетів наукових заходах, пошуку юридичних радників і ділових партнерів для майбутнього бізнесу.

Отже, освітні програми «Business Economics» мають значні перспективи розвитку в Україні, але потребують перегляду багатьох підходів до науково-методичного наповнення та реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. The official site of the Harvard University. URL: <https://www.extension.harvard.edu/>.
2. The official site of the Utrecht University. URL: <https://www.uu.nl/bachelors/en/economics-and-business-economics>.
3. The official site of the Maastricht University. URL: <https://www.maastrichtuniversity.nl/education/bachelor/bachelor-economics-and-business-economics>.
4. The official site of the University of Antwerp. URL: <https://www.uantwerpen.be/en/study/education-and-training/business-economics/about-the-programme/>.
5. The official site of the Vrije Universiteit Brussel (VUB). URL: <https://www.vub.be/en/faculty/social-sciences-solvay-business-school#faculty>.
6. The official site of the University of Amsterdam. URL: <https://ase.uva.nl/content/masters/business-economics/business-economics.html>.
7. The official site of the University of Central Florida. URL: <https://business.ucf.edu/degree/economics-business/>.
8. The official site of the University of San Diego. URL: <https://www.sandiego.edu/business/undergraduate/business-economics/>.
9. The official site of the University of Canterbury. URL: <https://www.canterbury.ac.nz/study/subjects/business-economics/>.

ПЕРЕДУМОВИ ПРОЄКТУВАННЯ ПРОГРАМИ «БІЗНЕС-ЕКОНОМІКА» З УРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Федулова Л. І.

докторка економічних наук, професорка, завідувачка Центру досліджень економічної політики Інституту експертно-аналітичних та наукових досліджень Національної академії державного управління при Президентові України, Україна, м. Київ

В останні десятиліття діяльність усіх суб'єктів господарювання істотно змінилася під впливом глобальних соціально-економічних та інформаційно-комунікаційних процесів. У світлі нових тенденцій стає зрозумілим прагнен-

ня науковців, освітян та практиків (роботодавців) реформувати модель освітнього процесу, яка б відповідала трендам нової промислової (технологічної) революції, методології формування інноваційних бізнес-моделей, сучасним формам взаємодії зі стейкхолдерами.

У цьому контексті дослідження досвіду зарубіжних університетів, які здійснюють підготовку фахівців за програмою «Бізнес-економіка» («Business Economics»), далі – Програма, дозволило виявити такі особливості, які варто враховувати українським університетам при проектуванні освітнього процесу.

1. Ключові питання, що активно обговорюються в університетському співтоваристві:

1) цифровізація (діджиталізація) освіти – яким чином цифрові технології впливають на зміст освіти, тобто на формування її «контенту»;

2) Індустрія 4.0 з точки зору структури зайнятості – широко використовується аргументація, що в майбутньому (до 2030 р.) найменша зайнятість буде в середньому сегменті складності трудових функцій, які легко стандартизувати і автоматизувати (тобто рутинні функції), порівняно з висококваліфікованою працею;

3) глобалізація бізнесу – розвиток глобальних компаній у напрямі формування мережевої структури (мережеві віртуальні корпорації, які беруть на себе все більше функцій організації економічних систем) проти локального протекціонізму, традиційних архаїчних способів утримання конкурентних переваг;

4) цифровий бізнес розуміють як бізнес-проект, заснований на взаємодії людей, компаній та інтелектуальних пристроїв на перехресті фізичного і цифрового світів. Проте основою цифрового бізнесу ні в якому випадку не можна вважати лише технології: саме по собі застосування цифрових технологій не здатне зробити бізнес цифровим. Основну увагу слід звертати на інноваційні бізнес-моделі (цифрові бізнес-моделі) і способи їх реалізації.

2. Сучасний ринок пред'являє підвищений попит на фахівців, які володіють одночасно і підприємницькою винахідливістю, і економічним інструментарієм, і менеджерськими здібностями та умінням працювати з великими даними. Програма «Бізнес-економіка» спрямовується на розвиток саме цих компетенцій і включає широкий спектр дисциплін з метою розвинути в тих, хто навчається, всі необхідні знання, уміння і навички, необхідні для створення власного бізнесу або керівництва великою компанією, аналітичної роботи, ухвалення економічних і фінансових рішень, роботи в приватному секторі або в державних компаніях.

В американських навчальних закладах Програма готує студентів на посади в таких галузях, як фінанси, банківська справа, економічний аналіз, торгівля

цінними паперами, страхування, управлінський консалтинг та державне регулювання. Студенти з економіки бізнесу мають можливість вивчати та розвивати розуміння цілей, функціонування та управління діловими фірмами. Крім того, вони розвивають аналітичні та технічні навички, корисні для вирішення бізнес-проблем. В університетах Англії Business Economics розуміють як «ділову економіку» – формування ділових якостей з розумінням економіки. Складові Програми передбачають поєднання знання підприємництва з економікою, аналіз даних і прогнозування діяльності як бізнес-компаній, так і неприбуткових організацій. Окрім того, Програма об'єднує економіку з курсами з маркетингу, менеджменту, обліку, фінансів і кількісного аналізу. Для стажування студентів існують фонди інвестицій студентської практики і можливість брати участь у дослідженнях у Бюро Бізнес & Економічне Дослідження. У програмах деяких університетів знаходимо такі дисципліни, як економетрика та прогнозування бізнесу; жінки та економіка; економіка праці; управлінський облік; стратегічна поведінка, екологічна економіка та ін. Для прикладу, в Шяуляйському університеті – найбільшому в Північній Литві закладі вищої освіти – є курс «стала бізнес-економіка», спрямована на підготовку фахівців для реалізації ЦСР (Цілей Сталого Розвитку).

Потрібно звернути увагу, що *в структурі програми «Бізнес-економіка» важливе місце займає вивчення бізнес-моделей*, на відміну від класичного – вивчення бізнес-процесів. Обумовлене це переорієнтацією споживчої поведінки з придбання на спільне користування, виключення посередників із ланцюжка «клієнт – виконавець», посилення ролі онлайн-репутації і саморегулювання співтовариства для забезпечення якості послуг («економіка спільного користування»/sharing economy) [1].

3. Головний тренд – *практико-орієнтоване навчання* й тенденція до інтеграції та розвитку партнерства між університетами, органами державного управління і комерційними компаніями, що забезпечують спільну проектну діяльність. Прикладами такої діяльності можуть слугувати дослідження, що проводяться такими університетами, як Стенфордський (Stanford University), Університет Амстердама (University of Amsterdam), Массачусетський технологічний університет (MIT). Університети активно залучають до розробки програм, до проведення занять і підсумкової атестації представників роботодавців (бізнес-співтовариства і державних організацій), без яких неможливо здійснити якісне навчання за Програмою. Окрім того, відбувається розвиток освітніх програм *додаткової освіти*, що спирається на сучасні вимоги і рекомендації компаній, особливо тих, хто працює в ІТ-сфері. Спільна робота викладачів, експертів, випускників університетів та інших зацікавлених учасників освітнього процесу зі створення спеціального освітнього контенту за-

початковується на поєднанні можливостей єдиного репозиторію об'єктів і peer-to-peer (P2P) спілкування в інформаційно-освітньому просторі, що допомагає прискорити еволюцію в створенні електронних курсів для додаткового навчання [2].

4. Відбувається перехід до системи компетентностей, у якій переважають Soft-Skills, нелінійність закономірностей між освітньою установою, яку закінчує випускник, і реальними компетентностями випускника, якими він володіє, волатильність вимог до працівника і формалізація освітнього процесу. Формуються такі *бізнес-компетентності*: креативність (creativity), пошук і використання можливостей (opportunity identification), самоефективність (self-efficacy), комунікації (communication), лідерство (leadership), ухвалення рішень (decision making), інновації (innovation), відповідальність (responsibility), співпраця (collaboration), генерація ідей (ideas generation), вирішення проблем (problem-solving), переговори (negotiation), вирішення завдань через соціальну і професійну взаємодію (networking). Цифрова трансформація освітнього простору спрямована на формування знань і досвіду, необхідних для реалізації компетентностей у сфері застосування інструментарію хмарних обчислень, просунутої аналітики як нових форм роботи з великими даними, штучного інтелекту в умовах прискорення і стандартизації базових освітніх процесів.

5. Проєктування й оновлення змісту освітньої Програми започатковуються на обов'язковому збільшенні частки обсягу нових знань, отриманих у результаті взаємодії системи освіти з фундаментальною наукою. Тобто інтеграція науки й освіти є основою формування системи випереджаючої економічної освіти.

Таким чином, можна відзначити системний підхід до розуміння Програми «Бізнес-економіка» («Business Economics»), що передбачає:

1) *універсальність* – універсальний ступінь, що легко поєднується зі сферами поза бізнесом, такими як фінанси, математика, політологія, соціологія, психологія, історія та філософія. Оволодіння економікою бізнесу/діловою економікою вимагає точності думки, яка корисна і високо цінується майже в будь-якій кар'єрі;

2) *великий контент* – вивчення економіки бізнесу дозволяє студентам побачити 3D картини про те, як працює економіка, коли ринки функціонують добре, коли вони відсутні, і яка політика може покращити економічні результати;

3) *курси* – Програма обов'язково включає курси стратегічної поведінки, економіки навколишнього середовища, менеджменту, фінансів, бухгалтерського обліку, маркетингу, статистики, аналізу даних та прогнозування;

4) *теорію та аналіз даних* – економіка бізнесу дозволяє студентам відкривати теорії та аналізувати дані, які можуть мати суттєвий вплив на бізнес, споживачів та навколишнє середовище;

5) *практичні навички* – економіка бізнесу надає студентам практичні навички ведення бізнесу, а також реальні уявлення про розуміння широкого кола факторів, що впливають на ефективність ринку та економіку в цілому.

Отже, динамічні зміни, що відбуваються останнім часом в економіці, позначили контрасти між традиціями в навчанні, що склалися, і замовниками, які пред'являють вимоги, що відображають потреби ринку праці у вдосконаленні професійного навчання. Фахівцям економічної освіти при проектуванні програми «Бізнес-економіка» необхідно вийти за рамки педагогічних традицій і застосувати нові підходи до процесу підготовки фахівців до трудової діяльності в умовах наростаючого процесу цифровізації економіки та суспільства. Нинішня відкритість світового досвіду в цій сфері дозволяє використовувати його найбільш ефективні моделі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Vaughan R., Daverio R. Assessing the size and presence of the collaborative economy in Europe. PwC, UK, 2016, April.
2. Данченко Л. А., Зайцева А. С., Комлева Н. В. Трансформация модели дополнительного образования в условиях цифровой экономики. *Открытое образование*. 2019. Т. 23. № 1. С. 34–45.

ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ ТЕОРЕТИЧНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ ЗА ОСВІТНЬОЮ ПРОГРАМОЮ «БІЗНЕС-ЕКОНОМІКА»

Марченко О. С.

докторка економічних наук, професорка, професорка кафедри економічної теорії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків

Важливим критерієм якості освітніх програм ЗВО є рівень та ефективність практичної підготовки здобувачів вищої освіти. Але слід підкреслити, що, з одного боку, практична підготовка буде якісною, якщо базується на системних теоретичних знаннях, що реалізуються у процесі стажування студентів.

З другого боку, якісна теоретична підготовка повинна забезпечити формування здатностей студентів професійно здійснювати практичну діяльність за спеціальністю, розв'язувати складні проблеми в умовах турбулентності та невизначеності сучасного економічного середовища. Рівень оволодіння теорією перевіряється практикою професійної діяльності майбутніх фахівців. Виходячи з цього, актуальним є підхід до забезпечення високої якості формування та реалізації ОП «Бізнес-економіка», орієнтований на збалансованість теорії та практики підготовки фахівців з економіки.

Реалізація збалансованого підходу в освітньому процесі має загальні (традиційні) та спеціальні форми, необхідність застосування яких продиктована сучасними вимогами до підготовки фахівців та професіоналів. До традиційних форм належать організація виробничої та переддипломної практик, підготовка випускних кваліфікаційних робіт, що містять теоретичні та практичні розділи, тощо. Щодо сучасних спеціальних форм забезпечення збалансованості теоретичної та практичної підготовки, то з метою їх визначення, аналізу та обґрунтування доцільності впровадження у освітній процес слід звернутися до досвіду закордонних університетів.

У сучасний період університети різних країн дедалі частіше пропонують навчальні програми та курси з прикладних аспектів професійної діяльності за певною спеціальністю. Наприклад, у бакалаврських програмах «Економіка та політика», «Економіка та право» Вестфальського університету ім. Вільгельма II в Мюнстері (Westfälische Wilhelms-Universität, Німеччина) у модулі «Основи економічної теорії (обов'язкові)» представлено навчальну дисципліну «Прикладна економіка» [1]. Державний Університет Капілано (CAPILANO UNIVERSITY, Канада, провінція Британська Колумбія, місто Ванкувер) пропонує програму «Північноамериканський прикладний бізнес-менеджмент» («North American Business Management»), доцільність вивчення якої пояснюється тим, що сучасне північноамериканське середовище бізнесу дуже динамічне. Особи, які хочуть розвивати бізнес у Канаді або США, повинні відповідати швидким змінам технологій, розподілу ресурсів, структурним варіаціям в економіці, географічним відмінностям, змінам у клієнтських перевагах, конкурентним підходам і модифікаціям на ринку праці. Курс сфокусований на ефективні практики ведення бізнесу по-північноамериканськи [2]. Університет Ла-Тробе і Дідаско (La Trobe University and Didasko, Австралія) пропонує програму «Бакалавр прикладного бізнесу» («Bachelor of Applied Business»), спрямовану на забезпечення широкої основи ділових навичок, необхідних для виконання різних ролей у світі бізнесу. Цей курс був розроблений зі спрямованістю на працевлаштування [3]. Канзаський державний політехнічний університет (Kansas State University Polytechnic, США) здійснює

програму «Прикладний бізнес» («Applied Business»), вивчення якої надає студентам конкурентну перевагу на ринку праці, забезпечуючи солідний досвід ведення бізнесу [4]. Інститут технологій та вищої освіти у Монтерреї (The Monterrey Institute of Technology and Higher Education, Мексика) у освітніх програмах з економіки пропонує навчальні дисципліни з ведення бізнесу в Азії, Північній Америці, Латинській Америці, Європі та на Близькому Сході [5]. Наведені прикладні програми та курси, що викладаються у закордонних університетах, є поширеними, затребуваними здобувачами, актуальними, демонструють оптимальне сполучення теоретичних та практичних аспектів певної професійної підготовки.

В освітній програмі «Бізнес-економіка» з метою забезпечення збалансованості теорії та практики важливо, по-перше, передбачити удосконалення традиційних форм реалізації збалансованого підходу з метою посилення взаємодоповнюючого впливу теоретичної та практичної підготовки на якість та ефективність освітнього процесу; по-друге, спираючись на досвід закордонних університетів, впровадити прикладні навчальні дисципліни, зокрема «Прикладний бізнес» / «Прикладна економіка», які за навчальним планом повинні у певному сенсі завершувати теоретичну підготовку і закладати основи стажування студентів за спеціальністю, забезпечувати у процесі їх вивчення трансформацію отриманих теоретичних знань у практичні здібності та навички майбутніх фахівців. Зокрема, навчальна дисципліна «Прикладний бізнес» спрямована на трансформацію знань студентів з економічної теорії, макро- та мікроекономіки, економіки підприємства, фінансового аналізу, підприємницького права тощо у практичні знання, навички, уміння ведення бізнесу в сучасних умовах. При цьому можливими є курси як з прикладного бізнесу в Україні, так і в ЄС чи на рівні світової економіки. Ще одним аргументом на користь викладання навчального курсу «Прикладний бізнес» є його безпосередня спрямованість на формування певних професійних переваг студентів щодо майбутнього працевлаштування у конкретній галузі бізнесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сайт Westfälische Wilhelms-Universität. URL: <https://www.uni-muenster.de/de/>.
2. Сайт EduSteps. URL: <https://edusteps.com.ua/obuchenie/programmy/820-severoamerikanskiy-prikladnoy-biznes-menedzhment.html>.
3. Сайт Bachelorsportal. URL: <https://www.bachelorsportal.com/studies/228106/applied-business.html>.
4. Прикладной бизнес. URL: <https://www.academiccourses.ru/Прикладной-бизнес/USA/Kansas-State-University-Polytechnic-Campus/%20П/>.

5. Сайт Monterrey Institute of Technology and Higher Education. URL: <https://www.google.com/search?q=Tec+de+Monterrey&oq=Tec+de+Monterrey&aqs=chrome..69i57j69i59.1296j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>.

БІЗНЕС-ОСВІТА В АНГЛІЇ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ

Гриценко О. А.

докторка економічних наук, професорка, професорка кафедри економічної теорії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

В Україні набуває високих темпів розвитку освіта в галузі організації та управління підприємницькою діяльністю. Це обумовлено розвитком ринкових відносин, основним суб'єктом яких стає підприємець. Ця професія займає 9-те місце у світовому рейтингу TOP 100 Best Business Jobs.

Британська бізнес-освіта сьогодні визнана еталоном підготовки фахівців у сфері бізнесу, економіки та фінансів. Уважається, що за якістю підготовки випускників Англія обійшла навіть такі країни, як США, Франція, Швеція, оскільки більшість із них отримують найкращі можливості працювати в престижних компаніях. Історично Англія стала центром фінансової, торгової та підприємницької діяльності. Україна ж знаходиться на початковому етапі становлення нової професії, оскільки підприємницька діяльність почала розвиватися на початку 20-х рр. минулого століття. А значить, можна використовувати досвід тих країн, які значно довше йдуть цим шляхом. Безумовно, треба враховувати власні об'єктивні та суб'єктивні основи розвитку національної економіки. В якомусь сенсі можна говорити про імплантацію (імпорт) інституту (принципів діяльності, процедур та алгоритмів навчання) бізнес-освіти. Це цілком виправдано, з одного боку, умовами первісного нагромадження капіталу, де переважну роль відіграє торгівельний капітал та підприємницька діяльність у цій галузі. З другого боку, обмеженістю наших власних знань, досвіду та навичок про шляхи майбутнього розвитку економіки країни. Будь-яка трансплантація передбачає цілеспрямовану трансформацію наявного інституту з тим, щоб отримати адекватну та ефективну для нашої країни форму освіти. В інфраструктурі трансплантації бізнес-освіти в Україні позитивну роль буде відігравати достатньо високий рівень освіти населення, особливості його ментальності (пошукові інстинкти, висока орієнтація на пізнання та інше). Це сприятиме не тільки зниженню трансакційних витрат

на формування нового інституту, але й швидкості адаптації та модифікації інституту бізнес-освіти.

Згідно зі щорічно організованим рейтингом, до п'ятірки найкращих британських університетів увійшли: Оксфорд (University of Oxford), Кембридж (University of Cambridge), Лондонська школа економіки та політичних наук (London School of Economics and Political Science), Імперський коледж Лондона (Imperial College London) та Даремський університет (Durham University). Відомий державний Університет Кінгстона (Kingston University) посідає перше місце за кількістю стартапів, які запущені його випускниками.

Більшість бізнес-шкіл працює на основі державних університетів, де формують спеціальні факультети, наприклад Манчестерська бізнес-школа (Manchester Business School) та Кренфілдська школа менеджменту (Cranfield School of Management). Також існують самостійні приватні навчальні заклади, які готують вузько спеціалізованих фахівців, наприклад Лондонська школа бізнесу (London Business School). Термін освіти в Англії коротше за підготовку в інших країнах. Так, бакалаврська програма триває три роки, а навчання в магістратурі – один рік. Уважається, що такий термін освіти дає конкурентні переваги перед іншими закордонними навчальними закладами, оскільки така практика здешевлює освіту та дозволяє швидше включитися в професійну діяльність.

Британські бізнес-школи більшою мірою орієнтуються на практичні заняття. З цією метою в школах створюються «бізнес-моделі», у яких студенти можуть самостійно орендувати офіс, самостійно працювати, а майбутні роботодавці обирають для себе перспективних працівників.

Для тих підприємців, які вже отримали освіту, займаються власним бізнесом, або є керівниками компаній, але бажають розширити, актуалізувати свої знання, отримати нові практичні навички, сформувані стандарти інноваційного керівництва, пропонуються спеціальні тренінгові курси та школи.

У навчальних закладах Англії програми освіти формуються самостійно, та існує можливість їх обирати: класична або спеціалізована (передбачає можливість обирати необхідні дисципліни).

Особливістю навчальних програм є їх історико-концептуальний підхід, що був започаткований класиками економічної теорії: підприємця готують, з одного боку, як носія місії капіталу-власності (програми спрямовані на вміння капіталізувати вартість), з другого – підприємець виходить із соціального статусу власника та набуває своїх особливих ознак. Основними орієнтирами навчання стають: опора на власні сили та власну думку, переваги ризикованих дій, цінність власної незалежності, прагнення до нововведень,

потреба в успіху, тобто досягнення позитивного результату (далеко не завжди в грошовій формі), що забезпечує внутрішнє задоволення та зовнішнє визнання. Підприємництво – це не рід занять, а склад розуму і властивість натури, тому ядром Business Fundamentals стає надійне й аналітичне обґрунтування інструментів і методів, необхідних для майбутнього кар'єрного успіху. Саме на це спрямовані ключові аспекти програмних курсів. Наприклад, навчальний курс «The science of People in Organization» має за мету розвивати навички прогнозування поведінки окремих людей, груп, організацій з тим, щоб привести компанію або команду до успіху. Навчальні заняття часто комбінують освітній процес, подорожі, проходження практики в компаніях, де студенти отримують нові знання, розширюють коло своїх інтересів, набувають навичок імплементації знань у практичну діяльність.

В Англії бізнес-освіта формувалася класичним шляхом, тобто економічне мислення та освіта стали відповіддю на проблеми, які висувала економічна реальність. В Україні бізнес-освіта розвивається інверсійним шляхом, тобто випереджає зміни, що відбуваються в економіці. Тому значну роль відводять консультантам у різноманітних сферах економіки, оскільки саме на них покладена відповідальність за ефективну імплементацію нового бізнес-інституту.

МОДЕЛІ БІЗНЕС-ОСВІТИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Шкодін І. В.

докторка економічних наук, професорка, професорка кафедри
міжнародного бізнесу та економічної теорії,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
Україна, м. Харків

Фінансова глобалізація та цифрові технології кардинально змінюють не тільки інституційну структуру фінансово-кредитної системи, загострюють конкуренцію між фінансовими інституціями, але й висувують нові вимоги до сучасних моделей бізнес-освіти, які повинні швидко адаптуватися, щоб забезпечити студентам адекватні цифровій економіці знання та навички.

Електронна комерція та хмарні технології, блокчейн та Інтернет речей, Big Data та штучний інтелект, роботизація, біометрика, кіберсистеми та 3D принтери – це сьогодення сучасного бізнесу. Проте, незважаючи на експоненці-

альну швидкістю розвитку цифрових технологій та активне випровадження їх у бізнес-практику, зміни в університетських програмах навчання відбуваються набагато повільніше.

Наразі більшість вітчизняних вишів використовують мультимедійні презентації, дистанційне навчання (E-Leaning), GoogleClass та ін., які, безперечно, підвищують якість підготовки фахівців. Але, на наш погляд, основною проблемою є саме зміст освітніх програм, відсутність чи недостатність дисциплін, які б відповідали умовам цифрової економіки.

Ми проаналізували освітні програми «Бізнес-економіка» та їх аналоги в закордонних та вітчизняних університетах, а саме: Віттенборзького університету прикладних наук (Wittenborg University of Applied Sciences (WUAS), Нового Європейського коледжу (New European College (Munich), Університету Вермонта (the University of Vermont), університету ДеПоул (DePaul University, Chicago, Illinois), Університету Валенсії (Universitat de Valencia, Spain), Тернопільського національного економічного університету, Львівської бізнес-школи Українського католицького університету (LvBS), Київського національного університету технологій та дизайну, Київського національного торговельно-економічного університету, Харківського національного університету В. Н. Каразіна та ін. Аналіз дав можливість виділити основні дисципліни, які бажано включити в освітню програму «Бізнес-економіка»: «Цифрова економіка», «Цифрова глобальна економіка», «Економіка спільного користування (sharing economy)», «Digital технології в бізнесі», «Електронна комерція», «Цифровий маркетинг», «Штучний інтелект та Big Data», «Фінтех (фінансові технології)», «Цифрова безпека та захист інформації».

Цифрові технології трансформують і ринок праці, отже, нормою буде регулярна зміна професій та постійне навчання. Враховуючи це, Університетам варто включити програми безперервного навчання у свої освітні концепції. Для покращення змісту освітніх програм украй необхідною є співпраця із представниками бізнесу для визначення знань та компетенцій, які матимуть попит на ринку праці.

Таким чином, у Концепції освітньої програми «Бізнес-економіка» Університетам необхідно враховувати сучасні тренди цифровізації та включати дисципліни, які б надавали знання та забезпечували формування компетенцій щодо розробки стратегій цифрової трансформації бізнесу, навиків споживання цифрової продукції та дозволяли б студентам ефективно використовувати можливості цифрової економіки у своїй кар'єрі.

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ В КОНЦЕПЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ «БІЗНЕС-ЕКОНОМІКА» НА ОСНОВІ ДОСВІДУ ЗАКОРДОННИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Іващенко М. В.

кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри менеджменту
та соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського навчально-наукового інституту
Державного вищого навчального закладу
«Університет банківської справи»,
Україна, м. Харків

В останні роки в сучасному бізнес-середовищі у тренді нова тенденція – «діджиталізація». Ця тенденція охопила всі сторони життєдіяльності суспільства – від здійснення найпростіших економічних дій до державного управління та адміністрування, не оминувши й вищу освіту. Усі новації пов'язані із об'єктивною необхідністю підготовки фахівців із нестандартним мисленням, які мають набір ключових універсальних компетентностей, таких як: креативність, вміння досягати результатів у співпраці з іншими працівниками, використовувати зміни зовнішнього середовища для реалізації динамічних задач бізнес-структур. Змішане навчання гармонійно поєднує як традиційні освітні технології, так і інструменти онлайн-освіти, а саме: вільний перегляд матеріалів до уроку в будь-який час та будь-якому місці; можливість слухати лекції від кращих лекторів; проходження контрольних завдань онлайн у зручний час.

Дослідивши досвід деяких закордонних університетів, що пропонують освітні послуги за програмами «Бізнес-економіка» та їх аналогами, можна узагальнити їх досвід для можливого використання в практиці формування концепції власної освітньої програми.

Університет єпископа Гросетест (Bishop Grosseteste University, Lincoln, United Kingdom) у бакалаврській програмі «Бізнес» пропонує змішану програму навчання, поєднуючи найкращі аспекти традиційного університетського викладання з інноваційними методами для сприяння участі студентів та інтерактивності. Запропонованими способами навчання є як традиційні лекції, навчальні семінари, практичні заняття, курсові роботи та виробничі практики, так і нові методи й методики. Результат концепції змішаного навчання представлено у вигляді рис. 1.

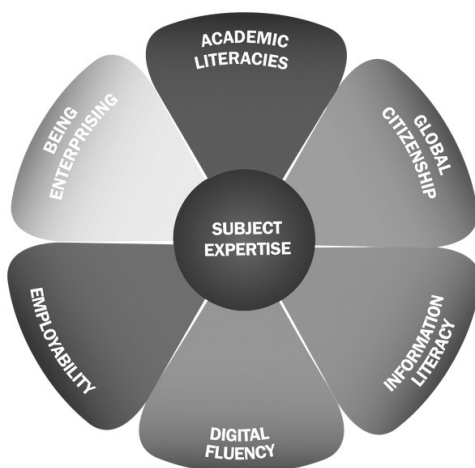

Рис. 1. Результат змішаного навчання

Міжнародний університет Марконі (Marconi International University – Miami) пропонує отримати ступінь бакалавра з Ділового адміністрування в змішаній формі, що поєднує в собі особисту діяльність з такими засобами навчання мультимедіа: уроки аудіо-відео (доступні через веб-платформу асинхронним способом); текстові матеріали (доступні через веб-платформу, фактично є аналогами сайтів дистанційної освіти); самооцінка: онлайн-тестування, рольові ігри, симуляції (доступні через веб-платформу); письмові завдання, що вимагають виконання конкретних завдань, створення проєктів, у яких студенти демонструють свою майстерність володіння методологією, інструментів та критичної автономії. Отже, Міжнародний університет Марконі здійснив широкомасштабну діджиталізацію навчального процесу, що дозволяє взаємозамінювати аудиторну роботу та онлайн-роботу та дає здобувачу вищої освіти можливість обирати форму роботи.

Університет Матея Бела (Matej Bel University, Banská Bystrica, Slovakia) та Бізнес-школа в Італії; Венеціанський університет Ка' Фоскарі (Business School in Italy, Ca' Foscari University of Venice); Болонський Університет (University of Bologna, Bologna, Italy) у програмах бакалаврату «Бізнес, Економіка та управління» та «Економіка та бізнес» прописують застосування інтерактивних методів навчання.

Університет ім. Еразма Роттердамського (Erasmus University Rotterdam, Rotterdam, Netherlands) в бакалаврських програмах «Міжнародна економіка» та «Економіка бізнесу» робить акцент на унікальній структурі (50 % студентів є міжнародними), привабливому навчальному плані (система блоків) та також пропонує змішане навчання (інтерактивні класи, онлайн-платформа тощо).

Онлайн-контент у змішаних технологіях навчання може складатися з текстових лекцій, відеолекцій, презентацій та завдань (табл. 1).

Таблиця 1

Типи онлайн-контенту

Текстові лекції	Відеолекції	Презентації	Завдання
Конспект, що містить терміни та приклади. Можуть бути як єдиною можливою подачею матеріалу так і допоміжною	Відео, що зазвичай тривають від 10 до 20 хвилин. Найчастіше є основною формою подачі матеріалу і супроводжується презентаціями	Включають в себе коротку вижимку із матеріалу, що може супроводжуватися ілюстраціями, графіками, діаграмами тощо для більшого розуміння матеріалу	Можуть бути як оцінюваними, так і лише для самоперевірки. Найпоширенішим типом завдань є тести

Отже, розробка освітнього процесу за технологією змішаного навчання є ефективною для передачі знань, підвищення рівня підготовки студентів, їх самостійної творчості та сприяє отриманню нових знань, що дає можливість готувати конкурентоздатних фахівців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Carman M. J. Blended learning design: Five key ingredients. URL: https://www.it.iitb.ac.in/brains/ingredientsofblended_learning_design.pdf
2. Horn M. B. The Rise of K-12 Blended learning. *Innosight Institute*, 2011. URL: <http://www.innosightinstitute.org/innosight/wp-content/uploads/The-Rise-of-K-12-BlendedLearning.pdf>.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «БІЗНЕС-ЕКОНОМІКА»

Ватаманюк О. З.

доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Україна, м. Львів

Упродовж двох останніх десятиліть в університетах Західної Європи та Північної Америки швидко зростає популярність курсу бізнес-економіки. Це зумовлено декількома основними причинами.

Передовсім сьогодні, у час динамічного розвитку інформаційних і комунікаційних технологій, масового впровадження нових видів бізнесу та підходів до його організації, помітно змінилося ставлення студентів до вивчення економічної теорії. Як зауважує автор одного з відомих підручників з «Бізнес-економіки» Н. Гарріс (N. Harris), у певному сенсі «економічна теорія стала найгіршим ворогом самій собі... Вона сприймається багатьма студентами як математизована, недостатньо зрозуміла та абстрактна, не пов'язана з реальністю» [1, С. xvii – xviii].

З другого боку, у зв'язку зі значним розширенням кількості спеціалізованих дисциплін для студентів, які спеціалізуються у таких сферах, як бізнес чи менеджмент, у навчальних програмах починає систематично бракувати часу для вивчення фундаментальних курсів мікро- та макроекономіки. За цих умов бізнес-економіка часто залишається єдиною дисципліною, яка вивчає базові теоретичні засади економічної поведінки індивідів і фірм.

Водночас, як свідчить навіть попередній аналіз декількох популярних підручників, їхні автори зазвичай мають достатньо різне розуміння завдання та наповнення курсу «Бізнес-економіка» [1–5]. Поширений підхід до викладу бізнес-економіки формулює автор одного зі згаданих підручників Г. Таунсенд (H. Townsend), який зазначає, що більша частина літератури, використовуваної під час вивчення курсу, «має надто технічний та теоретичний характер», і завдання полягає у тому, щоб «виправити цей дисбаланс, зосередившись на реальних бізнес-ситуаціях» і подати «доступне пояснення мікроекономічного аналізу з погляду реальної бізнес-практики» [2, С. i].

Типовий приклад такого підходу продемонстровано в підручниках [2; 5], де запропоновано більш чи менш детальний аналіз проблем, що є предметом вивчення мікроекономіки. Важливим завданням тут вважають формування економічного способу мислення [2] та з'ясування різноманітних аспектів процесу ухвалення рішень менеджерами фірм [5]. Для повнішого охоплення проблематики цих рішень часто додають ще 2–3 розділи, присвячені ознайомленню з базовими поняттями макроекономіки та міжнародної економіки [1].

Водночас у найкращих підручниках із бізнес-економіки йдуть значно далі [3; 4]. З одного боку, тут детально розглядають помітно ширше коло питань діяльності бізнесу, у тому числі стосовно напрямів розвитку та шляхів збільшення масштабів виробництва [3, 4], ролі інновацій і нових технологій [4], впливу ризику та невизначеності на виробничі рішення [3] тощо. З другого – самі процеси ухвалення рішень економічними агентами стосовно всіх сфер

діяльності бізнесу аналізують, застосовуючи плюралістичний підхід. Окрім економічної теорії основного потоку, представленої неокласичним курсом мікроекономіки, автори згаданих підручників активно використовують сучасні досягнення інших шкіл економічної думки, зокрема поведінкової економіки, неінституційної та еволюційної теорії.

До вагомих переваг такого підходу можна віднести можливість ознайомлення з альтернативною точкою зору щодо пояснення суті економічних процесів та явищ, уникнення примітивізації висновків на основі надмірно спрощених припущень і перспективи формулювання ефективніших рекомендацій щодо реальних бізнес-ситуацій. Зворотною стороною цих переваг є необхідність докладання більших зусиль у процесі вивчення курсу, чіткого виокремлення ключових положень і методологічних особливостей різних теоретичних підходів, щоб розуміти причини відмінностей отримуваних результатів.

Практична спроба реалізації подібного плюралістичного підходу вилилася у написання першого підручника з бізнес-економіки в Україні та й, наскільки відомо автору, на пострадянському просторі загалом (імовірно, за винятком країн Балтії)¹. Як видається, перспективи використання згаданого підходу в Україні дуже непогані. Упродовж останніх двох з половиною – трьох десятиліть у вітчизняних університетах сформувалися стійкі традиції викладання на достатньо високому рівні стандартних (неокласичних) курсів мікрота макроекономіки. Базуючись на цих знаннях і вміло використовуючи фундаментальні ідеї альтернативних підходів, можна добитися глибшого розуміння студентами економічних процесів і формулювання ефективних рекомендацій щодо реальних бізнес-ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Harris N. Business Economics. Theory and application. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2001.
2. Townsend H. Foundations of Business Economics. New York: Routledge, 2002.
3. Jones T. Business Economics and Managerial Decision Making. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd., 2004.
4. Earl P., Wakeley T. Business Economics: A Contemporary Approach. London: McGraw-Hill, Inc., 2005.
5. Pareek S. A Text Book of Business Economics. Jaipur: Sunrise Publishers & Distributors, 2009.

¹ Ватаманюк О. Бізнес-економіка. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018.

**УПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ
«БІЗНЕС-ЕКОНОМІКА» У ЛЬВІВСЬКОМУ
НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА:
ДОСВІД 2016–2020 РОКІВ**

Острроверх П. І.

кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії

Ватаманюк О. З.

доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії

Моряк Т. П.

кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри економічної теорії

Стирський М. В.

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Україна, м. Львів

У період до 2015 року, коли згідно з рішенням Кабінету Міністрів України до складу спеціальності 051 «Економіка» (галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки») увійшли декілька колишніх спеціальностей, серед яких і «Економічна теорія», в Україні простежувалося, принаймні на рівні середньострокової тенденції, відчутне зниження інтересу абітурієнтів до спеціалізації у царині економічної теорії. Дуже показовими були результати вступної кампанії 2016 року, коли ця проблема гостро постала перед провідними закладами вищої освіти у нашій країні (див. далі табл. 1).

Усвідомлюючи об'єктивність згаданої тенденції, колектив кафедри економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка опинився у доволі скрутній ситуації. З одного боку, ми розуміли необхідність збереження прошарку випускників, які на високому рівні володітимуть сучасним теоретичним інструментарієм дослідження економічних процесів і явищ. З другого – не можна було не реагувати на прагнення абітурієнтів опанувати фах, ефективніше адаптований до потреб ринку. Вихід було знайдено у запровадженні спеціалізації «Бізнес-економіка» (*Business Economics*) у межах спеціальності «Економіка».

Бакалаврські і магістерські програми *Business Economics* пропонують у численних університетах Сполучених Штатів Америки, Канади, Великої Британії, Німеччини, Нідерландів, Іспанії, Австралії тощо. Як зазначається

на сайті Гарвардського університету, який серед інших пропонує програму «*PhD in Business Economics*», бізнес-економіка поєднує підготовку фахівців у сфері економічної теорії (*Economics*) з можливістю зосередитися на наукових дослідженнях у сфері бізнесу¹. Тобто запровадження програми «Бізнес-економіка» дає змогу забезпечити вивчення на належному рівні економічної теорії, водночас наближаючи практику застосування цих знань для розв'язання актуальних проблем бізнесу.

У процесі переходу до освітньої програми «Бізнес-економіка» ми зберегли поглиблене вивчення англійської мови, що упродовж десяти років було важливим чинником підвищеного інтересу до навчальних програм кафедри з боку особливо кваліфікованих абітурієнтів. Сьогодні це дає змогу нашим магістрантам слухати частину дисциплін (зокрема, «Мікроекономічний аналіз», «Макроекономічний аналіз», «Економіка галузевих ринків», «Міжнародний фінансовий менеджмент») іноземною мовою і полегшує доступ студентів до сучасної навчальної та наукової літератури.

Як засвідчив досвід уже першої ж вступної кампанії, запропонований колективом кафедри підхід знайшов активний позитивний відгук серед абітурієнтів. У 2016 році на спеціалізацію «Бізнес-економіка» було набрано 31 студента (23 – бюджетна форма навчання, 8 – платна) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Результати вступної кампанії у 2016 році для спеціалізацій, пов'язаних з економічною теорією (окремі заклади вищої освіти)²

Заклад вищої освіти	Назва спеціалізації	Подано заяв	Зараховано студентами	Конкурсні бали зарахованих осіб	
				<i>max</i>	<i>min</i>
1	2	3	4	5	6
Київський національний університет імені Тараса Шевченка	«Економічна теорія та економічна політика»	191	4	182,1	126,5
Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана	«Економічна теорія»	239	9	177,85	129,35
Одеський національний університет імені І. Мечникова	«Економічна теорія»	199	7	171,6	112,65

¹ URL: <https://gsas.harvard.edu/programs-of-study/all/business-economics> (accessed: 07 February 2020).

² Складено на основі статистичних даних сайтів vstup.info та vstup.osvita.ua (дата звернення: 09.02.2020).

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6
Тернопільський національний економічний університет	«Аналітична економіка»	236	10	166,85	124,3
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна	«Економічна теорія та економічна політика»	122	7	186,8	131,05
Львівський національний університет імені Івана Франка	«Бізнес-економіка»	404	31	185,95	156,92

Перший успіх спонукав колектив кафедри до подальшої напруженої праці. Упродовж наступних років дуже суттєвих змін зазнали навчальні плани освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» та «магістр». Викладачі кафедри розробили і апробували викладання цілої низки нових курсів, зокрема «Бізнес-економіка», «Аналіз бізнес-середовища», «Державне регулювання економіки та бізнесу», «Бізнес-комунікації», «Економіка та організація *Startup*-бізнесу», «Теорія та практика бізнес-тренінгів», «Бізнес-інновації» тощо. Професором кафедри О. З. Ватаманюком опубліковано навчальний посібник «Бізнес-економіка» (2018), який отримав схвальні відгуки відомих вітчизняних учених¹.

Проведена колективом кафедри значна робота принесла помітні результати. Упродовж 2017–2019 років популярність освітньої програми «Бізнес-економіка» у Львівському національному університеті імені Івана Франка зростала (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Результати вступної кампанії для освітньої програми
«Бізнес-економіка» в ЛНУ імені Івана Франка у 2017–2019 роках²**

Рік	Подано заяв	Зараховано студентів		Рейтинговий бал зарахованих студентів		
				середній		мінімальний на бюджет
		бюджет	контракт	бюджет	контракт	
2017	628	22	59	184,42	154,33	184,12
2018	404	11	46	187,83	159,58	182,22
2019	431	20	46	188,89	159,71	185,31

³ Див., напр.: Радіонова І. Інтелектуальна розмова з читачем. Рецензія на навчальний посібник О. З. Ватаманюка «Бізнес-економіка», Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 2018. *Економічна теорія та право*. 2018. № 3. С. 152–154; Соболев В. Важливий крок в удосконаленні методичного забезпечення викладання фундаментальних економічних дисциплін. *Вісник THEU*. 2018, № 4. С. 164–167.

⁴ Складено на основі статистичних даних сайтів vstup.info та vstup.osvita.ua (дата звернення: 9.02.2020).

Сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що освітня програма «Бізнес-економіка» у Львівському національному університеті імені Івана Франка знайшла свого (численного) студента. Важливим, особливо за нинішніх умов, супутнім ефектом її впровадження став приплив значної кількості студентів-платників (з достатньо високими балами), що має відчутні сприятливі наслідки для університету загалом.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ «БІЗНЕС-ЕКОНОМІКА» У ЛЬВІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Островерх П. І.

кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії

Моряк Т. П.

кандидатка економічних наук, доцентка,

доцентка кафедри економічної теорії,

Львівський національний університет імені Івана Франка,

Україна, м. Львів

Реформування системи вищої освіти України у контексті глибшої її інтеграції в освітній та дослідницький простір Європейського Союзу, а також трансформація попиту на ринку економічних освітніх послуг у напрямі отримання знань більш прикладного та практичного характеру, втілилися у запровадженні на економічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка нової спеціалізації «Бізнес-економіка», яка увійшла до складу спеціальності 051 «Економіка».

Оскільки спеціалізація була новаторською в системі вітчизняної вищої освіти, задля окреслення змісту навчання та регламентації організації освітнього процесу, актуальним завданням для кожного освітньо-кваліфікаційного рівня спеціалізації стало розроблення навчальних планів, які, з одного боку, забезпечували б збереження фундаментальної науково-теоретичної компоненти, а з другого – враховували потреби реального сектора економіки.

Необхідність структурної та змістової трансформації відповідних навчальних планів на економічному факультеті була обумовлена не лише запровадженням нової спеціалізації, а також тим, що відповідно до нового

переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266), до складу спеціальності 051 «Економіка» (галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки») при підготовці фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра на економічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка тепер увійшло, окрім спеціалізації «Бізнес-економіка», ще три спеціалізації – «Міжнародна економіка», «Економічна кібернетика» та «Економічна аналітика та бізнес-статистика», а за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра, окрім перелічених спеціалізацій додавалася ще одна – «Прикладна економіка» [2].

Вимоги Закону України «Про вищу освіту», положення стандартів вищої освіти за відповідною спеціальністю для різних освітньо-кваліфікаційних рівнів, а також внутрішні нормативні документи Львівського національного університету імені Івана Франка при розробленні навчальних планів зобов'язували дотримуватися відповідного співвідношення не лише між нормативними та вибірковими дисциплінами як циклу загальної, так і професійної та практичної підготовки, а також забезпечити не менше, ніж 50% спільної частини від обсягу навчального плану для всіх спеціалізацій, які входять до складу спеціальності 051 «Економіка» [1].

Відтак, навчальний план спеціалізації «Бізнес-економіка» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» отримав таку структуру.

Перший блок формують нормативні дисципліни, які були згруповані у три субблоки:

- нормативні дисципліни циклу загальної підготовки («Українська мова за професійним спрямуванням», «Історія України», «Історія української культури», «Іноземна мова (англійська)», «Філософія» тощо);

- нормативні дисципліни циклу професійної та практичної підготовки («Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Вища математика для економістів», «Статистика», «Економіка підприємства», «Оптимізаційні методи та моделі в економіці», «Економетрія», «Міжнародна економіка», «Фінанси», «Бухгалтерський облік», «Маркетинг», «Менеджмент» тощо). Навчальні дисципліни вищезгаданих субблоків є спільними та обов'язковими для всіх спеціалізацій спеціальності «Економіка»;

- нормативні дисципліни спеціалізації «Бізнес-економіка». Цей блок містить нормативні дисципліни, відмінні для кожної спеціалізації в межах спеціальності «Економіка», а, відповідно, формують компетентності, які розкривають мету і фокус окремої освітньої програми.

Основними нормативними дисциплінами, покликаними забезпечувати підготовку фахівців спеціалізації «Бізнес-економіка», є: «Аналіз бізнес-середовища», «Професійна іноземна мова (англійська)», «Бізнес-економіка», «Економіка галузевих ринків», «Бізнес-фінанси», «Банківництво і страхування», «Державне регулювання економіки та бізнесу», «Історія економіки та економічної думки», «Економічна компаративістика», «Теорія ймовірностей та математична статистика» тощо.

Другий блок навчального плану формують вибіркові дисципліни, які згруповані у два субблоки:

- вибіркові дисципліни циклу загальної підготовки. Перелік вибіркових дисциплін цього циклу налічує понад 100 позицій. Їх мають змогу обрати студенти всіх факультетів університету в режимі онлайн;

- вибіркові дисципліни циклу професійної та практичної підготовки.

Серед запропонованого широкого спектру відповідних дисциплін студенти спеціалізації «Бізнес-економіка», зазвичай, обирають: «Основи організації бізнесу», «Умови ведення бізнесу в Європейському Союзі», «Зовнішньоекономічну діяльність підприємства», «Фінансовий бізнес», «Бізнес-комунікації», «Міжнародний бізнес», «Економіку та організацію Startup-бізнесу», «Теорію та практику бізнес-тренінгів», «Аналіз господарської діяльності», «Економіку інновацій», «Венчурний бізнес», «Економічний ризик», «Договірний менеджмент» тощо. Традиційно студенти спеціалізації «Бізнес-економіка» віддають перевагу поглибленню своїх знань та вмінь з професійної іноземної мови (англійської), вивчаючи однойменну дисципліну не лише як обов'язкову в 4-му та 5-му семестрах, а й обираючи її серед циклу вибіркових дисциплін у 6, 7 та 8 семестрах навчання.

Логіка побудови структури навчального плану освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» є схожою – цикл спільних нормативних дисциплін для всіх спеціалізацій спеціальності «Економіка», який включає «Мікроекономічний аналіз», «Макроекономічний аналіз», «Національну економіку сталого розвитку», «Прикладну економетрію», «Індикатори бізнес статистики в економіці», а також цикл нормативних дисциплін, відмінних для кожної спеціалізації. Для студентів спеціалізації «Бізнес-економіка» такими дисциплінами є «Англо-український економічний переклад та професійна комунікація», «Економіка галузевих ринків-II», «Стратегії бізнесу та ціноутворення», «Міжнародний фінансовий менеджмент», «Теорія та практика інвестиційних рішень», «Глобальна економіка та бізнес».

Інший блок формує цикл вибіркових навчальних дисциплін, який є спільним для всіх спеціалізацій спеціальності «Економіка». Магістранти спеціалі-

зації «Бізнес-економіка» обирають «Англо-український економічний переклад та професійну комунікацію» (у 2 та 3 семестрах магістратури ця дисципліна є вибірковою), «Економіку прав власності та фірми», «Економіку державного сектора», «Стратегічний маркетинг», «Управління бізнес процесами».

Усвідомлюючи виняткову важливість у системі якісної підготовки сучасного фахівця оволодіння навичками усної та письмової професійної комунікації англійською мовою, вагомий акцент при формуванні навчальних планів та забезпеченні відповідних навчальних дисциплін як бакалаврів, так і магістрів, було зроблено на поглибленому вивченні професійної англійської мови. Окремі навчальні дисципліни, зокрема «Макроекономічний аналіз», «Мікроекономічний аналіз», «Економіку галузевих ринків-II», «Міжнародний фінансовий менеджмент» та ін., викладають англійською мовою. Поглиблене вивчення професійної англійської мови підвищує конкурентоспроможність випускників спеціалізації «Бізнес-економіка» як на вітчизняному, так і міжнародному ринку праці.

Організація навчального процесу здобувачів вищої освіти за спеціалізацією «Бізнес-економіка» також передбачає написання міждисциплінарних курсових робіт, тематика яких сформована з урахуванням основного фокусу однойменної освітньої програми, проходження різного виду виробничих практик, зокрема, перекладацької тощо.

У процесі навчання студенти спеціалізації «Бізнес-економіка» набувають прикладних навичок застосування поглибленого інструментарію макро- та мікроекономіки для аналізу поведінки суб'єктів господарювання та ухвалення ефективних управлінських, фінансових та аналітичних рішень у сфері бізнесу, отримують фундаментальні знання та навички для здійснення аналітично-прогностичних робіт з економіки в межах внутрішнього та міжнародного ринків; здобувають великий обсяг знань щодо організації власного бізнесу, здатні аналізувати можливі загрози, ризики у сфері бізнесу та адекватно на них реагувати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про вищу освіту в Україні: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/266-2015-%D0%BF>.

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ПОСИЛЕННЯ ПРАКТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У КОНЦЕПЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ «БІЗНЕС-ЕКОНОМІКА»

Піскунов Р. О.,

кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та оподаткування Харківського навчально-наукового інституту Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»,
Україна, м. Харків

Глобалізація та швидкість зміни зовнішнього середовища вимагають реформувати вищу освіту таким чином, щоб здобувач не тільки отримував знання, а й практичні навички, розвивав можливість самонавчання після закінчення ЗВО. Крім того, у здобувача повинні сформуватися не тільки компетентності рівня «я знаю», а ще він повинен «піднятися» до рівня «я розумію» та «я аналізую». «Підняти» його може посилення практичних компетентностей в освітніх програмах Університетів.

Актуалізують вищезазначене також цілі концепції освітньо-професійної програми (за першим рівнем вищої освіти з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальності 051 «Економіка», спеціалізації «Бізнес-економіка»). Виходячи зі стандарту Вищої освіти спеціальності 051 «Економіка», метою є підготовка фахівців, які володіють сучасним економічним мисленням, теоретичними знаннями і практичними навичками, необхідними для розв'язання завдань предметної області [1].

Що може продукувати ці навички і як вони формуються в потужних Університетах світу на економічних спеціальностях?

1. Навчальний план формується таким чином, що здобувач: на першому курсі вивчає навчальні дисципліни, що формують у нього знання економічних законів: «Мікроекономіка», «Макроекономіка», «Фінанси, гроші, кредит» та інші. На другому курсі здобувач переважно вивчає фахові базові дисципліни, такі як «Оподаткування», «Страховання», «Інверсування», «Бухгалтерський облік» та інші. На третьому курсі здобувач вивчає дисципліни фахового спрямування (тобто ті, які формують з нього фахівця в цій області та за які переважно він отримає гроші на ринку праці). Для посилення практичних компетентностей на старших курсах можуть вводитися дисципліни «Комплексний бізнес-кейс» та «Комплексний бізнес-тренінг», які, по суті, є квінтесенцією важливих навичок по освітній програмі. На четвертому рівні підготовки здобувач вивчає дисципліни «Маркетинг», «Менеджмент», «Педагогіку», «Психологію» (тобто ті дисципліни, які здобувач може вивчати у вечірній час після роботи). На сьогодні ринок праці вже

формує необхідність мати у випускника мінімальний досвід праці, тому здобувач на четвертому курсі планує це реалізувати при проходженні виробничої практики.

2. Укрупнення навчальних дисциплін та міждисциплінарні зв'язки. Всі з часом відійшли від маленьких за обсягом дисциплін в один-півтора кредити. Зараз деякі дисципліни мають по дванадцять кредитів. Це дає можливість прибрати дублювання деяких тем у дисциплінах. Є практика того, що викладач з однієї дисципліни може бути задіяний у темі дисципліни, яку він не викладає, але за темою, яка до нього близька. Наприклад, викладач, який викладає дисципліну «Оподаткування», може бути задіяний в дисципліні «Облік за видами економічної діяльності» у темі «Оподаткування малого бізнесу».

3. Співпраця з роботодавцями. Університети стають першим етапом відбору студентів на роботу. Зацікавлена сторона (stakeholder) формує з викладачем програму дисципліни, визначаючи в ній навички, якими не тільки на вимогу викладача, а й на вимогу роботодавця, повинен володіти слухач курсу. Роботодавець може посилювати дисципліну практичними аспектами. При цьому екзамен може проходити і за участю роботодавця як співбесіда для подальшого працевлаштування.

Активне запровадження вищезазначених підходів матиме позитивний ефект для посилення практичних компетентностей у концепції розвитку освітньої діяльності в нашій державі, що, безумовно, дуже важливо для практично-орієнтованих освітніх програм, якою є «Бізнес-економіка».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальність: 051 «Економіка». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/051-ekonomika-bakalavr.pdf>.

АКТУАЛЬНІСТЬ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ «БІЗНЕС-ЕКОНОМІКА» ДЛЯ СУЧАСНИХ ФАХІВЦІВ

Базецька Г. І.

кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри економіки
Харківського національного університету міського господарства
імені О. М. Бекетова

Навчання за освітньою програмою «Бізнес-економіка» є унікальною можливістю отримати досвід та міцну теоретичну базу, які пов'язують економіку

з бізнес-адмініструванням. Взагалі вищі багатьох країн світу поділяють освітні програми за даними напрямками. Так, спеціальність «Економіка» дозволяє оволодіти знаннями, навичками та компетентностями, які дозволяють майбутньому фахівцю працювати у сфері планування діяльності підприємства, її організації та контролю. Крім того, професійними інтересами фахівця з економіки є виробництво продукції (товарів, робіт або послуг), її просування на ринку, оптимальний розподіл та задоволення споживача з метою постійного зростання обсягу реалізації та максимізації прибутку.

Знання в галузі бізнес-адміністрування дозволяють здійснювати загальне управління сучасними організаціями. Успіх компанії або підприємства залежить від здатності людини, яка ним керує, приймати рішення, керувати командами та встановлювати стратегії. Завдання управління вимагає високого рівня професіоналізму та всебічної підготовки. Акцент при підготовці за даним напрямом робиться на формування компетентностей за адміністративним та стратегічним спрямуванням організацій. Майбутньому фахівцю пропонується опанувати компетентності з розвитку управління економічними, фізичними, технологічними, людськими та нематеріальними ресурсами компанії.

Освітня програма «Бізнес-економіка» дозволяє поєднати ці два напрями та сформувати компетентності широкого спектру дії. Так, фахівці з бізнес-економіки по закінченню навчання за освітньою програмою отримують спеціальну підготовку зі стратегічного управління, формування людських команд, лідерства, адміністрації, цифрового маркетингу, фінансів та сталого розвитку.

Цей напрям пропонує бачення авангардного бізнесу, що унікально пов'язує економіку з бізнес-адмініструванням. Він поєднує в собі знання з економіки, науки про дані, технології, економетрику та статистику з високими сферами застосування, такими як маркетинг, фінанси, операції, інновації та стратегія. Таким чином, він надає такі інструменти аналізу, які дозволяють приймати бізнес-рішення та інновації з надзвичайної точки зору, який не дає жодна інша освітня програма.

Університети Західної Європи пропонують оновлення системи економічних знань, яке супроводжується вимогами ділового світу та передбачає професійний вплив його випускників. Навчання бакалавра з бізнес-економіки включає вміст цифрової стратегії та можливість проходження курсів з цифрового маркетингу, аналітичних методів та програмування, наукових даних та інших з переліку предметів, пропонованих університетами через їхнє цифрове ядро. Таким чином, студентів надається можливість розширити свої можливості для економічного аналізу та впливу на бізнес за допомогою використання цифрових інструментів.

Бакалавр з бізнес-економіки схожий з бакалавром з бізнес-адміністрування основою навчання в галузях економіки, соціальних наук, фінансів та управлінського обліку, але відрізняється тим, що він орієнтований на використання кількісних інструментів для прийняття рішень у галузях. Висока складність навчання за спеціальністю «Бізнес-економіка», на відміну від бакалавра з економіки, полягає в тому, що увага зосереджена на бізнесі – чи то у створених компаніях, чи на нових підприємствах.

Освітня програма «Бізнес-економіка» готує професіоналів із сильним покликанням зрозуміти, як працює бізнес, на основі кількісного аналізу та яким чином можливо розвивати бізнес на основі цієї здатності.

Ті, хто вирішить навчатися у галузі бізнес-економіки, поділяють підприємницький характер та практичний інтерес до бізнесу, а також мають покликання до аналітичної діяльності та прикладних методів.

Бакалавр з бізнес-економіки має такі переваги перед іншими економічними спеціальностями:

- 1) має аналітичне бачення, що засноване на використанні кількісних інструментів;
- 2) робить акцент на прийнятті рішень на основі кількісного аналізу;
- 3) має навичку розвитку застосування інструментів кількісного аналізу та розвитку бізнесу на їх основі.

По закінченню опанування освітньої програми з «Бізнес-економіки» в закордонних університетах майбутній фахівець має можливість отримати компетентності:

- 1) аналізувати середовище та обирати змінні, які впливають на об'єкт дослідження;
- 2) шукати бібліографічну, статистичну, документальну інформацію тощо, що стосується соціально-економічних питань, а також знаходити відповідну соціально-економічну інформацію в Інтернеті, отримувати її, фіксувати та класифікувати до основних програмних продуктів;
- 3) керувати базовими програмними пакетами, щоб мати змогу доставляти звіти, записи, реєструвати бази даних та виконувати описову статистику та аналіз висновків, крім підготовки професійних презентацій щодо них;
- 4) застосувати принципи та прийоми описової статистики та теорії ймовірності до економічних проблем;
- 5) знати та аналізувати історичні економічні факти та думки, щоб зрозуміти змінні, які впливають на економіку, її вплив на організації, її зв'язок із

державною політикою в економічних питаннях з метою передбачення подій та проведення перспективних та планових ефективних заходів;

6) освоїти та застосувати знання з економетрики до проблем та економічного аналізу, щоб виявити взаємозв'язок між змінними та / або зробити прогнози;

7) застосовувати та інтерпретувати результати статистичного висновку з метою формування пропозицій щодо вирішення економічних проблем;

8) проводити аналіз у питаннях прогнозування та планування;

9) знати та інтерпретувати фінансову звітність, а також на її основі робити фінансові прогнози;

10) проводити економічний аналіз попиту та пропозиції на продукцію та послуги, а також аналіз внутрішнього функціонування приватної чи громадської організації та середовища, в якому вона працює;

11) інтерпретувати та оцінювати макроекономічні аспекти, а також їх вплив на приватні та державні організації;

12) інтерпретувати та оцінювати світову економіку з метою пізнання та прогнозування її впливу на національну макро- та мікроекономіку;

13) знати та оцінювати інструменти міжнародної торгівлі, такі як тарифи чи договори, з метою пошуку конкурентних переваг для національних організацій;

14) консультувати компанії щодо розробки та впровадження їх організаційних структур, фінансових прогнозів та стратегій діяльності;

15) проводити дослідження ринку для установ та організацій;

16) аналізувати економічний вплив екологічних законів;

17) створювати нові інтелектуальні навички, які дозволять навчитися вчитися та генерувати дослідження;

18) мати соціальну прихильність з організацією та власним навчанням, етичні цінності, чесність, толерантність та повагу;

19) розвивати підприємницьке ініціативне, креативне та інноваційне ставлення;

20) мати здатність до лідерства, бути адаптованим до роботи в команді, в міждисциплінарних групах та вирішувати економічні проблеми у будь-якій організації.

Слід зазначити, що бакалавр із бізнес-економіки має можливість працювати у сфері консалтингу, управління фінансами, логістики, планування, аналітики та оцінки світової торгівлі.

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЇ РЕФОРМ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Можсайкіна Н. В.

кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри економічної теорії та міжнародної економіки, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,
Україна, м. Харків

Міністерство освіти і науки України, Міжнародна асоціація університетів і Європейський центр вищої освіти як підрозділ ЮНЕСКО, Рада Європи з вироблення єдиних вимог до рівня освіти ведуть активну роботу, спрямовану на запровадження у закладах вищої освіти України Державних стандартів підготовки фахівців із вищою освітою.

Сьогодні реформаторський підхід до модернізації освіти в Україні передбачає позбавлення від надлишкових знань і заміни їх на навички і знання, які приведуть індивіда до кар'єрного успіху. Виділяється кілька безперечно дуже важливих напрямів розвитку освіти: спрямованість на забезпечення економічної інфраструктури виробництва підготовленими кадрами, фінансове забезпечення і самозабезпечення освіти, його вписування в умови ринкової економіки, інформатизація, оптимізація структури.

На жаль, зміна парадигми освіти розширила «спектр невизначеностей», тому що цілі споживачів послуг закладів системи вищої освіти різні. Основні тенденції розвитку вищої освіти можна розглянути через співвідношення таких пар характеристик: масовість – елітарність; орієнтація на бюджет – орієнтація на приватні інвестиції; підготовка кадрів («виробництво продукту») – надання освітніх послуг; традиційна – інноваційна форма навчання; орієнтація на форму – на зміст освітнього процесу; вузька спеціалізація – універсальність освітніх програм; надання конкретних знань і навичок – загальних навичок роботи з інформацією й придбання необхідних умінь. При цьому кожна з даних пар характеристик також може розглядатися як елемент стратегії конкретної освітньої установи.

На наш погляд, до негативних сторін реформ, які проводяться в системі освіти, слід перш за все віднести їх безсистемність, неопрацьованість стратегічних орієнтирів і можливих наслідків, непродуманість заходів, що можуть призвести до порушень наступності культурно-історичних традицій розвитку. Це багато в чому пояснюється тим, що до останнього часу документи реформ готувалися без участі педагогічної громадськості та науковців, без апробації, обговорення та експериментальної перевірки передбачуваних заходів.

У системі ключових понять «стратегія – політика – тактика проведення реформ» виявляється порушення ієрархічних зв'язків. Усім, хто пов'язаний із визначенням політики розвитку освіти, з удосконаленням освітньої системи, потрібно перш за все усвідомити становище, в якому перебуває сучасна освіта, зрозуміти і реалізувати стратегічні орієнтири розвитку і ретельно проррахувати наслідки прийнятих рішень. Треба навчитися вивіряти передбачувані кроки на багато ходів уперед, зокрема, зважити, оцінити співвідношення вигоди сьогочасної економії на освіті та ймовірні втрати, як правило, досить віддалених позитивних особистісних, соціальних і фінансово-економічних ефектів.

Особистісний ефект пов'язаний із розвитком здібностей, креативності, громадянськості, духовно-моральних та багатьох інших якостей особистості, її індивідуальної своєрідності. Соціальний – виражений у формуванні колективізму, комунікативності, соціальної активності, адаптивності, готовності до життєвого самовизначення, сприяння соціальному, культурному і технічному прогресу. Економічний – полягає у підвищенні продуктивності праці, якості духовних і матеріальних продуктів діяльності людей, які отримали повноцінну освіту.

Реалізація програми вдосконалення освіти вимагає негайного вирішення низки невідкладних організаційних моментів, серед яких найважливішими є такі. Використовуючи соціально-економічні прогнози і програмні установки, треба розробити випереджальну стратегію розвитку освіти, забезпечивши, таким чином, гармонізацію соціальної стратегії, освітньої політики та практики модернізації освіти. Необхідно затвердити справжнє розуміння цілей і результатів освіти не як набуття знань та вмінь (це важливий елемент, освіти, його каркас, що несе основа, але зовсім не його результат, не його основний продукт).

Виділяють чотири основні цілі та відповідні результату (продукту) освіти, які одночасно можуть служити критеріями моніторингу його якості і забезпечити в перспективі перехід до випереджаючої освіти: розвиток *особистісних якостей людини*, в тому числі творчих здібностей, моральних і громадянських якостей, соціальної відповідальності та активності (особистісно-розвивальний критерій); формування *майбутнього соціуму*, толерантних відносин між людьми і соціальними групами, здібностей до спілкування і колективної дії, служінню людям і суспільству (соціально-розвивальний критерій); формування *«людського капіталу»*, економічної активності учасників відтворення, готовності до високопродуктивної праці в сучасній системі виробництва (економічний критерій); збереження і *розвиток культури* як змістовної засади утворення і відтворення «людини культури» шляхом занурення учнів не

тільки в науку і технологію, але і в культуру в цілому. При цьому абсолютно обов'язково посилити предмети, що формують творче універсальне мислення, що вибирають кращі риси гуманітарного та природничо-наукового стилів мислення.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2020 р.

Стаття пройшла рецензування 16.02.2020 р.

Стаття рекомендована до опублікування 21.02.2020 р.

THE CONCEPTION OF THE EDUCATIONAL PROGRAM “BUSINESS ECONOMICS”: EXPERIENCE OF FOREIGN UNIVERSITIES AND THE IMPLEMENTATION OF THIS EXPERIENCE IN UKRAINE

**The Roundtable Discussion at the Editorial Office of the Collection
of Scientific Papers “Economic Theory and Law” on Training Specialists
According to the Educational Program “Business Economics”
at Universities of Ukraine,
4 February 2020**

The roundtable was attended by members of the editorial board of the collection of scientific papers “Economic Theory and Law”, scientists and teachers of Ivan Franko National University of Lviv, Yaroslav Mudryi National Law University, V. N. Karazin Kharkiv National University, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv Educational and Scientific Institute of SHEI “Banking University”, as well as the Centre for Economic Policy Studies of the Institute of Expert-Analytical and Scientific Research of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (Kyiv).

The participants of the roundtable discussed the actual problems of training specialists according to the educational program “Business Economics” at their universities, analyzed the preconditions of designing the programs “Business Economics” in the light of modern challenges, and summarized the experience of teaching the subjects of the cycle “Business Economics” in Ukrainian and foreign universities. Particular attention was paid to current trends in the development of the university specialty “Economics”.

Article details:

Received: 10 February 2020

Revised: 16 February 2020

Accepted: 21 February 2020

Рекомендоване цитування: Концепція освітньої програми «Бізнес-економіка» («Business Economics»): досвід закордонних університетів та його використання в Україні. Круглий стіл у редакції збірника наукових праць «Економічна теорія та право» з питань підготовки фахівців за освітньою програмою «Бізнес-економіка» в університетах України, 04 лютого 2020 р. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 162–199. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-162.

Suggested Citation: Kontseptsiiia osvitnoi prohramy “Biznes-ekonomika” (“Business Economics”): dosvid zakordonnykh universytetiv ta yoho vykorystannia v Ukraini. Kruhlyi stil u redaktsii zbirnyka naukovykh prats “Ekonomichna teoriia ta pravo” z pytan pidhotovky fakhivtsiv za osvitnoiuh prohramoiu “Biznes-ekonomika” v universytetakh Ukrainy, 4 liutoho 2020 r. (2020). [The conception of the educational program “Business Economics”: experience of foreign universities and the implementation of this experience in Ukraine. The roundtable discussion at the editorial office of the collection of scientific papers “Economic Theory and Law” on training specialists according to the educational program “Business Economics” at universities of Ukraine, 4 February 2020]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (40), 162–199. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-162.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ, ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ ДО ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ПРАВО»

Для публікації статті необхідно подати до редакції:

- *електронний варіант статті*, надісланий на електронну адресу редколегії: econom_theory@ukr.net;
- *примірник статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами з позначкою про дату її надходження до редакції;
- *довідку про автора(ів)*: прізвище, ім'я, по батькові повністю, посада та місце роботи, науковий ступінь, вчене звання, контактна інформація (телефон, особистий e-mail автора, поштова адреса (з індексом) організації, де працює автор), код ORCID, розділ збірника, в якому доцільніше розмістити статтю;
- *рецензія* кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності та *витяг з протоколу* засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку, якщо автори не мають наукового ступеня;
- **фотографію автора (співавторів)** статті форматом 4×5,5 з розширенням *.jpg, якості 600×600 dpi;
- *ліцензійну згоду* автора (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на сайті Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (<http://library.nlu.edu.ua/>), сайтах журналу «Економічна теорія та право» (<http://econtlaw.nlu.edu.ua>) та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua).

Технічні вимоги до статті

Обсяг статті – 18–30 аркушів, включаючи рисунки, таблиці, графіки, список використаної літератури, розширену анотацію.

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі WORD for WINDOWS шрифтом Times New Roman, кегль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5, абзацний відступ – 1,25 см, береги: ліворуч – 3 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см. Орієнтація – книжкова.

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; застосовувати колонтитуди та автоматичний перенос слів. Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі Microsoft Equation Editor 2.0. Не допускається використання сканованих або сфотографованих схем, рисунків, таблиць тощо.

Вимоги щодо оформлення статті:

- у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається *шифр УДК*;
- наступний рядок – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (великими літерами, шрифт напівжирний), науковий ступінь,

вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори); місто, де розташована організація, та країна; e-mail і ORCID автора;

– у правому верхньому куті першої сторінки розміщується *фото автора (авторів)*;

– нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (великими літерами, шрифт напівжирний);

– *джерела фінансування досліджень*. Якщо стаття містить матеріали досліджень, що проводилися в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, вказати цей факт у виносці до заголовку статті. Такі роботи заслуговують на особливу увагу та схвалення журналів, що включені до наукометричних баз.

Наприклад:

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (№ державної реєстрації 0111u000961) та фундаментального дослідження «Науково-теоретичні проблеми формування, розвитку та інституційної побудови правової економіки в Україні» за рахунок видатків державного бюджету (№ державної реєстрації 0115U000326);

– *коротка анотація до статті* (до 50 слів) і *ключові слова* (5–7) мовою статті (кегель 12, міжрядковий інтервал 1,5).

Для статей, написаних на економічну тематику, під «Ключовими словами» вказується *JEL Classification* (кількість – від 1 до 5, в одному рядку. Наприклад: JEL Classification: I23, M21). Більш детально:

http://en.wikipedia.org/wiki/JEL_classification_codes;

– *текст статті*;

– *список використаної літератури*;

– *references*;

– *відомості про автора (співавторів) російською мовою* (кегель 12, міжрядковий інтервал 1,5): прізвище, ім'я, по батькові (шрифт напівжирний), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори); місто, де розташована організація, та країна;

нижче по центру наводиться *назва статті російською мовою* (кегель 12, міжрядковий інтервал 1,5, шрифт напівжирний);

нижче *коротка анотація до статті* (до 50 слів) і *ключові слова* (5–7) **російською мовою** (кегель 12, міжрядковий інтервал 1,5);

– *розширена анотація обсягом від 2 до 3 тис. знаків англійською мовою* (кегель 14, міжрядковий інтервал 1,5).

Анотація англійською мовою повинна відповідати таким вимогам: інформативність (не містити загальних слів); оригінальність (бути написаною автентичною англійською мовою); змістовність (відображати основний зміст статті та результати

досліджень); структурованість (дотримуватися логіки викладу матеріалу в статті), компактність. Анотація має лаконічно описувати авторські результати та висновки, а не загальну ситуацію по проблемі. Ключові слова мають бути максимально специфічними, слід уникати загальної термінології та не повторювати назву статті.

Структура наукової статті:

- *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;
- *формулювання цілей* статті (постановка завдання);
- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- *висновки* з даного дослідження і *перспективи* подальшого розвитку в даному напрямі.

Список використаних джерел

наводиться в кінці статті (кегль – 12). Використана література подається загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]). Усі статистичні дані, цитати мають бути підкріплені та закінчуватися посиланнями на джерела. Слід уникати посилань на газети, підручники, навчальні посібники. Редакційна колегія рекомендує посилатися на статті з наукових збірників із глобальними індексами цитування (Scopus, Web of Science).

Список використаних джерел має складатися з двох частин: СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ та REFERENCES.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ – список джерел мовою оригіналу, оформлених відповідно до українського стандарту бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015: Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016).

REFERENCES – список використаної літератури, транслітерований в романському алфавіті й оформлений згідно з міжнародним бібліографічним стандартом APA:

<http://www.apastyle.org/>

<http://www.apastyle.org/learn/quick-guide-on-references.aspx>.

http://www.ecu.edu/cs-dhs/laupuslibrary/upload/apa_style_guide_6th_ed_oct09.pdf

<http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>

https://library.westernsydney.edu.au/main/sites/default/files/cite_APA.pdf

Назви періодичних українсько- та російськомовних видань (журналів, збірників та матеріалів конференцій) у REFERENCES подаються транслітерацією та англійською мовою.

Транслітерування українських джерел: <http://www.slovyk.ua/services/translit.php>.

Транслітерування російських джерел: <http://translit.net/>.

Якщо мовою статті є англійська, бібліографічний опис джерел не транслітерується.

Робота редакції з авторами

Рукопис статті передається на *подвійне сліпе рецензування* членами редколегії та експертами відповідно до наукового напрямку статті. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія, яка має право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати.

Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей.

Автор (співавтори) статті несе відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто, точність викладених у роботі фактів (даних) та якість перекладу цитат з іноземних джерел (за наявності).

Зразки ліцензійної згоди на публікацію (Додаток 1), анотації до статті англійською мовою (Додаток 2) та оформленні статті (Додаток 3) розміщено на сайті збірника наукових праць «Економічна теорія та право»: <http://econlaw.nlu.edu.ua/>.

Порядок рецензування статей

Рецензування рукописів наукових статей, поданих авторами у збірник «Економічна теорія та право», спрямовано на підтримку високої якості економічних і юридичних досліджень та забезпечення їх результатів від плагіату і недобросовісного використання. Принципами рецензування є незалежність, об'єктивність, висока компетентність, обґрунтованість висновків, етичність та неупередженість наукової експертизи. У збірнику друкуються матеріали, які раніше не публікувалися і не призначені для одночасної публікації в інших виданнях.

Стаття приймається до розгляду лише за умови, що вона відповідає вимогам до авторських оригіналів статей, надрукованим у збірнику.

Перед передачею на рецензування всі статті перевіряються на відсутність плагіату (неправомірного запозичення), актуальність, відповідність науковій спрямованості (профілю) збірника. При виявленні плагіату або недостовірних даних та посилок стаття знімається з рецензування.

Рецензування рукописів є подвійним сліпим (*double-blind peer review*) і передбачає рецензування та рекомендацію наукової статті до опублікування членом (або членами) редакційної колегії збірника, який є експертом із проблем, що досліджуються автором, а також запрошеними вітчизняними або закордонними фахівцями у певній галузі економіки та права.

Головні вимоги до рецензентів збірника та їх персональний склад визначаються рішенням редакційної колегії.

Рецензент рукопису повинен визначити актуальність, самостійність, методологічну та теоретичну обґрунтованість, новизну та практичне значення результатів дослідження, відповідність вимогам щодо структури та оформлення статей, що публікуються у фахових виданнях, відповідність статті науковому рівню, тематиці, вимогам та редакційній політиці збірника наукових праць «Економічна теорія та право» та доцільність її публікації.

Якщо в рецензії містяться рекомендації щодо виправлення і доопрацювання статті, редакційна колегія направляє автору текст рецензії з пропозицією врахувати їх при підготовці нового варіанта статті або аргументовано їх спростувати. Стаття, надана автором у редакцію після усунення зауважень, розглядається в загальному порядку. Остаточне рішення щодо публікації статті приймається редакційною колегією, яка має право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати. Редакційна колегія зобов'язана за вимогою автора надати йому рецензії (текст рецензії при анонімній експертизі) для вивчення, усунення недоліків та здійснення необхідних доповнень і виправлень.

Стаття, не рекомендована рішенням редакційної колегії до публікації, до повторного розгляду не приймається.

Політика антиплагіату

З метою забезпечення високої якості та унікальності опублікованих матеріалів усі статті, що надходять до редакції, попередньо перевіряються на виявлення текстових запозичень (плагіату) із використанням Антиплагіатної Інтернет-системи StrikePlagiarism.com, що є у розпорядженні Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

До розгляду не приймаються:

статті, що містять менш ніж 85% унікального тексту, за винятком оглядів (рецензій) наукових праць, які можуть вимагати певної кількості цитувань;

статті, зміст яких повністю або частково повторює інші опубліковані чи розміщені автором у мережі Інтернет матеріали (дисертацію, автореферат, монографію, наукову статтю, тези, звіт про наукову діяльність тощо);

статті, створені рерайтом.

Редакція рекомендує авторам здійснювати самостійно попередню перевірку своїх статей на виявлення плагіату з використанням будь-яких онлайн-сервісів.

Підписано до друку з оригінал-макета 22.03.2020
Формат 70×100 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 17,25. Обл.-вид. арк. 12,49. Вид. № 2490.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Дуюнова Л. М.
Тел. (057) 717-28-80

Для нотаток